

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİZANS TARİH YAZICILIĞI
(Başlangıçtan XI. Yüzyıla Kadar)

KEMAL BOZKAYA

1138205152

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. REMZİYE OKKAR

EDİRNE 2017

Tezin Adı: Bizans Tarih Yazıcılığı (Başlangıçtan XI. Yüzyıla Kadar)

Hazırlayan: Kemal BOZKAYA

ÖZET

Tarih yazımı, bir medeniyetin profilini çıkarmak ve onu tarihsel anlamda analiz edebilmek için hiç şüphesiz önem arz eder. Tezimiz de, başlangıçtan XI. yy.'a kadar analiz edilmiş olan Bizans kronikleri, farklı milletlere ait birçok tarihsel olay ve olguyu anlamamıza da olanak tanır. Kronikler, özellikle yazıldığı dönem ile birlikte öncesini de ele almaktadır. Böylece bilgi eksikliklerinin ve tarihsel belirsizliklerin önüne de geçmektedir. Bu açıdan da tarih yazıcılığının değeri paha biçilmezdir. Tarih yazıcılığı adına çok renkli örneklerin verildiği Bizans İmparatorluğu'nda, tarihçilerin eserlerinin senkronik yapıda olduğu görülür. Bu durum, tarihçilerin olaylara çok yönlü bakmalarını sağlamıştır. Ayrıca Bizans'ın kadim Roma mirası üzerine bina ettiği medeniyetinin anlaşılabilmesinde, Bizans öncesi Romalı tarihçilerin etkisi de yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Bizans tarihçileri, kendi devirlerindeki olayları ve önemli şahsiyetleri ama gerçek ama kurgulanmış şekilde gelecek kuşaklara aktarmışlardır. Bu eserleriyle, bir milletin zihin haritasının da ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır. Tarih çalışmaları ve biyografi eserleriyle diğer uygarlıkların (öteki) yaşamları hakkında önemli aktarımlarda bulunmuşlar ve onların tarihini anlama hususunda bizlere kaynaklık yapmışlardır. Eserlerini bazen menfi bazen de müspet açıklamalarla kaleme almışlardır.

Kroniklerin bir tarihçi tarafından kavramlar yönüyle ele alınışı, tarihsel yorum olarak çok çeşitli çıkarımların doğmasına zemin hazırlar. Bunu yorum zenginliği şeklinde değerlendirmemiz mümkündür. Bu bağlamda kavramlarla birlikte Bizans müverrihlerinin kroniklerine bütünsel bir bakış açısıyla baktığımız zaman, alt metin olarak da farklı söylemlere rastlarız. Kroniklerin, tarihçinin gerçekler hakkındaki bir çığılığı mı yoksa kendi kurgusuyla meşrulaştırma amacına yönelik hazırladığı bir ürün mü olup olmadığı yönündeki sorulara da, çalışmamız içinde cevaplar verilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Yazıcılığı, Bizans Kronikleri, Bizans Tarihçileri, Bizans Tarih Yazıcılığı

Name of Thesis: Byzantine Historiography (From Beginning Until XI. Century)

Prepared by: Kemal BOZKAYA

ABSTRACT

History writing is crucial without doubt for construct profile of a civilization and the analysis of a civilization in historical context. It gives possibility to our understand a lot of historical event and fact belonging to different nations the Byzantine chronicles that was analyzed from beginning until to 11th century in our thesis. Chronicles also take before conjunction with writing period. Thereby chronicles prevent lack of knowledge and historical uncertainties. Therefore value of historiography is priceless. Works of the historians are synchronic at the Byzantine Empire of given very lively samples on behalf of historiography. This case provided the multidimensional looking of to events of historians. Furthermore it is appear as an undeniable reality the effect of the Roman historians before the Byzantine period in the intelligibility of civilization that building on old roman heritage of the the Byzantine. These historians transferred to future generation by means sometimes truth and sometimes fictionalised the important events and the personalities of own period. They contributed for to arise the mind map of a nation with the works. The Byzantine historians offered important knowledges about lives of other civilization with studies of history and biography, besides they resourced to us regarding to understanding history of other. They wrote the works with explanations sometimes negative sometimes positive.

Analyze in that concepts of chronicles by a historian cause to very different pronunciation as historical comments. This case can evaluate shaped wealth of opinion. We meet with very different opinions as subtext when we look at the a holistic perspective to chronicles of the Byzantine historians. In this text was strived for answer to questions like whether a scream of the historian about the facts or a product which prepared for purpose of legitimation with own fiction of historian.

Key Words: Historiography, Byzantine Chronicles, Byzantine Historians, Byzantine Historiography

ÖNSÖZ

Öğrenmek, öğretmek, bilmeyi istemek, gerçeğin peşine düşmek, merak etmek her daim doğru yolda yürümenin yapı taşları olarak karşımıza çıkar. Albert Einstein'ın söylediği gibi “ *Hiçbir özel yeteneğim yok, yalnızca tutkulu bir meraklıyım.*” Tarihçinin de yapısında çokça olması beklenen bu merak unsuru ile birlikte, insanların bilgiye ulaşmasını sağlama duygusunun ve hazzının yoğunluğunda da artış yaşanır. Bu söylemlere binaen yapılan çalışmamızda, tarih yazıcılığı meselesini, zihnin ve dilin sınırlarını zorlayarak, farklı açıklamalarla Bizans kronikleri üzerinden değerlendirmeye çalıştık. Araştırmamızda yararlanılan kaynaklar, ekseriyetle İngilizce'dir. Bu yabancı kaynaklar Türkçeye tercüme edilerek tez içerisinde sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca yapılan yorumlarda herhangi bir kesinlikten bahsetmek yerine, “söylenebilir, denilebilir, böyle açıklanabilir, bu fikir çıkarılabilir” şeklinde söylemlere yer vermemizin sebebi olarak da, aynı konularda yapılacak olan yorumların önünü kesmemektir. Dolayısıyla ne kadar çok yorum yapılırsa gerçeklere de o kadar yakınlaşmış olacağımızı bilmemiz ve farklı yorumları bizler için birer zenginlik olarak algılamamız önem teşkil eder.

Tezimin her aşamasında yanımda olan, danışmanlık yapmayı kabul eden ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Remziye Okkar'a, tez konusundaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Ömer Soner Huncan'a, tez jürimde yer alan ve tez metnindeki eksikliklerimi tamamlayan Prof. Dr. Tilla Deniz Baykuzu'ya, Lisans öğrenimimden bu yana akademik çalışmalara yönelmem için beni daima teşvik eden, üniversiteye başladığım günden mezuniyetime kadar beni donanımlı bir şekilde yetiştiren ve jürimde dahi beni yalnız bırakmayan Doç. Dr. İbrahim Şirin ve eşi Doç. Dr. Funda Selçuk Şirin hocama, özellikle tez aşamasının her anına tanıklık eden sevgili Annem Gülsün Bozkaya'ya ve Babam Remzi Bozkaya'ya fedakârlıklarından ötürü en içten dileklerle teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
A. GEÇMİŞİN BİLİNMESİNİN GEREKLİLİĞİ ÜZERİNE.....	1
B.KONUYA İLİŞKİN LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	2
C. ARAŞTIRMANIN AMACI VE SINIRLARI.....	9
I. BÖLÜM: ROMA’DAN BİZANS’A GENEL OLARAK SİYASİ DURUM	
A. ROMA’DAN BİZANS’A GEÇİŞTE SİYASİ DURUM.....	10
1. Roma İmparatorluğu’ndan Kavimler Göçü’ne (Büyük Göç) Kadar Olan Siyasi Durum.....	10
2. Büyük Göç’ten Batı Roma’nın Yıkılışına Kadar Olan Siyasi Durum.....	15
3.Bizans İmparatorluğu’nun Başlangıçtan Yıkılışına Kadar Siyasi Durumu.....	16
II. BÖLÜM: BİZANS’TA TARİH YAZIMI VE BİZANS TARİHÇİLERİNİN KRONOLOJİK BİYOGRAFİSİ	
A. TARİH VE TARİH YAZICILIĞININ GENEL OLARAK ANALİZİ.....	21
1. “Tarih” Kavramına Bir Bakış.....	21
2. Tarih Yazılığına Dair Nakledilmesi Gereken Elzem Hususlar.....	25

B. BİZANS İMPARATORLUĞU'NA (I. KONSTANTİN) KADAR OLAN DÖNEMDE ÖNEMLİ ROMA TARİHÇİLERİ VE TARİH YAZICILIĞI.....28

1. Bizans İmparatorluğu'nun Öncesinde, Roma'da Tarih Yazıcılığının Karakteristik Özellikleri ve Önemli Tarihçiler 28

2. Tarih Yazımında Yunan Roma Etkileşimi.....34

C. BİZANS TARİH YAZICILIĞININ, DÖNEMİN ÖNEMLİ TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ BAĞLAMINDA KRONOLOJİK ANALİZİ.....36

1. Ammianus Marcellinus 39

2. Eunapius Sardis 41

3. Eusebius of Caesera (Eusebius Pamphili) 42

4. Paulus Orosius 44

5. Socrates Scholasticus 46

6. Salaminus Hermeias Sozomenus 48

7. Zosimus 50

8. Priscus (Priskos) 52

9. Prokopios 53

10. Agathias 54

11. Menander Protector (Menandros) 56

12. John Malalas 58

13. Jordanes 59

14. Theophanes Confessor 60

15. Leo the Deacon 63

16. Michael Psellos 65

17. Michael Attaleiates 67

18. Anna Komnena	70
III. BÖLÜM: BİZANS TARİH YAZICILIĞININ KRONİKLER EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	
A. KLASİK BİLGİ EVRESİNİN (MİTOLOJİK, EFSANEVİ), DOĞU ROMA TARİH YAZICILIĞINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ	74
B. BİZANS TARİH YAZICILIĞINDA KAVRAMLARIN, AYNI DÖNEM UYGARLIKLARIN VE ALGILARIN KRONOLOJİK ANALİZİ.....	81
1. Millet, Milliyet, Savaş, Barış, Müttefik, Düşman, Galibiyet ve Yenilgi Kavramlarının, Bizans Tarih Yazıcılığındaki Yeri.....	81
2. Bizans Toplumunun Öteki Algısının, Tarih Yazıcılığına Yansımaları.....	96
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	111
DİZİN.....	134

KISALTMALAR

a.g.e. :Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Edit. : Editör

Haz. : Hazırlayan

p. : Page

S. : Sayı

s. : Sayfa

Trans. : Translator

Vol. : Volume

“Tarih, kainâtın vicdanıdır.”

Ömer Hayyam

GİRİŞ

A. GEÇMİŞİN BİLİNMESİNİN GEREKLİLİĞİ ÜZERİNE

Toplumsal bir yapının içinde var olmaya çalışan bir birey olarak insanın, geçmiş mefhumu hakkındaki endişesi bilme merakı ile de birleştiğinde, tarihleşmeye başlayan bir geçmiş karşımıza çıkar. Geçmiş denilen ve aslında insan ögesi dahil edilmediğinde zamansız bir süreç olarak nitelendirilen bu kavram, bireylerin toplumları, toplumlarında medeniyetleri oluşturduğu andan itibaren artık “tarih” sözcüğüne doğru bir evrilmeye, sürecini kendi içinde yaşar. Bu bir kısır döngü değildir. Çünkü insanoğlu yaşam sürecine çoktan dahil olmuştur. İnsanın doğa içinde kendine yer edinmesi ile birlikte geçmiş denilen o uçsuz bucaksız ve sonu olmayan kavram, yerini geçerli belgelere dayandırılarak, tarihçi tarafından inşa edilen “Tarih” kavramına bırakmıştır. Tarih kavramı ise *Mehmed Fuad Köprülü*'nün söylediği üzere “*Savaşlardan, isyanlardan, ihtilallerden, hükümdarların ve vezirlerin anlatılarından oluşmaz.*”¹ Buna karşılık devamlı olarak birikimli bir şekilde ilerleyen ve hayatı konu edinen tarih serüveninin de her tarihçi, geçmişteki olaylara kendi penceresinden bakar. İnsanın hayat sürecinde nerede, nasıl ve hangi şartlarda bulunduğunu, hangi toplumda ya da hangi gruplarda yaşam alanına dahil olduğunu, yaşadığı toplumun korkularını, arzularını, algılarını ve karşılaşmış oldukları olayları bizlere ulaştıran bir güruh olan tarih yazıcılarının bir kısmı, özgür düşünmeyi ve hür bir biçimde tarihini kaleme almayı iktidar adına çalıştığı için tercih etmese de şunu biliyoruz ki, iktidar içinde yaşadığı sorunlardan dolayı, olayları ayrıntılarıyla yazan bir kısım tarihçiler de her devirde varlığını korumuştur. Birinci tür tarih yazıcısı geçmiş hakkındaki merakını, devlet aygıtından dolayı törpüler ve otosansür uygular. İkinci tür tarih yazıcısı ise, öfkesi ile birlikte bilinmeyen toplum ve iktidar tarihini de bizlere aktarır. Bu iki tür tarih yazıcısı da bir takım eksikliklere yol açacaktır. Buna göre; biri aşırı bağlılık sergilemesinden dolayı yenilgileri, kaos dönemlerini ve yahut farklı

¹ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usul*, Edebiyat Araştırmaları I, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 7

olumsuzlukları kroniklere yansıtmayacaktır. Diğeri ise öfkesinin getirdiği söylemleri eserine yansıtabilecek ve yine yanlış açıklamalarda bulunacaktır.

Tarih yazıcılığında tüm bu durumların önüne bir nebze olsun geçebilmek için yapılması gereken ilk iş, geçmiş kavramı esas alınarak “Eserinden önce yazarın geçmişini incelemek olacaktır.” Bunu tarihe uygularsak “ Tarihten önce tarihçiyi irdeleyiniz” gibi bir cümleyi pekala sarf edebiliriz. Öyle ki kişi elde ettikleri karşısında, sahip olduklarını kaybetmemek uğruna oto sansür uygulayarak kaleminin gücünü kırmak da, lakin kaybettikleri karşısında ise kalem aramaktadır. Bu yüzden tarihçi her şeyden önce araştırılması zorunlu bir gerçeklik olarak daima karşımızda durmaktadır. Tarihçiden, söylemleri ve eylemleriyle şüpheli yorumlamalarla ilerleme kaydetmesi beklenirken, kroniklerde karşılaşılan durumlar bunun tam tersini göstermektedir. Bizans kronikleri değerlendirilirken de yazıcılık meselesine bu esaslarla bakmak büyük önem arz eder.

B. KONUYA İLİŞKİN LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Bizans İmparatorluğu’nu bilme isteği, klasik eskiçağ araştırmalarından doğmuştur. Grek Antik devrine giden yol Bizans üzerinden geçmektedir; çünkü Bizans, antik mirası muhafaza etmiş olup, batı insanı için Rönesans devrinde Grek kültürüne karşı duyulan özlemi giderebilecek yegane kaynaktır. Grekçe el yazmalarının toplanmasına, klasik literatürün incelenmesi ve yayınlanmasına başlandığında, zorunlu olarak Bizans alanına dönüldü. Bununla beraber Bizans önceleri, sadece antik kültür hazinelerinin saklanıp korunduğu yer olmasından dolayı önemsenmekteydi. Fakat Grekçe dil bilgisinin yaygınlaşmasıyla, eski Bizans kültür merkezlerine yapılan sık seyahatler ve klasik literatürün Bizans yazarlarının aracılığıyla incelenmesi, Bizans tetkikleri için zemini hazırlamıştır.²

Kendinden önce yapılan çalışmaları ve tabii ki yazılanları dikkate almak, her şeyden önce ilmin temel ihtiyacı ve mecburiyetidir. Yoksa her defasında keşfedilmiş olanı yeniden keşfetmek gibi bir garabetten kurtulmak da mümkün olmazdı. Daha önce çıkılan ilmi yükseklik zirvesinde yer almak isteyenlerin yapacağı ilk şey,

---

² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 1

zirveye “*beyin terleri*” ile katkıda bulunmuş olanların haklarını teslim etmektir.³ Bunun gereği olarak da, bu tezin oluşumunda, birçok Roma-Bizans kronikleri analiz edilmiştir. Çinliler⁴, Türkler, Araplar ve Persler ile olan ilişkiler, bu ilişkileri ortaya koyan kroniklerin İngiliz lisanına çevrilmiş olan metinleri⁵, yerli yabancı ki özellikle yabancı, yüksek lisans ve doktora tezleri, Roma Tarihini bir bütün olarak ele alan ve alanında otorite olarak kabul edilen diğer tetkik eserler incelenmeye çalışılmıştır.

Bizans tarihine ilişkin birincil kaynaklar hakkında tez içerisinde özel bir bölüm ayrılmıştır. Söz konusu modern literatür olunca burada birtakım açıklamalar yapmak gereklidir. Buna göre; Bizans tarihi konusunda Türk ve yabancı bilim insanları ile onların yapmış oldukları çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

* Fikret Işıltan

15 Şubat 1915 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Fikret Işıltan, babasının görevi nedeniyle ilkokul beşinci sınıfa kadar her sınıfı ayrı ayrı illerde okumuştur. Beşinci sınıfı İstanbul Şark İdadi’sinde, Orta ve Lise dönemlerini ise Kabataş Erkek Lisesi’nde 1933 yılında tamamlamıştır. 1934’te Berlin Üniversitesi Felsefe

³ Ali Birinci, *Tarihçinin Kara Kitabı, Tarihçiliğimizde Usul ve Ahlak Meseleleri*, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2014, s. 172-173

⁴ Roma tarih yazıcılığına ilişkin araştırmalarda Roma için *Fulin* tabirini kullanan Çinlilerin, Bizans tarih yazımındaki tasvirlerinin önemi büyüktür. Aynı şekilde Çin kaynaklarında da Roma’nın portresi mühimdir. - Yalnız Çin kaynaklarında Bizans tasvirlerinin incelenmesi ise ayrıntılı şekilde müstakil bir çalışma gerektirir. - Asyatik bir toplumun, özellikle Sui (MS 581-618) ve Tang (MS 618-907) dönemlerinde “*Fulin*” olarak adlandırdığı Roma ile ilgili analizleri, az da olsa paha biçilmez bir bilgi kaynağıdır. Fulin kelimesi Önceki Liang yıllıklarında, Batı Jin Hanedanlığı zamanında, 301 yılında, Liangzhou valisi Zhang Gui zamanında (225-314) eski Liang’ın analarında, dördüncü yüzyılda ilk kez ortaya çıkmıştır. 1687 yılında Çin’e gelen Fransız misyoner, Claude de Visdelou’ye göre Fulin, ölümsüzlerin ülkesi olarak, Xi’an’ın Nestorian stelinde adı geçen Hualin kelimesinin türetilmiş şeklidir. Bkz. Lucas Christopoulos, “Hellenes and Romans in Ancient China” (240 BC – 1398 AD), *Sino-Platonic Papers*, (Ed. Victor H. Mair), Number 230, August 2012, p. 37 ; 67-68 ; Ayrıntılı Bilgi için bkz. , Krisztina Hoppal, “The Roman Empire According to the Ancient Chinese Sources”, *Acta Antiqua Hungary*, 51 (3-4), pp. 263-306, 2011

⁵ Bu tez hazırlanırken kroniklerin, alanında otorite olarak kabul edilen araştırmacılar (genelde filologlar) tarafından yapılan İngilizce ve Türkçe tercümelerinden yararlanılmıştır. Özellikle Latin ve grek dili ile yazılmış olan orijinal kroniklerin İngilizce tercümelerinde önemli olan kısımlarda – örneğin; eleştirel bakışın söz konusu olduğu satırlarda –, tercümelerdeki fragman numaralarını tespit ederek farklı çevirilerle karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Çünkü bir kroniğin birden fazla kişi tarafından yapılmış çevirileri mevcuttur. Bunun önüne geçilmesinin yani yanlış tercümelerin engellenmesi için, kroniğin orijinal dilini öğrenmek gereklidir. ; Bilinmelidir ki, filolojik tetkikler zamanla her şeyi değiştirebilir, bu yüzden filolojisiz bir tarih yapmanın pek sağlıklı olmadığı açıktır. Tarihi düşüncüyü hızlandıran filolojidir. Paleografi, heraldik ve diplomatika gibi bilimlerde, filolojinin getirdiği mukayese ve mantık, insana o kafayı kazandırır, bunun yapılmadığı bir tarihçilik ne yazık ki insana çok geniş ufuklar açamaz. Bkz. İlber Ortaylı, *Filoloji ve Tarih*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2005, s. 22-26 ;

bölümünde yükseköğrenimine başlamış, orada Ortaçağ tarihi, Arapça, Farsça ve Türkoloji derslerini takip etmiştir. Ardından Breslau Üniversitesi'nde doktora derecesi almıştır. Yurda döndükten sonra 1941'de Ankara Atatürk Lisesi'nde Tarih öğretmeni olarak çalışmış ve 1944'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Kürsü'süne asistan olarak girmiş, 1953'te “*Urfa Bölgesi Tarihi*” adlı tezi ile Doçentliğe, 1962'de ise Profesörlüğe yükseltilmiştir.⁶ Çalışmaları arasında, Georg Ostrogorsky'nin “*History of the Byzantine State*” adlı çalışmasının Türkçeye tercümesi ile Steve Runciman'ın “*History of Crusades*” adlı üç ciltlik eserinin Türkçeye tercümesi önemli bir yer tutar. Bunun yanı sıra İslam Ansiklopedisi'nde birçok maddenin yazarlığını yapmıştır.

* Işın Demirkent

Bizans tarihi ve Selçuklu dönemi Anadolu Türk tarihi konularında yalnızca Türkiye'de değil, dünyaca tanınmış kıymetli bir Ortaçağ tarihçisi olan Prof. Dr. Işın Demirkent, 1938 yılında İzmir'de doğmuştur. İlköğrenimini İzmir'de Gazi İlkokulu'nda, ortaokul ve liseyi İstanbul Kandilli Kız Lisesi, üniversiteyi ise İstanbul Üniversitesi'nde tamamlayan Demirkent, aynı üniversitede 1965'te yüksek lisansını, 1972 yılında doktora eğitimini tamamlamış ve ardından 1981 yılında “*Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*” başlıklı çalışmasıyla Doçent ünvanını almış, 1988 yılında da Profesörlüğe yükseltilmiştir. Şubat 2006'da ise İstanbul'da vefat etmiştir.⁷ Eserleri arasında, “*Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*”, “*Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*” ve “*Bizans Tarihi Yazıları*” adlı kitaplarının yanı sıra Haçlı Seferlerine dair birçok makalesi bulunmaktadır. Ayrıca tıpkı hocası Fikret Işıtan gibi Demirkent de İslam Ansiklopedisi'nde birçok maddenin yazarlığını yapmıştır.

*Semavi Eyice

9 Aralık 1922'de İstanbul'da doğmuş olan Eyice, 1943 yılında Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuş, 1945'te Almanya'da başladığı üniversite eğitimini, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü'nde tamamlamış, uzun seneler hocası olan Cavit Baysun'un asistanlığını yapmıştır. 1952 yılında “*Side'nin*

⁶ Işın Demirkent, “Değerli Hocam Prof Dr. Fikret Işıtan (1915-1997)”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı 36, 2000, s. VII - XIII

⁷ Casim Avcı, “Vefeyat : Prof. Dr. Işın Demirkent”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, 2006, s. 227

Bizans Dönemine Ait Yapıları” isimli teziyle doktorasını vermiştir. 1955’te Doçent, 1964 yılında ise Profesör olan Semavi Eyice, hem Bizantolog hem sanat tarihçisi hem de arkeolog ünvanlarına sahiptir.⁸ Bizans tarihi konusunda önemli eserler veren Eyice, “*Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul’u*”, “*Bizans Devrinde Boğaziçi*”, “*Tarih Boyunca İstanbul*” ve “*Malazgirt Savaşı’nı Kaybeden IV. Romanos Diogenes*” adlı yapıtlara imza atmıştır.

***Radi Dikici**

1937 yılında Samsun’da doğmuştur. İlk ve Ortaöğrenimini Samsun’da tamamlayan araştırmacı, 1959 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdikten sonra Bizans çalışmalarına ağırlık vermiş, “*Bizans İmparatorluğu Tarihi*”, “*Theodora*”, “*İmparator Heraklius*”, “*Büyük Konstantin-Helena ve Fausta*” ve “*Bizans’ı Anlamak*” adlı eserleri kaleme almıştır.

***Melek Delilbaşı**

1947 yılında doğan Melek Delilbaşı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya (DTCF) Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsü’sünden mezun olmuştur. Selanik Üniversitesi’nde doktora çalışmalarını sürdürmüş ve 1973 yılında Ankara Üniversitesi DTCF Ortaçağ Tarihi Kürsüsü’nde “*J. Anagnostis, Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı*” adlı tezini tamamlayarak “Doktor” ünvanını almıştır. 1980’de DTCF’de “*Türk Hükümdarlarına ait Yunanca Namer ve Ahidnameler*” tezi ile Doçent, 1988’de Profesör olmuştur. Delilbaşı’nın Bizans tarihi hakkında kaleme aldığı makaleleri ile birlikte, danışmanlığını yaptığı onlarca yüksek lisans ve doktora tezi önem arz eder. Özellikle Delilbaşı’nın, Richard Dietrich’in yaptığı “*Digenes Akrites: Günümüze Ulaşan Tek Bizans Destanı*” adlı çalışmaya olan katkısı büyüktür. Ayrıca tezimizde yöntem olarak yararlandığımız Şahin Kılıç’ın yazmış olduğu “*Kısa Kronikler (Brachea Chronika)’e Göre Erken Osmanlı Tarihi (1402-1451): Çeviri ve Değerlendirme*” adlı doktora tezine de danışmanlık yapmıştır.

---

⁸ Yasemin Akçaoğlu, *Türk Sanatı ve Tarihine Katkılarıyla Semavi Eyice(Hayatı ve Eserleri)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 1-16

Bu değerli bilim insanlarının yanında tezimiz için özellikle Bizans tarihçilerinin kroniklerini çalışan Ali Ahmetbeyoğlu ve İsmail Mangaltepe ile Bizans Göktürk İlişkilerini ele alan Hatice Palaz Erdemir'in çalışmaları çok önemli bir yere sahiptir.

Bizans tarihi konusunda yabancı tetkik eserler bakacak olursak;

***Edward Gibbon**

İngiliz tarihçi Edward Gibbon 1737'de İngiltere Putney'de dünyaya gelmiştir. Milletvekilliği'de yapmış olan tarihçi Gibbon başta “*The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*” adlı eser olmak üzere birçok eser bırakmıştır. Asım Baltacıgil, Gibbon'un bu eserini “*Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*” adıyla dilimize tercüme etmiştir.⁹

***Aleksandr Vasilyev**

1867-1953 yılları arasında yaşayan Rus tarihçi Vasilyev, 20. yüzyılın büyük Bizans tarihçilerindendir. Eğitimini St. Petersburg, Wisconsin ve Dorpat üniversitelerinde almış ve kariyerine bu eğitim kurumlarında devam etmiş olan Prof. Vasilyev'in Bizans hakkındaki çalışmaları, halen en önemli kaynaklar arasındadır.

***Auguste Bailly**

1878'de doğan ve 1967'de yaşama veda eden Bailly, Bizans İmparatorluğu hakkında kült eserlere sahip olan ve kendinden sonraki araştırmacılara önderlik etmiş bir bilim insanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun iki ciltlik “*The History of Byzantine Empire*” adlı eseri, Haluk Şaman tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

***Georg Ostrogorsky**

1902-1976 yılları arasında yaşayan Rus asıllı Sırp Bizans Tarihçisi Ostrogorsky, üniversite eğitimini ve akademik kariyerini Heidelberg Ruprecht Karls Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Başta “*History of the Byzantine State*” olmak

---

⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. J. G. A. Pocock, *Edward Gibbon in History: Aspects of the Text in The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Yale University, 1989 ; John Gawthrop, *A History of Edward Gibbon's Six Autobiographical Manuscripts*, The Electronic British Library Journal, 1999, s.188- 203

üzere çok kapsamlı eserlere imza atmıştır. Eseri Türkçeye kazandıran ise Prof. Dr. Fıret Işıltan'dır. Türkiye'de de geniş okuyucu kitlesine sahiptir.

***Steven Runciman**

1903 yılında İngiltere'de doğan Prof. Runciman, Cambridge Üniversitesi'nde eğitimini tamamlamış ve aynı üniversite de akademik kariyerini sürdürmüştür. İstanbul Üniversitesi'nde çeşitli dersler veren bu değerli bilim insanı, “Ortaçağ Başlarında Avrupa ve Türkler”, Fikret Işıltan'ın çevirisiyle “Haçlı Seferleri Tarihi” (III cilt) gibi eserlerin yanında, Ortaçağ Filistin'i ve Ortaçağ Kudüs'ü üzerine de birçok makale yayınlamıştır.

*** Cyril Mango**

Cyril Mango, Oxford Üniversitesi'nde Modern Grek Dili profesörüdür. Exeter College öğretim üyeliğinin yanı sıra, Bizans sanatı, arkeolojisi, tarihi ve edebiyatı üzerine pek çok makale ve kitabın yazarıdır.¹⁰ “Bizans Yeni Roma İmparatorluğu”, “The Chronicle Teophanes Confessor”, “The Tradition of Byzantine Chronography” isimli çalışmaları ile birlikte birçok yayın yapan Cyril Mango, Bizans araştırmalarında Grekçe dilinden yapmış olduğu çevirilerle, Bizans tarihi araştırmacılarının vazgeçilmez kaynağı haline gelmiştir.

Tüm bu yabancı tetkik eserlerine ek olarak, *M.V. Levchenko, Arthur Boak, Gyula Moravcsik, Paul Lemerle, Charles Diehl, John Bagnel Bury, Jean Ebersolt, Anthony Kaldellis, Susan Wise Bauer* ve *Anthony Kaldellis*'in Bizans tarihi hakkında vermiş oldukları eserler büyük önem teşkil etmektedir. Bizans tarihi konusunda çalışmalar yapan kurumların başında ise Amerika'nın başkenti Washington DC.'de yer alan ve önemli bir yayın kuruluşu olan “Dumbarton Oaks” isimli akademik araştırma ve koleksiyon merkezi gelmektedir. Tüm bunlar ekseninde yabancı tetkik eserler olmadan Bizans konusunda yapılacak araştırmaların tamamlanmasının mümkün olmadığı da anlaşılmaktadır. Çünkü birinci elden kaynaklar, asıl haliyle yani Yunanca ve Latince lisanının yanında İngilizce olarak neşredilmiştir. Bu eserlerin çevirisi ise ekseriyetle yabancılar tarafından yapılmıştır. Türkiye'de ise

¹⁰ Hümevra Tüfekçi, “Bizans Yeni Roma İmparatorluğu (Kitap Tanıtım)”, *Tarih Kritik Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2017, s. 12

çeviri kitaplar ve tez çalışmaları sayesinde, *Zosimus* ya da *Confessor*, *Psellos* ya da *Attaleiates* gibi bazı Bizanslı tarihçilerin eserlerini kendi dilimizde okuyabilmekteyiz. Bu durum tarih araştırmacılarının mutlaka dil bilmesi gerektiği hususunda bir uyarı niteliğinde karşımıza çıkmaktadır. Kronikler için Latince'nin ve Grekçe'nin bilinmesi gerekmektedir, ancak İngilizceye çevrilmiş olanlarının muntazam olduğu söylenebilir. Diğer ikinci elden kaynaklar ise büyük oranda ortak olarak İngilizce lisanında yazıldığı için, bunların kritiği rahatça yapılabilir.

Özellikle birincil kaynakların hepsine ulaşabilmemiz mümkün değildir. Her ne kadar bizdeki Osmanlı arşivindeki tasnifi henüz yapılmamış yüz yirmi milyon belge gibi çoğunlukta olmasa da, yine de Roma ve devamı olan Bizans'a ait kaynaklardan tasnifi gerçekleşmemiş olan metinler de bulunmaktadır. Tarih yazımı için bu belgelerin yeterli olmayacağı düşünülebilir, lakin Osmanlı arşivinde yüz yirmi milyon belge halen beklerken biz yine de Osmanlı hakkında halen eserler verebiliyorsak, pekala Bizans tarihi konusunda da eldeki eserlerle tarih yazımı gerçekleştirilebilir. Bunun yanında birtakım eksiklikler olabileceğini düşünürsek, tarih yazıcılığının gerçeklerine riayet etmemiş oluruz. Çünkü tarih alanında elimizde var olan bilgi, yeni bir yazma, kronik ya da arkeolojik buluntu ile aksi ispatlanıncaya kadar doğru kabul edilir. Bundan mütevellit, kaynak taramasında elden geldiğince farklı eserlere ulaşılması beklenir ve tarih felsefesi aracılığıyla, bu verilerle bir kritik yapılması gerekmektedir.

Roma imparatorluğu ile ilgili kronikler üzerine yapılan çalışmaların ekseriyetinin, yabancı literatürde olmasının bir nedeni var ki o da kuvvetle muhtemel, dinsel manada yakınlık hissidir. Roma ve devamı olarak Bizans İmparatorluğu ile ilgili araştırmalarımızda, çalışma yapanların, özellikle müverrihlere ait kronikleri çevirdiklerinde, “*bizim tarihçi ya da tarihçimiz*”¹¹ gibi arasözlere yer vermeleri dikkatimizi çekmektedir. Bu durumun olması, bir yandan çalışmaların artmasını sağlarken, diğer yandan çevirilerde de yanlış tutumlara sebep olmuştur. Buna rağmen kaynakların iyi hazırlanmış olması, duruma tolerans gösterilebilmesini sağlamaktadır. Tolerans gösterilirken, yazarın söyleminin yazmış olduğumuz metin içinde aynen yansıtılmasının ve beraberinde ise yapılmış olan tercümenin doğru

¹¹ Paul Stephenson, *The Byzantine World*, Routledge Press, Taylor & Francis Group, 2010, p. 455

anlamının en azından dipnotlarla veya satır aralarında aktarılmasının, daha doğru olacağını da göz ardı etmemeliyiz.

C. ARAŞTIRMANIN AMACI VE SINIRLARI

“Bizans Tarih Yazıcılığı (Başlangıçtan XI. Yüzyıla Kadar)” isimli tezimiz, Bizans tarih yazıcılığı ile ilgili yapılmış olan incelemeler ekseninde, tarih yazıcılığı alanına ve yeni yapılacak olan Bizans tarihçiliği çalışmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Tezimiz, kronikler ve ikincil kaynaklar üzerinden, Bizans tarihinin başlangıcından XI. Yüzyıla kadar olan evrede, Bizans tarih yazıcılığı ürünlerinin muhtevastındaki kavramların ve algıların, tarihsel ve düşünsel alan esas alınarak çok yönlü analizine dayalıdır. Bu çerçeve ile de tezimiz, Bizans tarihçiliği konusunda araştırmacılara farklı bakış açıları kazandırma ve genel bir portre çizme gayesini de bünyesinde barındırmaktadır. Tezin daha sağlıklı bilgiler ortaya koyabilmesi ve amacına tam olarak ulaşabilmesi adına, Doğu Roma tarihçiliğinin öncesindeki Antik Roma tarih yazıcılığının da irdelenmesi gerektiği kanaatine varılması hasebiyle, Antik Roma tarihçiliğine de konu dışına çıkmadan değinilmeye çaba sarfedilecektir. İncelememizde özellikle, tarih yazıcılığı ürünlerinin, kavram ve algıların birer tezahürü olduğu vurgusu sık sık yapılmış olup, bu vurgulamalar ister kroniklerden isterse de ikincil kaynaklardan verilen örneklerle de sürekli desteklenmeye çalışılacaktır. Ayrıca yer yer, Roma dünyasının pek duyulmayan kavramlarının tanıtımı için, dipnotlara da imkan tanınacak olup, kaynak çeşitliliğinden oluşabilecek bilgi kirliliğine de engel olunmaya gayret edilecektir. Bunun gerçekleşebilmesi ve metod yönünden sıkıntı yaşamamak için, *Mübahat Kütükoğlu*'nun “*Tarih Araştırmalarında Usül*”¹² isimli eserinden faydalanılacaktır.

---

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usül*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014

I. BÖLÜM: ROMA'DAN BİZANS'A GENEL OLARAK SİYASİ DURUM

A. ROMA'DAN BİZANS'A GEÇİŞTE SİYASİ DURUM

1. Roma İmparatorluğu'ndan, Kavimler Göçü'ne (Büyük Göç) Kadar Olan Siyasi Durum

Geç Roma tarihçileri, Roma'nın kuruluşunu M.Ö 753 yılına (*Remus Romulus*¹³) dayandırmaktadır ve bu tarih Roma kronolojisi için, bir temel olarak kullanılmıştır. Ancak kentin kuruluşu için belli bir tarih vermek gibi bir şey, kesinlikle imkansızdır. Kazılar, "Tiber" sularının yükselmesinden dolayı, bataklık zemini sular altında kalmış ve birbirinden ayrılmış olan Roma tepeleri üzerinde konumlanmış, birkaç yerleşim alanının, erken demir çağında olduğunu ortaya çıkardı.¹⁴ Tüm modern araştırmalara ve bunların büyük başarılarına rağmen Erken Roma Tarihi üzerindeki mitos ve efsaneler karanlığı, söz konusu dönemin başlangıcını kesin olarak belirleyebilmemizi hala önlemektedir. Daha Antikçağ'da Romanın kuruluş yılını belirleme yolunda girişimler yapılmış olmakla birlikte, bu girişimlerde tam bir fikir

¹³ Yazardan müstesna olarak, parantez içine alınan kısımda, Roma efsanelerine değinilmesi gerekmektedir. Buna göre; Roma, Aeneas'ın soyundan gelen Etrüsklerden Alba longa Kralı Numitor'un kızı Rhea Sylvia ile Savaş Tanrısı Mars'tan olma ikiz kardeşler tarafından kurulacaktır. Numitor'u devirip krallığı ele geçiren Amulius, onları Tiber Irmağı'na atmıştır. (Sargon ve Musa için söylendiği gibi gene bir ırmak ve tanrısal destek mitosu). Bebekler kıyıya takılınca, onları bir dişi kurt kurtarmıştır. (Ergenekon'u çağrıştıran mitos). Bir kurdun emzirip bir çobanın büyüttüğü Romus ve Remilius (ya da Romulus) adlı ikizler, Tiber kıyısında Roma'yı kurmuşlardır. Daha sonra ise Romus, kardeşi Romulus tarafından öldürülmüş ve iktidarın tek sahibi olmuştur. Bu mitostan çıkarılacak tarih, Roma'nın egemen katmanını oluşturacak kabilelerin uygarlıktan haberdar olduklarıdır. Yörede Latin ("ovalı") köylüler üzerinde egemenlik kurmaları, bu uygarlık kavramının ettikleri toprağı oluşturacaktır. Bkz. Alaeddin Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s. 730; Colette Estin, Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, çev. Musa Eran, Tubitak, Ankara, Eylül 2002, s.224; Remus Romulus efsanesinin ilk bahsi, M.Ö. 4. yy.'da, Sicilyalı tarihçi *Alcimus* tarafından yapıldı. Remus, Romulus efsanesi, Roma halkı arasında kabul gördü. Çünkü onlara ölümsüz bir at olan *Mars*'ı verdi. Bundan sonra efsanenin varyantları ortaya çıkmaya başladı. Bkz. Evelyn Wolfson, *Roman Mythology*, United States, 2002, p.95. ; Bu hikayede Romulus ile Remus adlı ikiz erkek kardeşlerin büyükbabaları tarafından nehre atılmaları ve bir kurt tarafından kurtarılmaları anlatılır. Tanrılar gerçek kimliklerini bildirdiğinde, hakları olan statüyü kazanırlar ve sonunda Roma şehrini kurarlar. Kurt çocuklar temasının, Avrupa'da daha sonra da terk edilen çocukların olduğu birçok hikaye ile anlatılmasıyla, antik hikaye alışkanlığı sürmüştür. Bkz. Philip Wilkinson, Neil Philip, *Mitoloji*, çev. Meltem Uzun, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2010, s.82; Bu anlatım tarzı Roma tarih yazıcılığındaki kroniklerde, kutsal olanın tanrılaşdırılması şeklinde karşımıza çıkar. Örneğin; Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi* adlı eserinde; iktidarın tek sahibi olan Romulus'un, fırtına ile görünen bulutlar arasında gözden kaybolduğunu ve daha sonra Romalı senatörlerin onu Tanrı olarak kabul ettiklerini beyan etmektedir. Aslında buradan çıkarılacak alt metin olarak, bir figüre tanrısallık atfetme yolunun, böyle bir tasvirde geçtiğini söyleyebiliriz. En azından bu anlatımların tarih yazıcılığındaki yansımalarının bu şekilde olduğunu da görmekteyiz.

¹⁴ Arthur E. R. Boak, *A History of Rome To 565 A. D.*, (Ph.D Thesis), Macmillan Company, New York, December, 1921, p.29

birliğine ulaşamamıştır. Bu yoldaki tüm hesapların çıkış ya da dayanak noktası Hellen Olimpiyatları olmuştur. Efsanevi tradisyona göre, Roma’da yedi kral hüküm sürmüştür. Bu krallardan, “*Tullus Hostilius*” zamanında Roma, Latin birliğinin merkezi “*Alba Longa*”yı elde etmiş ve böylece bu birliğin liderliğini üstlenmiştir. Kral “*Tarquinius Priscus*” zamanında, tüm “*Latium*” şehrine egemen olan Roma, “*Servius Tullius*” zamanında, bir surla çevrilmiş ve “*Yedi Tepeler*” iskan alanı içine alınmıştır.¹⁵ Daha sonra, “*Tarquinius superbus*” başa geçmiştir.

Roma Krallığı’ndan, Cumhuriyet’e geçiş, son “*Tarquinius*”un zulmünden kaynaklanıyordu. Öyle ki, Roma’nın özgürlüğü için ilk mücadele de, krallık karşıtı bir mücadeleyi temsil etmekteydi. “*Tarquinius Superbus*”un koymuş olduğu normlar dayanılmaz hale geldiğinde, tüm ailesi ile Roma’dan kovulmuştur. “*Etrüsk*” (Lidya bölgesinden Roma’ya göç edenler) ve “*Latinler*”in yardımıyla kaybettiği gücünü tekrar kazanmaya çalışmış ve Cumhuriyetin ilk günleri bu yüzden çekişmeli ve sıkıntı dolu günler olmuştur. Halk, krallığın sonsuza kadar kaldırılması gerektiğini beyan etmiş ve halk, “*Brutus*” ile “*Collatinus*”u, bir yıllığına, yönetim için seçmiştir.¹⁶ Roma Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, yönetimde bulunan aristokratlar, güçlerini kaybetmeye başlamış ve *Senatus* denilen devleti yöneten kurum sonraları, “*pleb*” sınıfı ile zorunlu olarak gücünü paylaşmıştır. Böylece Roma, “*Consul*” olarak bilinen ve Roma’da memuriyet kademesinin en tepesinde bulunan sınıf ile halkı temsil eden “*comitia centuriata*” tarafından idare edilmiştir. Roma, başta *Kartaca* olmak üzere, “*Attika-Delos Deniz Birliği*”, “*Persler*”, “*Etrüskler*” ve “*Latinlere*” karşı birçok mücadelede bulunmuştur.

M.Ö. 4.yy.’a gelindiğinde ilk “*samnit*”¹⁷ savaşları başlamıştır. “*Campani*” bölgesini istila eden Romalılar doğal olarak “*Samnit*”leri büyük oranda rahatsız etmişlerdir. “*Samnit*”ler, Romalıların bu ilerlemelerine karşı muhtemelen

¹⁵ Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 66-70

¹⁶ William C. Morey, *Outlines of Roman History*, (*Ph.D Thesis*), American Book Company, 1901, p.47-48

¹⁷ Latin geleneğinde “*Samnitler*”, özellikle dört ana kabile, *Pentri*, *Hirpini*, *Caraceni* ve *Caudini*’den oluşuyordu. Basit bir coğrafi birlikten daha çok, bu dört kabile de güçlü bir siyasi konfederasyon halinde örgütlenmişti. Ancak bu basit tanımlamaya rağmen Latin yazarlar ,Samnite teriminin kullanımında, kendine özgü tutarsızlıklar sergilerler. Bkz., William Doberstein, *The Samnite Legacy: An Examination of The Samnitic Influences Upon The Roman State*, University Of Lethbridge, School Of Graduate Studies, Master Thesis, Canada, 2014, p. 7

“*Lucanians*” ve İtalya merkezlerinin desteğiyle, “*Etrüskler* ve *Galler*” ile gizli anlaşma içinde Gellius Egnatius liderliği altında yeni silahlar almışlardır. Ancak “*Umbria*”¹⁸’da, “*Sentimum*” yakınındaki kararlı savaşta şans, Romalıların liderliği tarafındaydı. Koalisyon bozulmuş, “*Umbria*” Romalıların eline geçmiş ve “*Samnit*”ler”, pek çok başarıya rağmen Roma’nın süper gücü karşısında, kendi başlarına kalıcı olarak ayakta duramamışlardır.¹⁹ Böylece Roma, “*Samnit*”leri kendi egemenlik sahası içine alarak ortadan kaldırmıştır. Bundan sonraki mücadeleler hiç şüphesiz, Helen şehirleriyle ve “*Kartaca*” ile devam etmiştir. Doğu Akdeniz’de Hellenistik Suriye, “*Ptolemaioslar*” (Mısır) ve Makedonya ile de savaşlar sürmüştür. Sonuç olarak M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısında “*Kartaca*” bertaraf edilmiştir. Miras yoluyla Bergama (*Pergamon*) Romaya bırakılmış, tüm bunlar sonucunda Roma-Asya devleti, Afrika ve Makedonya eyaletleri kurulmuştur.²⁰

M.Ö. 2. yy.’da “*Tiberius Sempronius Gracchus*”²¹un reform talep etmesi ve bu talebin reddi ile birlikte “*Tiberius*” ve yandaşlarının “*Optimatlar*” tarafından öldürülmesi ile, Roma’da iç karışıklıklar baş göstermiştir. M.Ö. 82-79 yıllarında “*Marius* ve *Cornelius Sulla*” arasında, “*Sulla*”nın senato tarafından sınırsız yetkilerle donatılması ile sonuçlanacak diktatörlüğünün ilanı ile iç karışıklıklar zuhur etmeye başlamıştır. Bu dönemde dikkati çeken önemli bir ayrıntı da Roma’da güçlü bir askeri ve politik liderliği temsil eden ve “*azizlerin azizi*”²² ilan edilen Roma asilzadesi “*Pompeius*”un, Doğu komutanlığı için yaptığı mücadelelerdir. Bunun için ise Doğu Pontus’un başındaki “*Mithrades*”in ordusunu yok etmiştir. M.Ö. 63

¹⁸ İtalya’da yer alan bir bölgedir.

¹⁹ Julius Koch, *Roman History*, Trans. Lionel D. Barnett, Nabu Press, 2012, p. 25-26

²⁰ Remziye Okkar, *Eskiçağ Tarihi Yayınlanmamış Ders Notları*, 1997

²¹ “*Tiberius Sempronius Gracchus*”, M.Ö. 133’te sonunda, “*Lex Sempronia Agraria*” toprak reformunu çıkartmış olan, 20’li yaşların sonunda genç bir adamdı. “*Tiberius Gracchus*”, geleneksel Roma aristokrasisinin bir üyesiydi. Asil, nazik, samimi, makul ve genç bir adamdı. Bkz., Danielle Hyeon Ah Joh, *Tiberius Gracchus To The East: A study of Korean Historiography of Tiberius Gracchus Agrarian Reform From The 70s To The 90s.*, Undergraduate Senior Thesis, Columbia University, 2010, p.12-18

²² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Patrick Le Roux, *Roma İmparatorluğu*, çev. İsmail Yerguz, Kültür Kitaplığı: 40, Tarih:12, Dost Yayınevi, Ankara, Temmuz 2006, s. 115

yılından itibaren “*Pompeius*”, tarihte en güçlü ve en zengin Romalı haline gelmiştir.²³

M.Ö. 60’da “*Jül Sezar, Pompey ve Crassus*” birinci “*triumvirlik*” olarak bilinen gizli bir üçlü yönetim anlaşması yapmış ve zenginlikleri ile popüler liderliklerini birleştirmişler, ardından “*Galya*” seferine çıkarak “*Galya*”yı fethetmişlerdir. Zafer akabinde, senato ile “*Sezar*” arasında yaşanan mülahazalardan, “*Sezar*” galibiyet elde etmiştir. Böylece Senatonun sonunu getiren “*Sezar*”, diktatörlüğünü ilan etmiş, ancak iktidar aleyhtarı gösteriler ve eylemler sonucunda, “*Sezar*”ın Roma Senatörleri tarafından saf dışı edilmesiyle cumhuriyet dönemi sonlanmış ve Augustus’un imparatorluk devri başlamıştır.

Yaklaşık on yedi sene sonra M.Ö. 43 yılının Temmuz’unda “*Sezar*”ın yeğeni ve evlatlığı olan “*Octavianus*”, askeri bir darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Ardından Sezar’ın suikastçıları için çıkarılmış olan af yasasını kaldırmıştır.²⁴ M.Ö. 31’de iki yüz senatör’den bazısı ya da yaklaşık üçte biri, popüler olan Romalı komutan “*Marcus Antonius*”a destek vermiştir. Bu, “*Octavianus*”un tam bir askeri zaferle üstün güç kazanması gerektiğini anlamasına yol açmıştır. Sonra siyasi gücünü pekiştirmek için harekete geçen “*Octavianus*”, Senato’nun güvenilmez üyelerini atarak, yerlerine kendi taraftarlarını geçirmiştir. M.Ö. 27’de Senato, “*Octavianus*”a, “*Augustus*” ve “*Princeps*” ünvanları vererek onu ömür boyu senatörlüğe atamıştır. “*Augustus*” M.Ö. 14’te ölmezden evvel imparatorluk vakfını çoktan kurmuştur. Sonrasında, iktidar ve makamının, aşamalı bir şekilde güçlendirilmesi için, başarılı imparatorlar tarafından takip edileceği bir yöntem geliştirmiştir. Onun “*Ulu Augustus*” ünvanı ve “*Sezar*” ünvanının mirası, yüzyıllar boyunca Roma imparatorluğu liderlerinin daimi ünvanları olacaktır.²⁵ Milattan sonraki dönemlere geldiğimizde, Roma devleti geleceği için büyük adımlar atmıştır. Bunun için en önemli adım ise, gelecekte Roma’yı devam ettirecek olan Bizans’a başkentlik

²³ Neil Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, çev. Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 181-183

²⁴ N.Faulkner, *a.g.e.*, s. 199

²⁵ Paul A. Bishop, “Rome: Transition from Republic to Empire”, Hills Borough Community College, *EUH Article One*, (rev 9/30/14), 2000, p.13-15

yapacak olan “Byzantion”²⁶un “Bithynia Pontus” eyaletine M.S. 73 yılında katmasıdır.²⁷ M.S. 193’te başa geçen İmparator “Septimus Severus”tan itibaren bürokrasi güçlenmiş ve M.S. 286’da başa geçen “Diocletianus” ise, “Augustus”un şanını, her ne kadar devam ettirmeye gayret etse de, yaklaşan barbar²⁸ akınlarından dolayı bu idealini gerçekleştirememiş ve imparatorluk ikiye bölünmekten kurtulamamıştır.

²⁶ Byzantion’un kuruluşu hakkında İlkçağ yazarlarının verdikleri bilgiler birbirinden farklı olduğundan, bu hususta yerleşmiş bir rivayet olmadığı anlaşılmaktadır. Diğerlerine nazaran daha eski olan efsaneye göre, su perisi Semestra’nın oğlu olan Thrak kralı Byzas, Byzantion’un yakınındaki bölgenin kralı Phidaleia ile evlenmiş ve bu kadın babasının isteği üzerine Byzantion’kurmuştur. Daha yaygın bir efsaneye göre ise (M.S. I. yy’a ait) Byzas, Yunanistan’da Megara’dan yeni bir yurt aramak üzere yola çıkan göçmenlerin başkanıdır. Delphoi kahinin kendilerine yeni yurtlarını körlerin karşısında kurmalarını tavsiye etmesiyle bu göçmenler, şimdiki Sarayburnu bölgesinde ilk şehirlerini kurmuşlardır. Halbuki tarihçi Heredetos buna benzer hikayeyi başka bir tarih olayına bağlar. Buna göre; Khalkedonluları (Kadıköy) körlükle itham eden kimse Pers Kralı Dareios’un generali Megabyzos’tur. Bu generalin adının son kısmının Byzas ile gösterdiği benzerlik dikkat çekmektedir. Anlatılan efsanelerinin dışında M.Ö. 750-550 yılları arasında Yunan kolonileşmesini kabul edenler, kesin olmamakla birlikte ortalama M.Ö. 660 yılını Byzantion’un kuruluşu olarak belirtmişlerdir. Bkz. Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 20-22

²⁷ M. Orhan Bayrak, *İstanbul Tarihi, M.Ö 657’den Bugüne Kadar 27 Asırlık Son Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri*, İnkılap Kitabevi, 2003, s. 9

²⁸ Barbar terimi, Roma ve devamı olarak Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğunda, kendinden farklı gördükleri kültürler için kullanılmıştır. Bizans’ın öteki ile olan ilişki meselesini, savaştan ve karşısındaki milleti itaat altına almadan ibaret görmesinden kaynaklanan bir kavram olarak “barbar” teriminin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. İster Persler ya da Araplar isterse de Türkler olsun, bu milletler veya kavimler, Bizans’ın iktidar ve halk tabanında görgüsüz, kaba saba, medeniyet yoksunu olarak telakki edilmişlerdir. Savaş esnasında tanıştıkları bu milletlere karşı oluşan fikir edinimleri doğal olarak karşılanabilir. Çünkü savaş denilen olgu, milletlerin var gücüyle kendini koruma ve bölgede söz sahibi olma amacıyla, diplomatik görüşmeler ya da sıcak temasa geçmesi düşüncesinden teşekkül etmiş bir kavramdır. Dönemi ele aldığımızda sıcak temasın daha yaygın olduğunu görürüz ve bu önyargıların da daha sonra kurulacak olan diplomatik ilişkilerde bir nebze de olsa kırılmasını bekleriz. Lakin özellikle Türklerin, Bizanslılar üzerinde bırakmış olduğu olumsuz intibanın, kroniklerde kolay kolay terk edilmediğini de görmekteyiz.

2. Büyük Göç'ten Batı Roma'nın Yıkılışına Kadar Olan Siyasi Durum

Roma Tarihi'nin her asrı, istilacı orduların ellerinde askeri felaketlere tanık olmuştur. Üçüncü yüzyılda imparatorluğun iç karışıklığı, çok büyük istilalarla birleşmiştir.²⁹ Zaten bütün ulusların tarihine baktığımızda ya da bir şekilde geriye gittiğinizde, neredeyse göç eden barbarlar³⁰ ya da bir grup istilacı vardır. İngiltere'de Anglosakson, İtalya'da "Lombardlar" ve "Gotlar", Fransa'da "Burgondlar" ve "Franklar", İspanya'da "Vizigotlar" ya da İskoçya'da "İskoçlar".³¹ Bu istilalara uğrayan milletlerden biri de Romalılardır. Romalılar, dördüncü yüzyılın ilk yarısında, hem bu kavimlerin göçleri ile hem de taht kavgaları ile mücadele etmekteydi. Önce Batı Roma İmparatoru olan I. Konstantin Doğu Roma'yı yöneten Licinius ile yaptığı savaşta galip çıkarak, Konstantinopolis'i başkent ilan ettiği Doğu Roma tahtına oturmuştur. Bundan sonraki göç dalgalarının etkisiyle, Roma ikiye ayrılmıştır. Roma'nın doğu ve batı olarak ayrılışını müteakip beşinci yüzyılın ilk yarısında Hun³² göçleri de başlamış ve bu göçler hasebiyle Gotlar, Roma İmparatorluğu'nun içlerine doğru itilmiştir. Göçlerin ilk evresinin sonuna doğru, 455 yılında Batı Roma imparatoru "III. Valentinian"ın ölümü üzerine ortaya çıkan karışıklığı fırsat bilen barbar kavimler tarafından, Batı Roma yağmalanmıştır.³³ Her ne kadar bazı kavimler itaat altına alınmaya çalışılsa da, bu mümkün olmamış ve 476 yılında, dahil olduğu kavmi bilmediğimiz ama Germen kavminden olduğu söylenen, Romalıların deyimiyle barbar general "Odoacer", Roma İmparatoru Romulus Augustus'u tahttan indirmiş, böylece Batı Roma İmparatorluğu'na son vermiştir. Artık Roma İmparatorluğu'nun yönetimini, esasen kendilerini böyle tanımlamasalar da

²⁹ Walter Goffart, Rome, "Constantinople and The Barbarians", *Oxford University Press On Behalf Of The American Historical Association* Vol. 86/2, 1981, p. 281-285

³⁰ Birincisi, 'Barbar' teriminin, bir Grek-Roma bakış açısını ifade ettiğini tanımladığımız sürece, sorun yoktur. İmparatorluğun dilinde komşuları bazen, bir bütünlük oluşturdu. Kendilerine ancak, kimi Romalılar, farklı ve ayrılmış olan onları, tek kelime ile benimsemişti. Bkz. Goffart, *a.g.m.*, s.285 Ayrıca barbar kelimesi, Romalıların medeniyet anlayışına ters düştikleri için, medeniyetsiz anlamında bu kavimlere yakıştırılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

³¹ Guy Halsall, "The Barbarian Invasions", *The New Cambridge Medieval History*, Edit: Paul Fouracre, Cambridge University Press, volume 1, 2008, p.35

³² Hunlar'a tarih boyunca çeşitli milletler tarafından farklı isimler verilmiştir. M.Ö. 318 yılından itibaren "Hsiung-nu" olarak yazılan bu isim Hint kaynaklarında "Huna", Soğd kaynaklarında "Xun", Ermeni kaynaklarında "Hunik", Roma kaynaklarında "Hunni" veya "Chunni" ve Yunan kaynaklarında "Houo" veya "Xouw" olarak geçmektedir. Bkz. Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya, 2012, s. 11

³³ Aslında, bu yağmalama durumu ve zarar verme eylemi, daha sonra kullanılagelen *Vandalizm* kavramının kökenini oluşturmuştur.

Bizans İmparatorluğu³⁴ üstlenmiştir. Batı Roma'nın yıkılışıyla birlikte, inişleriyle ve çıkışlarıyla imparatorluk alanını muhafaza etme görevini üstlenen ve imparatorluğun devamı olarak sayılan Bizans, artık tarih sahnesinde yerini böylece almıştır.

3. Bizans İmparatorluğu'nun, Başlangıçtan Yıkılışına Kadar Siyasi Durumu

Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet merkezini doğuya (Nikomedia, İzmit) nakleden ilk imparator “*Diokletianos*”tur.(284-305) Ancak Bizans Devleti'nin kuruluşunu “*İmparator Konstantinos*”a (306-337) bağlamak gerekir.³⁵ Resmi olarak, kendilerini Roma imparatorluğunun varisi gören Bizanslılar, kendilerine “*Rum*” ismini vermiş ve bu nosyonu etnik anlamda kullanmamış, yalnızca politik ve dini anlamda kullanmışlardır. Bizanslılar Yunanca konuşmalarına rağmen Romalılarla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü Roma'nın ortaya koymuş olduğu dünyaya hakimiyet olma ülküsünü Bizans devam ettirmekteydi. Böylece Roma, Bizans'ın siyasi varisi olarak görülmekteydi.³⁶ I. Konstantin'in Liciunius'u yenmesinden sonra, “*Konstantinopolis*”in yeni kurumları hemen planlamıştır. 11 Mayıs 330'da İstanbul, *Konstantin*'e teslim edildi. O andan itibaren 332'de Gotlara, 334'te “*Sarmatyalılar*”a ve 336'da Tuna'nın kuzeyine sefer düzenlemesine rağmen, zamanının çoğunu orada geçirdi. Perslere karşı sefer hazırlığındayken 337'de öldü.³⁷ Konstantin'in ardından, imparatorluğun batısını ve doğusunu yöneten son imparator, I. Theodosius oldu. Bu dönemde, Hun Kağan'ı “*Attila*” ve kardeşi “*Bleda*” ile mücadelelerde bulunulmuştur. 518'de Justinianos Hanedanı ile birlikte Roma ülkesinin siyasi, mali,

³⁴ Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, tarihte ne kendisini “Bizans” olarak adlandıran bir devlet, ne de kendini Bizanslılar olarak gören bir halk vardır. Bizans İmparatorluğu, varlığı boyunca hiçbir zaman kendisine “Bizans” dememiştir. Kendilerini Yunanca'daki Rhomaioi sözcüğünden gelen Romalı olarak tanımlamışlardır. Rönesans dönemi ve XIX. Yüzyılın modern tarihçileri tarafından “Bizans” olarak adlandırılan Doğu Roma, çoğunluğun kabulüyle Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte kimileri Bizans'ın başlangıcını “Konstantinopolis” şehrinin 330'larda kuruluşuna kadar götürmektedir. Bkz. Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, Ankara, 2015, s. 46 ; Abdullah Kaya, “Doğu'da Roma'nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianos Dönemi”, *Cumhuriyet Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 37, Sayı 2, 2013, s. 18 ; Melek Delilbaşı, Türk Tarihinin Bizans Kaynakları, *Cogito*, Edit. Serra Ciliv, Sayı 17, 1999, s. 339 Alman filolog Hieronymus Wolf tarafından ilk kez kullanılan Bizans terimi, tarihçiler arasında sıkça kullanılmamıştır.

³⁵ Işın Demirkent, “Bizans” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992, s.230

³⁶ Erekle Jordaniya, “Pontus Nüfusunun 13. -15. Yüzyıllardaki Etnik Yapısı ve Pontus Yer Adı Hakkında”, Rusçadan çeviren: Mehmet Mürselov, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 1, Temmuz 2011, s. 255

³⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, trans. Averil Cameron, Stuart G. Hall, Clarendon Press, Oxford, 1999, p. 41-42

askeri ve adli kurumları denetim geçirmiştir. Ülkede batıdaki gibi bir sonucun olmaması için, soylu sınıfın halktan hiç kimseye koruma adı altında yardım etmemesini öngören kanunlar çıkartmıştır. Çünkü bu durum, devlet ricalinin gücünü zayıflatmaktaydı. Nitekim Batı Roma'nın yıkılmasında bu sebep önemli bir yer teşkil etmekteydi. Bizans tarihi boyunca devam eden bu korumacılık savaşı, bu ilk uygulandığı dönemlerde tepkilerle karşılaşmıştır. Sıkıyönetimin sonucu ayaklanan kalabalık bir grubun başlattığı “*Nika isyanı*”³⁸, döneme damgasını vurmuştur. Bilahare, “*II. Tiberius*” dönemine geçildiğinde, Avarlar ile ilişkiler kurulmuştur. *II. Tiberius*'un Generali “*Mavrikios*” tarafından, Pers İmparatorluğu üzerine seferler düzenlenmiş, sefer sonrası Avarlar ile de mücadele eden “*Mavrikios*”, Avarların elinde bulunan subaylarını geri almaya yanaşmadığı için, “*Phokas*” denilen bir subay tarafından saf dışı bırakılmıştır. Bu karışıklıklardan sonra Roma, “*Heraklius*” hanedanının saltanatına şahit olacaktı. Bizans imparatorluğunun bu devirdeki mücadelesi, Araplarla ve Sasani imparatorluğu ile sürmüştür. Bizans 636'da gerçekleşen “*Yermük Savaşı*”nda Müslüman Araplara yenilmiştir. Emeviler ile antlaşma yapmak zorunda kalmış, 681'de tahta oturan “*IV. Konstantin*”, Bulgarlar ile

³⁸ Tarih, Justinianos zamanında olan Nika devriminin öyküsünü bize kadar getirmiştir. İmparator kendisinin yayılımcı siyasetini ve imparatorluğu diriltme çabalarını destekleyen *venef* ler dedikleri maviler partisinin üyelerinin tarafında yer almıştır. Hükümete arkalarını dayamış olan maviler rakiplerine karşı teröre başvurmuşlar, ama aynı zamanda imparatora duydukları sevgiyi de belli etmişlerdir; sirkte imparator locasının sağındaki yerlere oturmuşlar, böylelikle ona bağlılıklarını göstermişlerdir. İmparatorla *venef* ler arasındaki bu duygudaşlığa karşın, halkın ortak yararı daha ağır basmıştır. 532 Ağustosunda, hipodromda mavilerin rakipleri, yani (*prasinoi* denilen) yeşiller, partilerinin hapse atılmış olan belli bir takım üyelerinin serbest bırakılmasını istemişler; aynı zamanda, imparatoru da yasayı çiğnemekle suçlamışlardır. Üst yönetici çevrelerin hayreti karşısında iki parti, hükümete karşı güçlerini birleştirmiştir. Bütün bunlar olurken, İmparator Justinianos, sarayında karısı ve bazı senatörlerle birlikte edilgin bir durumda kalmıştır. Asilerin haykırdıkları slogan “*Zafer Kazan / Yen*” (*nika*) idi, ayaklanmanın tümüne de bu söz ad olmuştur. İki partinin arasındaki düşmanlıklar ortadan kalkmış; zalimlere karşı duydukları nefretle birleşen halk *nika* (*zafer*) çığlıklarıyla zengin mahallelerini basmış ve imparatorluk sarayını kuşatmıştır. Yüksek kamu görevlilerinin de azlını istemişlerdir. Konstantinopolis yangın yeri haline gelmiştir; topraklı aristokrasinin üyeleri Boğaz'ı geçip Anadolu şehirlerine sığınmışlardır. Justinianos, kiralık askerler kullanarak düzeni güçlülükle bastırabilmiştir; İmparator komutanlarından olan Narses ise Hipodrom da toplanmış olan ve “*Yaşasın yoksulların koruyucusu Maviler ve Yeşiller*” diye bağışan halkın temsilcileri ile görüşüp onları bölmeye çalışmıştır. Böylece Narses onları oyalarken, imparator da en iyi komutanları olan Belisarios ile Moundos'u asilerin üstüne göndermiştir. Otuz bin kişi kadar öldürdükten sonra, kiralık askerler, zafer adına zenginlere karşı ayaklananların devrimci patlayışını bastırmışlardır. Asilerin asıl güçleri dağıtıldığı halde, yangınlar ve silahlı gösteriler, uzun bir süre devlete duydukları nefrete tanıklık etmiştir. İmparatorluk fermanları yağmur gibi yağmış ve en küçük itaatsizlik sert bir şekilde cezalandırılmıştır. Bkz. G. I. Seidler, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, çev. Mete Tunçay, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, s.39-40 ; Alaeddin Şenel, *a.g.e.*, 2006, s. 758

“Asparuh” antlaşmasını imzalamıştır. Yapılan savaşlar ve barışlar ekseninde bu yüzyıl için bir analiz yapacak olursak; “Bizans’ın tarihinde 7. Yüzyılın en karanlık dönemlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.”³⁹ Bu devirde yeni hiçbir yazar ve tarihçi büyük yapılar ortaya koyamamıştır. Bu bunalım ve gerileme, Slavlar’ın balkanlara sürekli yerleşmesiyle Bulgar devletini kurmasına ve doğu’nu toprakları Arapların eline geçmesine ortam hazırlamıştır.⁴⁰ “II. Justinianos” ile Heraklius Hanedanlığı devri kapanmıştır. “I. Basileos” ile başlayan Makedon Hanedanı, 11. Yüzyılın hemen hemen ilk yarısına kadar sürmüştür. Makedon hanedanı devri boyunca birbirine halef olan imparatorlar, çoğu zaman imparator ünvanını sade bir şekilde kullanmayı tercih etmişler ve bu sırada onların yerine devleti, gayrimeşru olarak saray mensupları yönetmişlerdir.⁴¹ Bu dönem her ne kadar dinsel savaşlara, Araplar ve Bulgarlar ile mücadeleye, aristokrat sınıfının çıkardığı isyanlarla geçmiş olsa da, yine de Bizans’ın istikrarlı olarak devam ettiği bir devirdir. Makedon Hanedanlığının sona ermesinden yaklaşık bir yüzyıl öncesinde Bizans, Bulgarlar’a karşı savaşması için “Peçenekler”⁴² ile ilişkiler de bulunmuştur. Makedon Hanedanı sonrasında imparatorluk, ayakta kalmak için daha çok çaba sarf etmiştir. Zira Türkler Anadolu’da keşfe yavaş yavaş başlamıştır. Edwin Pears⁴³’a göre, “Konstantinopolis”in düşmeden önceki yüzyılda olan problemleri, Avrupa ve Asya’dan gelmektedir. Bunlardan ilki daha ciddidir ve Türklerin akınlarından kaynaklanmaktadır. “Tuğrul bey”, 1048’den itibaren Bizans’ın vilayetlerini fethetmeye (istila)⁴⁴ başlamıştır.

³⁹ Cyril Mango, “The Tradition of Byzantine Chronography”, *Harvard Ukrainian Studies*, Number 12, 1988, p. 360

⁴⁰ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 71-72

⁴¹ Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, çev. Haluk Şaman, Cilt 1, Kervan Yayınları, İstanbul, s. 208

⁴² Her ne kadar Bizans, Peçeneklerle birtakım antlaşmalar yapsa da, bu durum daha sonra imparatorluğun aleyhinde seyredecek, bir dizi olaylara yol açmıştır. Dillerini ve benliklerini unutmayan Peçenekler, Bizans karşıtı saflarda, Malazgirt önlerinde Türklerin safında yer alacaktır.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sir Edwin Pears, *The Fall Constantinople Being The Story Of The Fourth Crusade*, New York, 1886, p.26

⁴⁴ Edwin Pears’ın metinde kullanmış olduğu “istila” kelimesi, tarihçilik sorumluluğu gereği belirtilmiştir. Yazarın, dinsel açıdan Bizans’a yakınlık hissetmiş olabileceği ve bu yüzden genel bir tabir olan akın etmek kelimesi yerine istila kelimesini kullandığı da düşünülebilir. Buna benzer durumlara, modern tarihçilerde sık sık rastlanılır. Pears’ın yanında bir başka tarihçi *Norwich*’in eserinde de buna benzer söylemlerle geniş ölçüde karşılaşırız. Örnek olarak; onun Hz. Muhammed’in hicret olayını, kaçmak şeklinde belirtmesi ve Araplar ile Türkler için çeşitli yakıştırmaları yapmasını gösterebiliriz. Burada amacım yazarı eleştirmek değildir, aksine tarih yazarlığı için, hepimizin bildiği, önemli bir problemi hatırlatmaktır. Tarihçik mesleğinin, elbette kavramsal bazda sorunu vardır, lakin

1068 yılında İmparatoriçe “*Eudokia*” ile evlenerek Bizans tahtına oturan “*IV. Romanos Diogenes*” (1068-1071), askeri alandaki başarıları ve cesaretiyle bazı kesimler tarafından kurtarıcı olarak görülmüştür. Gerçekten de kendisinden önceki İmparatorların aksine bizzat ordunun başında sefere çıkan “*Diogenes*”, Bizans İmparatorluğu’na yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Yaklaşık dört yıl süren saltanatı süresince, 1071 Malazgirt bozgunuyla son bulan seferinin dışında, 1068 ve 1069 yıllarında Anadolu’ya iki sefer daha düzenlemiştir. Ancak dönemin Bizans kaynaklarının da ifade ettiği gibi, bu seferler sırasında birkaç önemsiz başarının dışında kalıcı bir sonuç elde edememiştir. Bu iki seferde başaramadığını doğrudan Selçuklu başkenti üzerine giderek elde etmeyi düşünen “*Diogenes*”, İmparatorluğun çeşitli eyaletlerinden toplanan birliklerin dışında “*Peçenek, Kıpçak, Uz ve Hazar*” gibi gayrimüslim Türk toplulukları ile “*Rus, Alman, Bulgar, Frank ve Gürcü*” ücretli askerlerinden oluşan büyük ordusuyla 1071 yılında son seferine çıkmış, ancak Malazgirt’de ordusu perişan ve kendisi de esir edilen “*Diogenes*” bu seferinin sonunda yalnızca tahtını değil, trajik bir şekilde hayatını da kaybetmiştir.⁴⁵ Sonuç olarak Anadolu’nun neredeyse tamamı, iki yeni hanedanlık kurmuş olan Selçuklular’ın eline geçmiştir. Konya’da Selçuklu ve Orta ve Doğu Anadolu’da Danişmendliler kurulmuştur. 400 yıl boyunca imparatorluğun kalbi ve askeri gücünün kaynağı olan Anadolu’nun kaybı, Bizanslılar için neredeyse yok edici bir darbe olmuştur. Her ne kadar Bizans imparatorluğu varlığını sürdürmeye devam etse de bir daha eski gücüne kavuşamamıştır.⁴⁶ Ardından Selçuklular 1079 yılı itibariyle, Filistin ve Suriye’yi Fatimilerden aldıktan sonra İranlılar’ın ve Araplar’ın yapamadıklarını yaparak, Bizans’tan Anadolu’nun büyük bir bölümünü almışlardır.⁴⁷

1081’de başlayan Komnenos hanedanlığı da, yaklaşık yüzyıl hüküm sürmüştür. Bu hanedan devrinde, Papa “*II. Urbanus*” ile Hıristiyanlığın ateşli savunucusu

---

bu durumun, önem arz ettiği de ekseriyetimizce malumdur. Bkz. John Julius Norwich, *Bizans, Erken Dönem (MS. 323-802)*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 245

⁴⁵ Yusuf Ayönü, *Selçuklu- Bizans Münasebetleri (1116-1308)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007, s. 9-10

⁴⁶ Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 369

⁴⁷ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 109

“*Pierre L’Ermit*”in önderlikleriyle ve teşvikleriyle başlayacak olan Haçlı seferleri⁴⁸, döneme damgasını vurmuştur. Komnenos hanedanlığı’nın ilk yıllarında devlet çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. Malazgirt bozgunuyla gelen uzun bir iç karışıklığın ardından imparatorluğun en büyük gelirleri ve askerleri elde ettiği Ön Asya’nın zengin toprakları, Türk egemenliğine geçmişti. Bizans artık gücünü yitirmiştir. Buna rağmen “*Komnenoslar*” hazine gelirlerini arttırmış ve imparatorluğun yıkılışını bir asır daha geciktirmişlerdir.⁴⁹ Komnenos dönemi imparatorları, Selçuklu akınlarıyla ve Haçlı seferleri ile karşılaşsa da, imparatorluk sınırları dahilinde yine de parlak bir devri yaşatacaktır. Tüm bu siyasi olayların vuku bulmasından dolayı, ülke 1204’te üç bölüme ayrılmıştır. Süleyman Şah’ın kuvvetle yerleşmesinden pek az sonra, Balkan ülkelerinin Türkler tarafından sistemli şekilde fethi başlamıştır. 1359 yılında İstanbul, Osmanlı ordusunu ilk defa surların önünde görmüştür. Bitkin olan imparatorluk herhangi bir direnme gösterememiş ve kuvvetle tahkim edilmiş başkenti henüz doğrudan doğruya tehdit eden bir tehlike mevcut değilse de, iç savaşların bütün gücünü tüketmiş olduğu Trakya, düşmanın⁵⁰ önünde serilmiş yatıyordu. Şehirler birbiri ardına düşmüştür. Daha 1361’de Dimetoka ve bir yıl sonra da Edirne kesin olarak Türklerin eline geçmiştir.⁵¹ Sonunda yükselen Osmanlı İmparatorluğu’nun padişahı olan Fatih Sultan Mehmed Han’ın İstanbul’u 1453 yılında fethetmesiyle, yaklaşık 1125 yıl hüküm süren Bizans İmparatorluğu sona ermiştir.

---

⁴⁸ Haçlı seferlerinin ilk kısmı bu tez açısından çok fazla önem arz eder. Zira Haçlı seferlerinin, Bizans medeniyeti üzerinde bıraktığı derin izler ve olağanüstü fikirsel değişimler, kroniklerin şekillenmesinde büyük katkılar sağlamıştır. Çünkü Hıristiyanlığın batıdaki savunucularının öteki yüzünün Bizans tarafından fark edilmesi ve eleştirilmesi gibi meselelerin tümü kroniklere yansımış ve “barbar” kavramının kullanım alanı genişlemiştir.

⁴⁹ M.V. Levtchenko, *Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen, Doruk Yayınları, İstanbul, 2007, s. 226-228

⁵⁰ Osmanlı için “Düşman” sözcüğünün George Ostrogorsky tarafından kullanılması, bu eserin Bizans’ın gözünden yazılmasına bağlanabilir. Lakin bu sözcüğün, tarafımca eserdeki haliyle verilmesinin sebebi, tarihçilikte objektiflik durumunu sorgulamaktır. İlber Ortaylı’nın belirttiği üzere, tarihçilikte objektiflikten bahsetmek mümkün değildir.

⁵¹ Ostrogorsky, *a.g.e.*, 2015, s.493

II. BÖLÜM: BİZANS'TA TARİH YAZIMI VE BİZANS TARİHÇİLERİNİN KRONOLOJİK BİYOGRAFİSİ

A. TARİH VE TARİH YAZICILIĞININ GENEL OLARAK ANALİZİ

1. Tarih Kavramına Bir Bakış

Tarih yazıcılığı kavramından önce, “*Tarih*” sözcüğünün ne anlama geldiği konusunda bir takım açıklamalar yapılmalıdır. Çünkü bu tanımlama yapılmadığı sürece, tarih yazımının hangi unsurlar çerçevesinde değerlendirilebileceği konusunda kaotik bilgilerle hareket etmiş oluruz.

Tarih⁵² sözcüğünün anlamı ve batı dillerindeki tüm karşılıkları, Grekçe “*İstoria*”, “*İstorein*” sözcüğünden gelir. Sözcük İyonya lehçesinde “*bildirme*”, “*haber alma* yoluyla bilgi edinme” anlamlarında kullanılmıştır. Attika lehçesinde ise, sözcüğün görerek, “*tanık olarak bilme*” anlamlarının yanı sıra, çok daha geniş bir anlam içeriğiyle fizik, coğrafya, astronomi, bitki ve hayvan bilgisi ve hatta giderek doğa bilgisini kuşatacak biçimde kullanıldığı görülür.⁵³ Tarihin bu kadar geniş alana yayılmasının başlıca sebebi, her şeyin bir tarihi olduğudur. Bu söylemin dayanağı olarak, tarihte olay ve olgu⁵⁴ kavramının içermiş olduğu derin anlamları gösterilebilir. İşte bu ayrılmaz iki kavramın neden olduğu tarihteki perspektif genişliği, ancak Tarih felsefesi ile kavranabilir. Nitekim son iki yüzyılda Tarih ve Tarih Felsefesi konusunda düşüncelerini sunan “*Immanuel Kant, Herder, Fichte,*

⁵² Sami dillerinden Akadça’da, Sabii dilinde, Habeşçe’de ve İbranice’de “kamer, şehir (ay), zaman” veya “Ay görmek” anlamlarındaki yareah/yerah kelimesinden Arapçaya erreha/verraha şeklinde geçen fiilden türeyen tarih (te’rih) “Aya göre vakit tayin etmek, bir olayın meydana geldiği günü ve yılı, bunların rakamla yazılışını, bir şeyin oluş zamanını ve olaylar dizisini tesbit etmek” gibi çok geniş manalara gelmektedir. Bkz. Mustafa Fayda, “Tarih maddesi”, *a.g.a.* s., Cilt 40, 2011, s.30

⁵³ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25

⁵⁴ Olay patlayıcıdır; 16. Yüzyılda denildiği gibi, dakikası dakikasına haberdır. Yanıltıcı duvarlarıyla çağdaşların bilinçlerini doldurmaktadır ama alevinin görülmesiyle kaybolması bir olmaktadır. Filozoflar bize hiç kuşkusuz kelimenin anlamının büyük bir bölümünün yok edilmesi olduğunu söyleyeceklerdir. Bir olay, gerektiğinde bir dizi anlam veya ilişkiyle yüklü hale gelebilir. Bazen çok derin hareketler hakkında tanıklık etmekte ve dünün tarihçilerinin çok sevdikleri nedenler ve sonuçların gerçek veya gerçek olmayan oyunuyla, kendi süresinden çok daha üst bir zamana katılmaktadır. Tarihte olaylar sonsuza kadar genişleyebilir. Olay ile olgu arasındaki ayrıma dair genel görüş, olgunun tanımlanmış bir olay olduğu yönündedir. Burada tanım, olayların özelliklerinin sıralanmasından ya da olaya uygun türün belirlenmesini ve genellikle de uygun bir isim verilmesini sağlayan bir hükümden ibaret olarak düşünülebilir. Bir olay, bir olgu olarak kurulmadığı müddetçe tarihe dahil edilemez. Yani olaylar olur, olgular ise kurulur. Bkz. Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, s.53 ; Hayden White, “Tarihsel Olay”, *Cogito (Tarih Yazıcılığı)* Edit. Teyfur Erdoğan, Sayı 73, 2013, s. 66-67

Hegel, Ranke, Collingwood, Dilthey ve Croce” gibi filozoflar, bu söylemde hemen hemen ortak bir fikir sergilerler. Bu kadar çok tarih verisi, tarih yazımı konusundaki sıkıntılarının çokluğunu da, aslında bizlere açıklamaktadır.

Tarihin geçmişin ilmi olduğu noktasında birleşen yorumları takiben, Marc Bloch’un tarih zaman içinde insanların ilmidir ifadesiyle, tarihin yalnızca geçmişle ilgili olmadığını, tam tersi yaşanan o anla ilgili olduğu anlaşılmıştır. Bu söyleme göre tarih, olanın tanığı, olması muhtemel olanın göstergesidir.⁵⁵ Peki bu tanıma istinaden olanın tanığı olan tarih, tarih yazımı esnasında ne gibi dönüşümlere sahne olur? Olayların, tarihçiler tarafından aktarımı esnasında uğradığı değişimin sebepleri nelerdir? Ya da değişime uğramış sahnelerde mi tarihtir? Ve yahut Kurtuluş Kayalı’nın söylediği gibi “*Her kurgusal olan da tarih olarak mı kabul edilmelidir?*”⁵⁶ Evet denilebilir ki, tarihi olaylar ve olgular kurgulandığı şekliyle de artık bir tarihtir. Nitekim Bizans tarih yazımının genelinde vuku bulan olağandışı üsluplar, abidevi anlamda yaratılmaya çalışılan tarihler, aslında savaş meydanında kaybeden orduların, tarih nezdinde kazanmış olarak gösterilmeleri, Breisach’ın dediği gibi tarihin kederli kişiler için teselli, günahkarlar için uyarı şeklinde sunulması, tarihin kurgulardan ibaret olduğunu ve tarihçilerin salt tarih aktarımlarının yanında var olan bu senaryoların da ekseninde analizler yaptığını bizlere göstermektedir.

Modern döneme kadar bu tarih anlayışında büyük kırılmalar yaşanır. Öncelikle Hıristiyanlık ekseninde antik Yunanlıların tarih anlayışlarının aynen baki kalması mümkün görünmemektedir. Çünkü Yunanlıların ve daha sonra Latinlerin doğaya biçtikleri ölümsüzlük, tanrıların çokluğu, doğaüstü olaylara yapılan atıflar ve nice paganist ögeler, Hıristiyanlıkla tersyüz edilecekti. Yunanlıların tam tersi olarak Hıristiyanlar, doğaya ya da dünyaya değil, insanın ölümsüzlüğüne ve her şeyden önce de ölümsüzlük fikrinde bir dönüşüm olarak ebediyet düşüncesine değer vermektedirler. Bu düşüncede, hayatın kendisinin dünyadaki her şeyden daha kutsal olduğuna, insanın da yaşam sahibi bir varlık olarak, yeryüzündeki en ulu varlık

⁵⁵ İbrahim Şirin, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişimi”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* edit. Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 543-544

⁵⁶ Tırnak içindeki bu cümle Kocaeli Üniversitesi’nin 15-16 Nisan 2016 yılında düzenlediği “Tarih Yazımı çalıştayları - IV: Türkiye’de Popüler Tarih” adlı sempozyum da Kurtuluş Kayalı’nın yapmış olduğu konuşmadan alınmıştır.

olarak kendini tanımlayan Yahudi geleneğinin apaçık bir izdüşümünü bulmak mümkün görünmektedir.⁵⁷

Grek ve Roma tarihçilerinin tarih kavramına yönelik yaklaşımları konumuz açısından önem teşkil etmektedir. Buna göre Grek-Roma tarihçilerinin, tarihin ne olduğu hususundaki soruya cevap olarak tarihe attedikleri üç farklı işlevi öne sürdüğünü görürüz. Bunlar;

- 1) Tarih, ileri de yetişecek olan devlet ricalini ve komutanlarını yetiştirmek üzere bir okul idi.
- 2) Edebiyatçılara malzeme sağlaması açısından tarih değerliydi.
- 3) Romalı eğitimci “*Quintilianus*”, tarihin şiire yakın bir pozisyonda olduğunu bildiriyordu.⁵⁸

Tarih nedir? sorusunu birçok araştırmacı, tarihçi ve felsefecinin ele aldığını, bugüne kadar elimize ulaşan eserleri ile de, bizlere aktarmaya çalıştığını biliyoruz. Bu süreçte, her birinden farklı söylemlerin olduğu ve farklı anlamlarda konumlandırabileceğimiz betikleri de görmekteyiz. Bu konuda, eserinin de ismi “Tarih nedir” olan İngiliz Tarihçi “*Edward Hallett Carr*”⁵⁹, uzun bir araştırma sonucu tarihi, önce olgulardan başlayarak sorgulatmaya çalışır. Olguların ve olayların yer aldığı belgelerin gerek eldeki verilerle gerekse hayal gücü⁶⁰ aracılığıyla anlamlandırılması ve onu yazanın çok yönlü derinlemesine ele alınması gerekir. Çünkü çalışmalar yapılırken, belgeler arasında olup biten olaylar ve olgular seçilerek analize tabi tutulmaktadır. Aslında belgeler içinde yer alan bilgilerin, bizden önce yazan tarafından seçilmiş cümlelerle, yazmak istemediklerinin yazılmamasıyla

⁵⁷ Ahmet Demirhan, *Modernlik*, İnsan Yayınları, İstanbul, Mayıs 2014, s. 73

⁵⁸ Bedia Demiriş, “Grekler’de ve Romalılarda Tarih Yazımı: I. Grek’lerde Tarih Yazımı”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, 1994, s. 232

⁵⁹ Uluslar arası ilişkiler bilgini, tarihçi ve tarih yazımcısı Edward Hallet Carr’ın eserleri hem çok alkışlandı hem de çok eleştirildi. Carr’ın çalışmaları, onu mevcut olaylar yığınının içine çekti. 1916 yılından 1936 yılına kadar İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nda çalıştı. Öldüğü 1982 yılına kadar, Oxford Trinity College’de öğretim üyeliği yaptı. Öğretim üyeliği yıllarında, özellikle Rusya Tarihi üzerine ve Tarih felsefesi üzerine yayınlar yaptı. Şüphesiz ki en önemli çalışmalarından biride “What is History?” adlı çalışmasıdır. Bkz. Marnie Hughes-Warrington, *Tarih Bilimine Yön Veren Düşünürler, En Önemli 50 Tarihçi*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 78-89

⁶⁰ Hayal gücü ile tarihi belgeleri anlamlandırma hususunda Kurtuluş Kayalı’nın, Kocaeli Üniversitesi’nin düzenlemiş olduğu Türkiye’de Popüler Tarih Sempozyumunda bir beyanatı söz konusudur. Bu yüzden “hayal gücü” tabiri Kayalı’nın kendisine aittir.

ortaya çıktığı bilinmektedir. Buna göre tarihin her safhasına özgü, tarih felsefesi çalışmalarında bulunmak önem arz eder. İnsanların olay ve olguların arka planlarını öğrenmek için giriştiği araştırmaları ve sorgulamaları kapsayan tarih felsefesinin bu çok önemli konumu, tarih araştırmalarının niteliğini daha yüksek seviyelere taşımaktadır.

Olgular ve belgeler kendi başlarına tarihi oluşturmamakta, içlerinde Tarih nedir? sorusuna hazır bir cevap taşımamaktadırlar. Olgular ve belgeler ile tarihsel anlamda yorum yapan tarihçilerdir. Tarihçi, tarihsel metinleri kaleme alanlarla bir özdeşlik kurma yoluna giderek, olanları kendi bakış açısıyla ve birikimiyle anlamlandırmaya gayret göstermektedir. Son elli yızyılda, “*Tarih nedir?*” sorusu üstüne ciddi çalışmalar yapılmıştır. Tarihte olguların başı çektiği fikrine ve özerkliği teorisine karşı çıkanların isimlerinden öte pek bir şey kalmadığını söyleyebiliriz. Carr burada geriye kalan isimlerden olan Dilthey’in ününden bahseder. Daha sonra yeni yüzyılın başında ise meşalenin Croce’nin tarih felsefesini kurduğu İtalya’ya geçtiğini belirtir. Tarihin aslında, “*geçmişini yaşanan anın gözlerinden ve o anın sorunlarının ışığında görmekten oluştuğu ve tarihçinin başlıca işinin kaydetmek değil, analiz yapmak olduğu*” anlamında Croce, bütün tarihin “çağdaş tarih” olduğunu ilan etmiştir. Çünkü tarihçi analiz yapmayacak olursa, neyin kaydedilmeye değer veya neyin gereksiz olduğunu nasıl bilecektir?⁶¹ Tarih kavramına işlerliğini, onun doğasına uygun hareket ederek kazandırmaya çalışıyorsak, yapılması gereken, aslında belgenin yanında tarih yazana da kanalize olmaktır. Bu bakış açısı ile tarihi veriler, en yakın doğruya ulaşmamız için bizleri aydınlatabilir.

---

⁶¹ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. M. Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 24-25 ; Ahmet Şimşek Akif Pamuk, “Tarih Yazıcılığının Dünü, Bugünü ve Yarını Üzerine Kısa Bir Bakış” , *Tarih Nasıl Öğretilir?*, Edit. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 24

2. Tarih Yazıcılığına Dair Nakledilmesi Gereken Elzem Hususlar

Tarih yazıcılığı, bütün zamanların ötesinde, tarihçilerin eşitlik içinde kendi üslupları ve sanatçı beceriklilikleriyle gerçekleştirdikleri bir bilgi ve yazım dalıdır.⁶² Bu yazım işleminde ise önemli olan eldeki verilerdir. Var olan malzemelerin eksik ve bilinmeyen yönlerinin bulunması ise, tarih inşası için tarihçinin kendince bir kompozisyon oluşturmasına engel değildir. Yani tarih bilgisinde “Mendeleev”⁶³ tablosuna yer yoktur.⁶⁴ Tarih yazımı aslında, belirli temel kavramlar⁶⁵ ışığında gerçekleştirilmeye çalışılan bir inşa sürecidir. Bu inşa sürecinde tarihçiler farklı konularda yazım işlemini gerçekleştirip sonunda nokta koysa da, ortaya çıkan tarih eseri üzerine olan inşa süreci bitmez. Çünkü okuyucuyla birlikte yeni inşa süreçleri başlar ve zihinlerde yeniden yorumlanır. Kısaca tarih inşası, yaşayan bir organizmadır. Nokta koymalar sadece ve sadece itibaridir. Hiçbir zaman hiçbir tarih ürününe nokta konulamaz. Buna göre tarih yazıcılığı yerine, tarih inşası denmesi daha doğru olacaktır.⁶⁶ Ayrıca tarih yazımında zamanın akıp gidişi içinde toplumun geçirmiş olduğu değişikliğin niteliğine ilişkin olarak yapılan kabuller, tarih yazımındaki yorumları ve açıklamaları da değiştirecektir.⁶⁷ O halde bu kabuller, çeşitli tarih inşalarına da zemin hazırlayacaktır.

⁶² İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2011, s. 15

⁶³ Mendeleev tablosundan kasıt, kimyager Dimitri Mendeleev’in oluşturmuş olduğu periyodik cetveldir. Bu cetvelde olduğu gibi belirli kanunlar tarih alanı için geçerli değildir. Söze binaen denilebilir ki tarih bilimi, olayları ve olguları belirli kanunları takip ederek açıklamaya ya da kritik etmeye çalışmaz. Yine İlber Ortaylı’nın belirttiği üzere, tarihin kanunları yoktur ve bu şekilde de bir tarih yazımı yapılamaz.

⁶⁴ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, 2011, s. 52

⁶⁵ Tarih yazımının temel kavramlarını ifade edecek olursak; başta olgu kavramını almak kaydıyla, kaynak, daha önce bu tezde ifade ettiğim üzere senkronik yapı, özellikle bakış açısı, araştırma, yorumlama gücü, anlatım tarzı (hikayeci, öğretici v.b.), nesnellik, empati, Kurtuluş Kayalı’nın üzerinde sıkça durduğu kurgu durumu ve nihayetinde intihaldir. Bkz. Fahri Sakal, “Tarih Yazımında Temel Kavramlar”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı için Çağdaş Bir Metodoloji*, Edit. Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 67

⁶⁶ A.Teyfur Erdoğan, “Açık Tarihçilik: Tarih İnşasında Tartışmalı Konular, Yeni Eğilimler, Yeni İmkanlar”, *Cogito (Tarih Yazıcılığı Sayısı)*, Sayı 73, 2013, s. 402

⁶⁷ İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.57 ; Ayrıca burada belirtilen ön kabuller ekseninde açıklamalara fırsat tanıyacak olursak şu satırları aktarabiliriz; Birinci husus, toplumun değişebilirliği üzerinedir. Tarihsel anlamda yapılacak olan saptamalarda, bu husustan dolayı çok çeşitli tarihlerin oluşturulabileceği açıktır. Öyle ki toplum ne kadar çok değişime uğrarsa, o kadar fazla farklı tarihçinin önüne sunmuş olacaktır. İkinci husus ise, gerçeklerin tarih yazıcısı tarafından hangi amaç ve ön kabuller ile yazıldığıdır. Burada ise, kroniğin amacı, yöntemi ve niteliğinin, yazarı ile birlikte yorumlanmasının önemini vurgulamamız gerekir. ; Tarih yazıcısının ürününe bu şekilde bakarsak, en azından eser okuyucusunun, tarihçinin kendi üzerinde kurmak

Tarih yazıcılığını bir inşa süreci olarak değerlendirmek, onun devlet aygıtıyla ilişkili olduğunu da akla getirir. Nitekim bunun emarelerini, tarih yazımını gerçekleştiren tarihçilerin eserleri bizlere açıkça sunmaktadır. Zira tarihçilerin, genelde devlet himayesi altında çalıştığı ve böylece bağlı bulunduğu iktidarın söylemlerini ve eylemlerini meşrulaştıran yazılar yazdığı, araştırmalarla sabittir. – En azından Bizans kronikleri için bu söylemi geçerli kılabiliriz.- Bizans İmparatorluğu’nda da “*Tanrı-devlet*” ilişkisi içinde her iki tarafın temsilcilerinin de aklanıp meşrulaştırıldığı bir tarih yazımı söz konusudur. Sözü takiben, “tabii ki, devletin himayesi altında olmayan tarihçilerde vardır” gerçeğini de belirtmeliyiz. Lakin bu durum, yalnızca iktidarın eleştirildiği tarih yazılarının ortaya çıkmasını sağlar. Ancak, tarihin tarihçi tarafından, milli duygularla yazılmasını engellemez. Çünkü tarihçiler, egemen olan iktidarları tasvip etmese de, kendi milletinin tarih yazımında, muhtemelen milli duygularının⁶⁸ harekete geçmesine karşı koyamaz. Zaten gerek Bizans, gerekse başka bir milletin tarih yazıcılığı üzerine yapılan çalışmalarda, bilhassa milliyetçi tarih yazarlarının, bu olgudan nasıl etkilendiklerini açıkça, eserleri üzerinde tetkik edebiliriz. Bu tez için araştırmalar yaparken, Bizans Tarihi ile ilgili yazılar yayınlayan tarihçilerin ekseriyetinin kendi dillerindeki yayınlarda, doğal olarak tarafsızlık ilkesini kenara koyduklarını gözlemlediğimizi belirtebiliriz. Aynı şekilde, bu eserleri çeviren Türk yazarlar, cümlelerde kendi milletini farklı profilde gösteren kelimeleri kendince çeviri ile değiştirmektedir. Aslında bir milletin veya bir uygarlığın tarihinin yazımında, bazı kavramların kullanımında, genel-geçer (işgal yerine fethetti kelimesi v.b) ifadeler yer verilmelidir. Çünkü, tarih yazımında, sert kavramlarla hareket eden, muhtemelen o devirde yaşayan tarih yazıcıları olmuştur. Bugün eğer ki Tarih yazımına katkıda bulunmak istiyorsak, öncelikle toplumları yaralayacak ifadelerden kaçınmamız

---

istediği otoriteye de teslim olmamasını sağlayabiliriz. Bkz. İlhan Tekeli, *a.g.e.*, s. 63 ; Bu tezdeki amaçlarımızdan biri de, bu teslim olma yani kronik yazarı ne dediyse aynen kabul etme gibi durumları engellemektir. Özellikle bir tarih eserine bakış açısının, ne kadar çok yönlü olursa, o denli doğru ve zengin çıkarımların yapılabileceğini göstermeyi ana gaye olarak gördüğümüzü söyleyebiliriz.

⁶⁸ Tarihçilerin sorunlarından biri, duygulu olmayı aşamamaktır. Bu sorunu aşmak, bütün tarihçilerin temel hedefi olmakla birlikte, o kadar kolay olmamaktadır. Bu sorunu aşabilmede tarihçilerin ne derecede başarılı olabildikleri kuşkuludur ve bu hep tartışıla gelmiştir. Bunun böyle olması, onun doğal, insani yapısından ve çevre koşullarının onun üzerindeki etkilerinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu duruma rağmen bu sorunu aşmak, onun saygınlığını ve güvenilirliğini kat kat yükseltecektir. Bkz. İbrahim Güler, *Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Yeri*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 98

gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde, tarihçinin sadece kendi milletine hitap etmekten başka bir sonuca gidemeyeceğini ifade etmeliyiz.

Tarih yazımı hususunun, her topluluk için elzem bir hal teşkil etmesi, çok çeşitli unsurların ön plana çıkmasına imkan vermiştir. Durum, tarih yazıcılığı için hangi öğelerin başat unsurlar olarak tespit edilmesini de güçlendirmektedir. Öyle ki her toplumun kaynak eserlerinin öğelerinin farklılığı, o uygarlık üzerinde çalışan tarihçi için çok yönlü görmeyi gerektirmektedir. Tarih yazıcılığında, yine de, ideolojiler, efsaneler, kültür sahaları, dil, din, soy, senkronik yapılar ve toplumun öncelikleri gibi öğelerin mühim bir rol oynadığı açıktır. Lakin bu öğelerin değerlendirilmesinde afaki bir duruma sebebiyet vermemek için, tarih yazıcılığının özellikle semantik (anlam bilim) yönünden incelenmesine dikkat edilmelidir. Bazı milletlerin tarih yazıcılığı hakkındaki metinler üzerine yapılan araştırmalarda analiz sorununa yol açan unsurlar dahil edilmektedir. Bu durum metinlerin anlaşılmasında bazı engellere yol açabilir. Yapılan bu yanlışların başında, anakronik ifadelerin analiz sırasında kullanılmasını örnek verebiliriz. Bu yüzden tarihçiler, bazı çevrelerce sert bir şekilde eleştirilmiştir.⁶⁹ Tarih biliminin her safhasında kullanılan bu ifadelere, sadece benzetme amacı dışında, tarihçiler tarafından sıkça başvurulmuştur. Bu gibi söylemlerin metindeki dışa vurumu, yanlış çağrışımlarla birlikte, farklı çıkarımlara zemin hazırlayabilir. Öyleyse tarih yazımı ile ilgili konularda yapılan çalışmalarda, kaynak eserlerin tahlili ve tenkiti yapılırken, bu hususların göz önüne alınmasının yarar sağlayacağı noktasındaki fikri, sorunsuzca sunabiliriz.

---

⁶⁹ Tarihçiler anakronik ifadelerde, iyi niyetten dolayı çok fazla özen göstermezler. Bir taraftan en değer verdikleri, tarihsel özgüllüğe, titizlikle özen gösterilmesinde anakronizme dikkat çekerler, diğer taraftan o, kaçınılmaz günümüz bakış açısından sadece geçmişin yorumlandığı, rahatsız edici bir hatırlatıcı olarak tarihe hizmet eder. Buna rağmen bu durum, tarihçinin aforozu için yeterli bir sebeptir. Bkz. Nicholas Page, *Being Interior: Being Interior. Autobiography and the Contradictions of Modernity in Seventeenth Century France*, University of Pennsylvania Press, 2001, p. 21

B.BİZANS İMPARATORLUĞU'NA (I. KONSTANTİN) KADAR OLAN DÖNEMDE ÖNEMLİ ROMA TARİHÇİLERİ VE TARİH YAZICILIĞI

1. Bizans İmparatorluğu'nun Öncesinde, Roma'da Tarih Yazıcılığının Karakteristik Özellikleri ve Önemli Tarihçiler

Bizans'ın, Roma'nın devamı olarak yıkılış tarihi olan 1453 yılına kadar devam ettiği malumdur. Bizans dönemi tarih yazıcılığının şekillenmesinde de, onun tarihinin önceki safhalarında var olan Romalı tarihçilerin etkisi büyüktür. Bu bilgi hasebiyle, Bizans tarih yazıcılığının daha iyi anlaşılabilmesi adına, Roma tarihçiliğinin bıraktığı izlerin bilinmesi gerekmektedir. İşte bundan dolayı, öncelikle Roma tarih yazıcılığını, Roma'nın tuttuğu anallardan (annales)⁷⁰ başlayarak, dönemin bazı önemli tarihçilerini ele alarak incelememiz elzemdir. Buna göre;

Roma tarih yazımı, Roma tarihinde sıra dışı bir dönem olan Pön savaşları sırasında ya da onun doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu savaşa Senatör “*Fabius Pictor*”⁷¹ katılmıştır. Onun çalışmaları (tarih yazımı ile ilgili) parçalar halinde olduğu için, “*Polybius*” ile “*Livy*” gibi yazarlar tarafından sonradan düzeltilmiştir. “*Pictor*” özel alanı olarak, Pön savaşları ile biten erken Cumhuriyet dönemiyle birlikte biraz özet şeklinde bütünüyle romanın inşasını, krallık dönemi ile ele almıştır. O dönem, Romalıları ve Yunanlıları Roma hakkında yazmak için harekete geçiren bir dönemdir.⁷² M.Ö 3. yy.'a gelindiğinde tarihçi “*Marcus Porcius Cato*”⁷³

⁷⁰ Roma'nın ilk tarihçileri “annales” (yıllık) yazarlarıydı. “*Quintus Fabius Pictor*”dan başlayarak bu yazarların izledikleri yol, “pontifex”lerin “annales” yazma geleneğinin izinden giderek yıllık düzeni içinde Roma tarihinin ilk yüzyıllarını kısaca anlatıp, asıl kendi zamanlarındaki olaylara değinmekti. Anlatım biçimi olarak düzyazıyı kullanmışlardı. Eski Roma'nın bu ilk “annales” yazarları, başlangıçta eserlerini Grekçe yazmışlardı. Çünkü bu yazarların gözleri önünde örnek olarak, Grekçe yazılmış tek tek kentlere ait tarihler bulunuyordu. Bir görüşe göre, bu ilk tarihçilerin yıllıklarını Grekçe yazmalarında, Roma'da düz yazının henüz gelişmemiş durumda bulunması ve o dönemde Latince'nin bir düz yazı dili olarak uzun düşünce dizilerini anlatacak kadar gelişme sağlamamış olmasının yanı sıra, Grekçe yazmanın görece kolaylığı ve siyasi sebepler etken olmuş olabilir. Bkz. Bedia Demiriş, *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, (Başlangıçtan İ.S. 5. Yüzyıla)*, Ege Yayınları, İstanbul, Temmuz 2006, s. 19

⁷¹ Fabius Pictor, Roma tarihinin ilk tarihçisiydi. Bkz. Titus Livius, *The History Of Rome*, Trans. George Baker, Book I / XLIV, First American, from the Last London Edition, in six volumes- Vol. I New York, 1823 ; Hakkında pek bilgi olmamasına rağmen, yine bir senatör ve tarihçi olan Maximus Valerius, yeteri kadar önemli kayıtlar olduğunu düşündüğü yaşlı Pictor'un imza attığı sanat çalışmalarının, oldukça görkemli olduğunu bizlere aktarır. Bkz. “A.J. Woodman, Lost Histories (Selected Fragments of Roman Historical Writers)”, *Histos* (Journal of Ancient Historiography), Newcastle University, 2015, p.4-6

⁷² Charistion C.P.T. Naude, “An Aspect of Early Roman Historiography”, *Acta Classica* 4, 1961,p.53

nun tarih yazımı konusundaki tutumu döneme damga vurur. “*Cato*”, Yunan kültürü karşısında endişe duymuş ve Roma tarih yazımını Grekçe olarak kaleme alan tarihçileri sert bir dille eleştirmiştir. “*Plutark*”ın bildirdiğine göre, kendisi biraz yunanca öğrenmesine rağmen, bu dilde tarih yazan ya da yunan diline aşırı düşkün olan Romalıları küçümsüyordu. Ancak Roma- Grek ilişkileri her ne kadar karmaşık olsa da, birçok Romalı, Grek kültürünü benimsiyor ve saygı duyuyordu.⁷⁴ Bu minvalde Roma’da daha iki yüzyıl öncesinden başlayan tarih yazıcılığının, Yunan kültüründen önemli ölçüde etkilenmeye başlaması, ileride kapsamlı bir tarih yazımına da olanak sağlayacaktır.

Tarih yazımı, genel bir kural olarak sadece tarih şuurunun gelişmesine nispeten küçük bir katkı sağlamaktadır. Yunan ve Roma dünyalarındaki tarih yazımı, retorik ilkelere kaynaklanan edebi bir uğraş alanı olarak kalmıştır. Ancak mimari, sanat, sikkeler, drama, etimoloji, yazıtlar, kurumlar, sözlü gelenekler ve topografya’nın hepsi, Romalıların geçmiş hakkındaki düşüncelerini şekillendirmede etkili olmuştur. Bunlar bir tarihçilik karakteri olarak düşünülmemekteydi. Bunun yerine, büyük başarıların anısını korumak için, anıtlar, resimler ve metinler tasarlanmıştır. Arkaik Roma’dan kalan yapıtlar azdır. Roma forumundan kalan, aşağı yukarı M.Ö 600-580 dolaylarına tarihlendirilen “*Lapis Niger*” (siyah taş), geride kalan en erken örnektir.⁷⁵

Roma tarih yazıcılığının eski dönemlerinin aydınlatılmasında, geride kalan eserlerin parçalarının önemi büyüktür. Örneğin tarih yazıcılığının önemli bir ismi olan ve “*Dionysius*”, Roma’nın en eski tarihçileri arasına dahil ettiği “*Lucius Cincius Alimentes*”un günümüze parçalar halinde gelen tarihinde, Roma’nın kuruluşuna, Remus, Romulus hikayesine ve daha sonraki dönemlerde Kartaca’nın dehası “*Hannibal*”a dair bilgiler elde edilmiştir. Bu parçaların değerlendirilmesinde daha

⁷³ “*M. Porcius Cato*”, M.Ö. 234 yılında Roma Civarındaki Tusculum’da doğmuştur. Orta halli bir çiftçi ailesinin çocuğudur. Hayatı küçük yaştan itibaren sert mücadelelerle geçmiştir. Kendi söylediğine göre "Sahurum kayalıkları arasındaki taşlı tarlasını ekerek, her türlü mahrumiyet içinde ve çok çetin bir hayat" geçirmiştir. Cato, bir köylü çocuğu olmasına, asil bir soydan gelmemesine rağmen, kendi çalışmaları ve başarıları sayesinde Roma’da en yüksek mevkiye ulaşma imkanını bulmuştur. Bkz. Meliha Kuloğlu, “M. Porcius Cato”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 1, 1990, s. 321-322.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız. R. James Ferguson, “Roman Power and the Mediterranean World (An Overview)”, *Journey to the West: Essays in History, Politics and Culture*, 2007, p.4

⁷⁵ Alison A. Coley, “History And Inscriptions, Rome”, *The Oxford History Of Historical Writing*, Edits. Andrew FeldHerr, Grant Hardy, Oxford University Press, 2011, Volume I, p. 244-245

sonraki Roma- Yunan tarihçilerinin önemli saptamaları olmuştur. Bunlardan Titus Livius, bu metinleri değerlendirirken, Cincius'un, Hanibal'ın İtalya'ya girdiğinde birliklerinin sayısı hakkında verdiği ilk elden bilginin önemine atıfta bulunmuştur. Özellikle Roma tarihi yazımında, bilgi eksikliklerinden mütevellit zuhur eden sorunların, bu metinlerin tam olarak elimize geçememesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Auerbach, antik tarih yazıcılığının iki önemli özelliği olarak, “retorik kaygıları” ve “ahlaki kaygıları” belirtir. Antik tarih yazımı, özellikle Roma tarih yazımı kesinlikle etikdir. O sadece retoriktir. Roma tarih yazımında tarihin didaktik işlevini vurgulayan kişi Polybius'tur. Polybius için tarih, evrensel tarih anlamına gelmekteydi ve evrensel tarih, Roma'nın dünya egemenliğine ulaştığı, görünüşte kasıtlı bir (Tycke) şansın işleyişinden beri, Roma tarihidir. Roma tarihçiliğinin temel özelliklerinden birkaçı Polybius'ta zaten açıktır. Bunlar; belirgin kader algısı, tarihin sonunun Roma olduğu fikriyle bağıntısı, meselenin öbür yanı ile birlikte sonun başlangıcı olduğu fikri, gücün zirvesinden düşüşün başlaması hususundaki endişesidir.⁷⁶ Polybius'un kayıt altına aldığı bilgilere dayanarak kendi tarih yazımında öne sürdüğü evrensellik savı, onun yazılarıyla doğrulanır niteliktedir. Çünkü Polybius, bir yunan tarihçisi olarak kaleme aldığı metinlerde, Roma'nın giderek artan ordu gücünden ve deniz egemenliğinden sıklıkla bahsetmektedir. Roma'nın bütününe bakacak olursak, Makedonya, Mısır, Suriye gibi Helenistik krallıklar üzerindeki hakimiyeti ile, gücünün sınırları aştığını da tahlil edebiliriz. Polybius'un bu anlatılarıyla yapılan analizlerin kesin doğru ya da kesin yanlış olduğunu söyleyemeyiz. Polybius'un yazdığı tarih, bir dereceye kadar doğrudur, lakin hikaye değildir. Bu yüzden de evrensellik üzerine yapacağımız analizler bu çerçevede ele alınmalıdır.

Yine Polybius, pragmatik ve ciddi bir eserin oluşmasını, tarih yazıcısı duyarlılığıyla önemsiyordu. Tarih yazıcılığının da hiç şüphesiz arzu ettiği bu ilkedен Polybius'un tarihinde de söz edilmiştir. Polybius, Roma tarihçisi Aulus Postumius Albinus'tan söz ederken, hem şiir hem de faydalı ve ciddi bir tarih yazımına çaba

⁷⁶ Michael Comber, “Re-Reading The Romans Historians”, *Companion to Historiography*, Edit: Michael Bentley Routledge Press, 1997, p.38-39

gösteren bir kişilik olarak kaydeder. O, tüm bunlarla birlikte, soy ağaçları ve temel hikayelerden sakınan ve daha çağdaş olaylara yer veren pragmatik bir tarihe işaret etmiştir.⁷⁷

Bir başka Roma tarihçisi olan “*Sempronius Asellio*”, tarih yazarken uygun olmadığını ileri sürdüğü analistik tarzı reddetmiştir. Onun gözünde analistik yazım, okuyucuları motive etmek ya da harekete geçirmek için faydasızdır. O böylece, tarih yazımının amacını ve işlevini sorgulamıştır. Asellio, okuyucularından tarihi eğlence olarak görmemesini, onu kullanmasını istemiştir. Asellio için zaferler, savaşlar ve konsüller tarih yazımını tamamını oluşturmamaktadır. Öyle ki Asellio, tarih yazım formları arasında ayırım da yapmıştır. O, olay yazımı ile olayları gösterişsiz bir şekilde listeleyen, anales yazarları arasındaki farkı ayırt etmiştir. Onun tarihi, listelemekten daha fazlasını yapmaktaydı. O, olayların nasıl ve niçin ortaya çıktığını, daha uygun bir şekilde göstermiştir.⁷⁸

Hemen hemen bütün ulusların kendi tarih yazımında, diğer ulusların kayıtlarının incelenmesi ya yüzeysel olarak geçiştirilir ya da bu kayıtlarla hiç ilgilenmediği görülür. Roma tarihçisi Quintus Curtius, bu durumu şöyle aktarıyor.

*“Roma tarihçiler kendi tarihlerini günümüze kadar yazarken, diğer ulusların kayıtlarını ihmal etmiş ve kendi ülkelerinin meselelerine değinmiştir. Çünkü onlar, eylemlerimizde muzaffer bir halk olarak iletişim kurabildiği diğer ulusların mensuplarına göre, onların hükmünde, daha öğretici ve tarihin görkemine uygun, muhteşem materyallerle dolu bir konu bulmuşlardır.”*⁷⁹

Görüldüğü üzere, ülkelerin kendi tarihlerini üstün görmesi, tarih yazımında da diğer milletlerin tarihlerinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bizler bunu Bizans tarih yazıcılığına giriş yaptığımızda, daha ayrıntılı bir şekilde göreceğiz. Çünkü Bizans tarih yazıcılığında, güçlü söylemlerinin oluşmasını sağlayacak olan öteki fikri daha baskındır. Artık M.S.’ki dönemlerde evren algısının gelişmesi oldukça ivme kazanacaktır. Roma’nın dünya’ya hükmetmesinin beraberinde getirdiği, ötekinin tam

⁷⁷ Gertrude Harrington Becker, *Form, Intent, And The Fragmentary Roman Historians 240 to 63 B.C.E.*, Graduate School of University of Florida, Ph.D. Thesis, 2008, p. 60-61

⁷⁸ Gertrude, *a.g.e.*, s. 124-127

⁷⁹ Quintus Curtius Rufus, *Alexander The Great The Life and Reign*, Trans. James Moyes, Greville Street, Hatton Garden, Vol. 1, London, 1809, p.3

anlamıyla yabancı olarak idraki, artık ister istemez yavaş yavaş değişmeye başlayacaktır. Roma uygarlığının tarih yazıcılığında alt metin olarak işlenen kavramlar arasında asla yer alamaz dediğimiz psikolojik, sosyolojik, felsefi ve tarihi mefhumların, özellikle Bizans'ın kuruluşuna doğru nasıl kullanıldığını fark edebiliriz. Çünkü, barbar diye atıfta buldukları kavimler ile Orta Asya'dan gelen ve yine barbar olarak telakki edilen Türkler araya girince, Bizans'ın evren tasavvurunda etkili değişimler olacaktır.

Roma tarih yazıcılığında gücün yükselişi ile düşüşü kavramların, algıların, ortamın ve karşılaşmaların analizini de olağan bir şekilde değiştirmiştir. Bu, Roma tarih yazıcılığı için olağanüstü görülebilir, lakin, insan hayatının karşılaşmalardan ve anlardan ibaret olduğu yönündeki fikri düşünceye olursak, bu durumun olağandışı bir portre çizmediğini de görebiliriz.

Roma İmparatorluğu'nun sadece Doğu Roma olarak devamına kadar olan süreçte Grek-Roma tarih yazıcılığının ilkeleri diyebileceğimiz yazılı kurallardan bahsetmemizin olanağı pek azdır. İmparatorluğun doğuya kaydığı andan itibaren, Roma tarih yazıcılığında aniden bir değişim elbette söz konusu değildir. Bir imparatorluğun zihni haritasını tarih yazımından çıkarabildiğimize göre, bu portrenin oluşmasının da yüzyıllardan beri süregelen alışkanlıkları da beraberinde getirdiğini de anlayabiliriz. Öyle ki tarih yazımı geleneğinin değişimi için, ani oluşan olayların etkisi büyüktür. Buna rağmen bu değişimin gerçekleşmesi bu kadar kolay değildir. Ancak şok etkisi yaratan ve yaşam alanının çok kısa bir sürede daralmasına yol açan unsurların birbiri ardına sıralanmasının da önem arz ettiğini göz önüne almalıyız.

Roma tarihinin daha zor dönemleri, –ki bu Milattan sonraki dönemlere geçişin hemen öncesidir- tarih kayıtlarının tutulmasında siyasi hesaplaşmalar, sorunlara yol açmıştır. Burada tarih yazıcılığı için ele alınması gereken nokta, bu sancılı dönemlerde devlet müdahalesiyle bazı isimlerin tarih kayıtlarından silinmesi durumudur. Örneğin; Romalı konsül *Gnaeus Piso*'nun, "*Tiberius Caesar Augustus*"un oğlu "*Gemanicus*"u öldürmekle suçlanması üzerine bizzat "*Augustus*" tarafından tarih kayıtlarından tamamen silinmesi istenmiştir. Bundan dolayı tarihi kayıtlardaki olaylar bizlere eksik bilgilerle ulaşmaktadır. Ancak Roma'da tarih

yazıcısı olmanın getirdiği bir zorunluluk olan eski kayıtların incelenmesi durumu, bu eksikliklerin giderilmesine ön ayak olur, şayet bir tarih yazıcısının eseri elimize ulaşmasa bile, diğer tarih yazıcısının önceki eserler hakkında kaydettiği bilgilerin varlığı, dönem hakkında bizlere ışık tutar. Bu yüzden Bizans öncesi Roma ve Bizans kronikleri incelenirken, üzerine birden fazla vasfı bulunan şahsiyetleri de ele almamız zorunluluk arz eder. Buna istinaden eser sahibi, hem bir kilise babası hem de bir tarihçi olarak tetkik edilecektir.

Roma tarih yazıcılığının en muntazam yanı, her tarihçinin kendi çağına kadar gelen yazıları inceleyip, eksik olan konulardan işe başlama arzusudur. Tarihçiliğin bu yanını merak ile birleştirmeyi başarmış olan Romalı ve sonrasında devamı olan Bizanslı müverrihlerin, her biri altın değerindeki kronikleri sayesinde, bugün özellikle Türkler başta olmak üzere pek çok uygarlığa ait bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Doğu Roma'nın tarih yazıcılığı içinde yalnızca tarihçilik mesleği ile ilgilenen kişilerin sayısı azdır. Bu yüzden Roma uygarlığının müverrihlerinden bahsedildiğinde, onların ya bir senatör veyahut bir kilise babası olduğu görülür. Öyle ki, *Peter Burke*'nin deyimiyile "*Manastır Vakayinameleri*" içinde, tarihin izlerini takip ettiğimiz anlarda, birçok yaşanmışlıkların ve dejenere olmuş duyguların, tarih yazımındaki etkisini görmekteyiz.

Arnold Joseph Toynbee'nin "*Hayal Kırıklığına uğramış zihinler*" tabiri tam da Bizans toplumunun üzerinde tecelli etmiştir. Bizans medeniyetinin büyük bir imparatorluktan yıkılış sürecine kadar olan döneminde medeniyet algısı, dünya ve tanrı anlayışı, tarih eserlerine de yansımıştır. Roma tarih yazıcılığının diğer milletlerin tarih yazıcılığından farkı, özellikle kavramların anlamlarının değişme sürecinin uzun olmamasıdır. Çünkü Roma ve devamı olarak Bizans'ın, kendi tarihinde gerçekleşen ani dönüm noktaları çok fazladır. Bahsi geçen ani dönüm noktaları arasında ise; özellikle ikiye ayrılışı, kısa süre sonrada kavimler göçü, ardından Batı Roma'nın sona ermesi, *şiddetli Hun akınları*, *Müslüman Araplarla olan savaşlar*, *Haçlı seferleri*, *Malazgirt ve Miryakefalon'da Selçuklu karşısındaki ani hezimetleri*, *kendi dindaşım dediği batı Hıristiyanlarının İstanbul'u yağmalamasının şoku*, *1300'ler de Osmanlı'nın İstanbul önlerinde görülmesi gibi*

ard arda gelen olaylar dizisi sayılabilir. Bu belirtilen olaylar, Bizans kroniklerine en üst perdeden söylemlerle, yansıyabileceği kadar yansımıştır.

2) Tarih Yazımında Yunan-Roma Etkileşimi

Grek tarih yazımı; ilk önce Hereodot'un dinleyiciyi eğlendirme amacı ve Tukidides'in politik kaygısı başta olmak üzere, siyasi çekişmeler, toplumsal tedirginlikler, yabancı güçlere ve onların kültürlerine olan ilgi ve retorik gibi birçok unsurun etkisi altında şekillenmiştir. Özellikle Büyük İskenderin tarih sahnesine çıkışı ve kurduğu Helenizm ile Grek tarih anlayışında büyük gelişim ve değişim görülmüştür. Yine İ.Ö. 4. yüzyılda tarih yazımı amacıyla daha bilimsel çalışan bir okul kurulmuştur. Bu okulun kurucularından Kleidemos ve Androtion, Attika ile ilgili, belge niteliğinde kanıtlara dayalı bölgesel tarihler yazmışlardır. Böylece araştırmaya dayalı Helenistik çağ biliminin temelleri atılmıştır.⁸⁰

Grek tarih yazımının amacı ayrıntı vermektense çok, ilginç ve okumaya değer tarih ürünleri vermektir. Daha sonra gelecek olan "*Plutarkos*"⁸¹, tarihin bireylerin istek ve tutkuları olduğu yönündeki kuramı ile yazıcılığa farklı bir yön kazandırmıştır. Roma'nın Helen'e hakimiyeti ile Helen tarih yazarları Roma tarihlerini yazmışlardır. Burada Roma'nın her açıdan Helenleşmesini sağlamak için çalışan tarihçi olarak Polybius karşımıza çıkar. O, tarihi, yaşamın öğreticisi ve insanın içsel zaferini elde etmesinin bir aracı olarak görmüş, bu yönü ile de Roma tarihçiliğini etkilemiştir.⁸² Polybius'tan itibaren devam eden tarih yazıcısı silsilesi Grek tarih yazımının unsurlarını bünyesinde barındırmaya devam etmiştir. Roma tarihçiliğini dil ve yazım amacı bakımından derinden etkileyen Yunan tarihçiliği, İstanbul'un I. Konstantin tarafından alınıp, Roma'nın mirası üzerine inşa edilmesiyle birlikte daha da itibar kazanmıştır. Dönemin bazı tarihçileri tarafından Grek kültürünün, bir asimile

⁸⁰ Bedia Demiriş, "Greklerde ve Romalılarda Tarih Yazımı: I. Greklerde Tarih Yazımı", *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, 1994, s. 235-238

⁸¹ Plutarkos, M.S. 46 senesinde Boiotia Khaironeia'da doğmuştur. Varlıklı ve kültürlü bir aileye mensupluğundan dolayı iyi bir eğitim alma olanağına sahip olmuştur. Zamanın deneyimli düşünürü Lamprtrialı Ammonios'un öğrencisi olmuştur. Roma eyaleti olan Yunanistan'ın başında bulunan valinin dikkatini çeken Plutarkos, önemli görevlere getirilmiştir. Görevinin getirdiği fırsatlarla birçok yeri gezme imkanına erişmiştir. Bkz. Plutarkos, "Kimon", çev. Ayşen Sina, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı 2, 2009, s. 103 Onun Paralel hayatlar eseri, Roma tarih yazıcılığının biyografi türünde verilen eserleri ile Bizans tarih yazıcılığında gördüğümüz biyografiyi de içinde barındıran eserlerin üzerinde kümülatif etkileri bulunmaktadır.

⁸² Demiriş, *a.g.m.*, s. 239-240

sürecini başlatacağı ve Roma'nın Latin kültürünü gözden düşüreceği söylemleri ön plana çıkarılmaya çalışılsa da, dil ve mitolojik unsurların tarih yazımı için büyük etkiye sahip olması nedeniyle, bu söylemler yerini doğuyu temsil eden Grek kültürünün daha da özümsemesini sağlamıştır.

Hıristiyanlıkla birlikte Grek etkisi devam etmiş, ancak bilhassa mitolojik unsurlar, tek tanrılı din ile uyuşmamasından ötürü tarih yazımı içine dahil edilmemiş ve yalnızca eleştiri amacıyla kullanılmıştır. Pagan tarihçiler ise her türlü tenkide rağmen mitolojik unsurları olabildiğince kullanarak tarih ürünleri sunmaya çaba sarfetmişlerdir. Buna karşılık Hıristiyanlar ise, Hz. İsa ve Azizlerin yaşamlarını konu edinen mucizevi hikayelerle kroniklerini donatmışlardır. İşte tartışılması gereken konu tam da bu noktada ortaya çıkar. Öyle ki mucize denildiğine, paganist öğelerin devreye girmesi kaçınılmaz değil midir gibi bir soru aklımızı meşgul etmektedir. Havarilerin ya da Azizlerin birtakım mucizeleri, paganist dönemlerde yer aldığı halde, Hıristiyanlık içinde de kendine geniş bir yer bulmuştur. Örneğin; “*Piskopos Eusebius'un kilise tarihi adlı eserinde bölüm yirmibeşte, kökü Yunan mitolojisine uzanan Nergiz adlı çiçeğin mucizesinin Hz. İsa'ya atıf yapılarak bahsedilmesi ise bir tesadüf değildir.*” Bu tam da bir kültürden kopamayışın ifadesidir ve kroniğe ancak, Hıristiyanlıkla bağdaştırılarak dahil edilebilecek mitolojik bir öğedir. Konuya ilişkin modeller ise, kronikler ekseninde çoğaltılabilir.

C. BİZANS TARİH YAZICILIĞININ, DÖNEMİN ÖNEMLİ TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ BAĞLAMINDA KRONOLOJİK ANALİZİ

Bir uygarlığın tarihini anlamak için, öncelikle birincil kaynaklara başvurmalıyız. *Kronik* ya da *Res Gestae* olarak da adlandırabileceğimiz bu kaynaklar, yaşanılmış olanları doğrudan aktardıkları için en iyi verileri bizlere sunar. Bugün tarihçilerin, özellikle “*karşılaştırmalı tarih yazımı yapabilmesi ve bütüncül bir tarih yazımı*”⁸³ gerçekleştirebilmesi, elde var olan kronikler sayesinde. İkincil kaynakların varlık sebebi olarak da görebileceğimiz bu ilk elden kaynaklar ekseninde yürütülecek araştırmalar, bilim sahasında her zaman değer görecektir. Aynı şekilde bu tez içinde olmazsa olmazlarımız arasında yer alan Bizans İmparatorluğu’nun kronik yazarlarına geniş bir alan açmamız gerekmektedir. Bu hususta diyebiliriz ki; Bizans tarihçileri önce tek tek ele alınmalı, daha sonra ise bir bütün olarak analize tabi tutulmalıdır. Bizans tarihçileri birbirinden ayrı görülmemelidir. Öyle ki bir tarihçinin yarıda bıraktığı bir kroniği, diğer tarihçi hem içerik hem de kronolojik olarak tamamlayabilmektedir. Bizans tarihçilerin tutarlı bilgilerine ulaşmamız, onların kendi aralarındaki bağlantılarını kurmamız ve Bizans tarih yazıcılığının doğru analizi için bu durumu gözden kaçırmamak ehemmiyet teşkil etmektedir.

Tarih yazıcılığını; amaçlar, hedefler ve buna mukabil ortaya çıkan argümanlar çerçevesinde ele almak gerekir. Bizans tarih yazımı konusuna istinaden, diğer

⁸³ Hangi uygarlık olursa olsun, kronikler üzerine yapılacak olan araştırmalarda, mutlaka karşılaştırmalı tarih yapma metoduna başvurmamız gerekmektedir. Yalnızca karşılaştırmalı tarih yöntemi sayesinde bütüncül bir tarih çalışması yapılabileceğini görerek, bu alanda daha çok çaba sarf etmemiz gereklidir. Karşılaştırma, bir yöntem olarak antik çağlardan günümüze dek önemini koruyan belli başlı bilimsel yaklaşımlardan biridir. Karşılaştırma yöntemi gerçekten bilgi kuramı açısından olduğu kadar, tarih incelemeleri bakımından da son derece önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda tarih bilimi öncelikle zaman, ama birçok kez de mekan boyutundaki karşılaştırmalardan oluşmaktadır. Bkz. Coşkun San, “Karşılaştırma Yönetiminde Zaman ve Mekan Boyutları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 48, Sayı 1, 1993, s. 155; “Karşılaştırmalı Tarih”: Zaman ve mekan açısından, farklı iki toplum veya zaman ve mekan açısından yakın ve birbirlerinden sürekli etkilenmiş iki toplumun karşılaştırılmasıdır. Çok temel olarak farklı zamanlarda veya coğrafi çevrede benzer tarihi olayların düzenli incelenmesidir. Karşılaştırmalı tarih, detaylı inceleme ve karşılaştırma için birçok bilgi toplar ve sonra önemli benzer ve farklı durumları karşılıklı tanımlamak için çalışır. Karşılaştırmalı tarih sayesinde, tarihi hadiseleri ve kurumları, o devrin şartları ve fikir akımlarını tespit edilir, tarihsel olay ve kurumların günümüze olan etkileri, yaşayan yaşamayan gelenek ve adetleri karşılaştırılır, geçmişteki olayları açıklayarak günümüzün gerçeklerini berraklaştırmaya da çaba sarf edebilir. Tarihte karşılaştırma yapmadan bir kısım hükümlere varılırsa, insanlar yanılabilir. Bkz. Kayhan Atik, “Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 16, (Prof. Dr. Refik Turan Özel Sayısı), 2014, s. 273

uygarlıkların tarih yazımında olduğu üzere Bizans'ta da bir *nekrofilik (ölüsevencilik)*⁸⁴ tutumla karşı karşıya kaldığımızı söyleyebiliriz. Öyle ki, Bizans tarih yazıcılığına özellikle dini anlamda bakıldığında, ister senatör olsun isterse de bir keşiş ya da vaiz, mutlaka Hıristiyanlık öğeleri ile donatılmış olan tarihçiler, ölmüş olan azizler üzerinden toplum nazarında bir kutsallık yaratımı için tarihi kullanmışlardır. Bu kutsallık da kitaplar üzerinden topluma empoze edilmiştir. “*Ernst Breisach*”ın belirttiği üzere, tarihçi ve politikacı Cassiodorus’un, “*kitaplar kusursuz olmalı*” sözü unutulmamalıdır. Bunun anlamı, hikayeci ve öğretici tarih türlerinin, tarih yazımının başat amacı olarak ele alınması gerektiği hususudur. Kronikler elbette yalnızca bu amaca hizmet etmemiştir. Kronikler özellikle, yazıldığı dönem itibariyle rağbet görmesinin getirmiş olduğu makam mevkilerin elde edilmesinde, kilise tarihçileri için daha çok çevre edinme ile birlikte kilise fonlarına gelen para miktarının artması ve insanlığa mucizevi anlatımlarla ilham kaynağı olması gibi kaygılarla kaleme alınmıştır. Tarih yazıcılarının belli bir kısmının kilise babası olması onların, Yunus Emre'nin dile getirdiği “*Gel gör beni aşk neyledi*” ve yahut Hafız Şirazi'nin dediği “*Aşık ile Maşuk arasında yoktur duvar, Çekil Hafız aradan sensin kendine duvar*” söylemi gibi uhrevi yaşamı çağrıştıran ve yalnızca tanrısal olanı amaçlayan ruh hallerine bürünmelerine yol açmamıştır. Çünkü onlar genellikle dini portrelerinin yanı sıra, baskın bir politik figür olarak da karşımıza çıkmışlardır. Yine “*Breisach*”ın aktardığı üzere, tarihçilerin kroniklerde entelektüelleri kazanmak adına “*Sokrates bile İsa'yı biliyordu*” şeklinde açıklamaların bir tesadüf olup olmadığını sorgulamamız icab eder. Bunun yanında tarih yazımının amacı, Hıristiyanlıkla birlikte Roma devletini de meşrulaştırmaktır. Bundan dolayı “*Tanrının, insanlar için*

⁸⁴ Nekrofilik tarih kavramı açıklanacağı vakit, başvurulması gereken yegane kavram şehitler kavramıdır. Tarihçilerin, tarih aracılığı ile var olan iktidarları ve kendi iktidarlarını güçlendirmek adına buna başvurması, sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bir vaizin verdiği vaazdan daha etkili olabilecek olan bu söylem türü, din ile tarih alanlarının iç içe geçmesiyle toplumlara “*ateşli bir havale*” geçirterek, onların zihinsel sakatlanmalarına yol açar. Bu durum, toplumun “*Yoksul ama bir mümin*” ya da “*Senin hastalığının devası Tanrı'dadır.*” misali, zihnin dini manada canlı tutulmasını sağlayarak hem Hıristiyanlık hem de resmi tarih yazımında geçerliliğini kaybetmeyen ana argüman olarak devamlı surette empoze edilir. Bizans tarih yazıcılığının üzerinde etkili olan bu amaçlar sayesinde (özellikle eusebius'la birlikte şehitlik meselesinin anlatımı başlar, bizdeki Aşıkpaşazade örneğinde olduğu gibi.) tarih alanı Roma'da kendine geniş bir yer edinmiştir. Senatöründen piskoposuna kadar, iktidar minvalinde değerli addedilen kesimler, tarih yazımını başkalarına değil, bizzat kendi tasarrufları altına almışlardır. Yaklaşık bin yıl süren bir kilise hakimiyetinde kalan Ortaçağ'ın bu skolastik yaşamını, Bizans İmparatorluğu'ndan başlayan kilise eksenli, sistemli bir tarih yazıcılığının sonucu olarak da görebiliriz.

Roma devletini yarattığı” söylemi, garipsenmemelidir. Aksine bu ifadeden, yazılan kroniklerin amacı olarak bir meşrulaştırma çabası anlaşılmalıdır.

Meşrulaştırma çabalarının yanında Bizans’ın onurunu geri kazanma amacıyla bir takım söylemleri kroniklerde görmekteyiz. Bunun en çarpıcı örneğini ise, tarih yazımı içerisinde ele alınması gereken bir keşişin yazdığı destan aracılığıyla görürüz. Bizans’ta bir keşiş tarafından, Malazgirt Savaşı’ndan sonra İstanbul’a giden Bizanslı asillerin kötü itibarını kurtarmak amacıyla yazılan “*Digenes Akrites*”⁸⁵ adlı eser, tarih yazımı sırasında tarihsel olayların kurgulanarak ne denli değiştirilebileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Bizans tarihçileri, insanlığın tarihini Adem ile Havva’dan başlatıp, tarihi bir bütün olarak görüp yansıtmak üzere, yaşadıkları güne kadar getiren yapıtlar bırakmışlardır. Diğer taraftan söz konusu olan Eski Yunan kültür mahalinde, Yunanca konuşulan ve Karanlık Çağ’a dahil olmaktan kurtulan bir uygarlığın temsilcileridir. Stratejik olarak böyle bir tarihi ve coğrafi konumda yer alan bir toplumdaki bekleneneği gibi, onlar tarafından, Klasik Yunan ve Roma kültürleriyle olan bağlantı korunmuş ve devam ettirilmiştir. Bazı klasik yapıtlar hem okunup hem okutularak kaybolmaktan korunmuştur. Konstantinopolis’in fethinden önce ve sonra kimi bilginlerle birlikte bazı klasik yapıtlar Batı’ya geçirilmiştir. Böylece Bizanslı bilginlerin Batı’da Aydınlanma’yı ve Rönesans’ı ateşleyen unsurlardan birini oluşturdukları söylenmektedir. Bizans, kendinden sonraki Batı uygarlığının kültürünü etkilemiştir.

⁸⁵ Digenes Akrites (Digenis Akritis), günümüze ulaşan tek Bizans destanıdır. Adının da işaret ettiği gibi Digenes, çift soylu kahramandır. Bu destan, Basileios Digenes Akrites adlı kahramanın soyunu, gençliğinde yapmış olduğu kahramanlıkları, evliliğini, vahşi hayvanlara karşı verdiği mücadeleyi ve sonunda da ölümünü konu edinmektedir. Bu destanda, feodal soyluların görüşleri, doğadaki güzelliklerin tadını çıkaran, yüce duygular içinde bulunan, kadına önem vermesinden dolayı bazen kilise ile çelişen, vaktini sonu gelmez dövüşler, avlar, aşklar ve şölenlerde geçiren taşralı bir feodal bey’in hikayesinin anlatılmasının yanı sıra feodal soyluların, imparatorları hangi gözle gördükleri de imparator’un olması gereken özellikleri sayılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca destanda imparatorun ve kilisenin üstünlüğünün hemen hemen eşit tutulduğunu da söylememiz gerekir. Kahramanımız siyasal bir kimliğe bürünen, Otodoks dini ile Romalı gücü iç içe geçen, kendini kafirleri (ötekini) yenmeye adanmış bir portre olarak karşımıza çıkar. İlk Digenes nüshası, 1868’de Sümela Manastırında ortaya çıkmıştır. Aynı yıl Sümela Manastırındaki bir keşiş Digenes metnini, Savvas İoannides’e teslim etmiştir. Bu metin, Paris’e gönderilerek, 1875 yılında Sathas ve Legrand tarafından basılmıştır. Metin Trabzon’daki Sümela’daki kütüphaneden kaybolmuştur. Bkz. Richard C. Dietrich, *Digenes Akrites : Günümüze Ulaşan Tek Bizans Destanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s.1-2 ; Levchenko, *a.g.e.*, s. 210-212, ; G. L. Seidler, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, çev. Mete Tunçay, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, s. 32 ; Corinne Jouanno, “Digenis Akritis, the R-Two-Blood Border Lord”, *Fictional Storytelling in the Medieval Eastern Mediterranean and Beyond*, Edits. Carolina Cupane, Bettina Krönung, Brill, Leiden, Boston, 2016, p. 262

Yalnızca Batı'yı değil, Osmanlı kanalıyla Doğu'daki uygarlıkları da etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun saray seramonileri, kamu yönetimi, mimarlığı, hatta tehcir, “*halife sultan bir aradalığı*” (*sezaropapizm*), *istirdat* (*suçlu sayılanların malının mülkünün hazineye aktarılması*) gibi birçok imparatorluk kurumu ve yöntemi üzerinde, Bizans'ın az çok etkisi vardır.⁸⁶

Bizans kronik yazarlarını bu çerçevede ele alacak olursak ve ilk tarihçi olan Ammianus Marcellinus'tan başlarsak;

1. Ammianus Marcellinus

Ammianus hakkındaki bilgilerimiz, tamamıyla onun kendi yazılarından sağlanmıştır. O, iyi bir Grek ailesinde, Suriye Antakya'sında M.S. 330'da dünyaya gelmiş ve muhtemelen ilk eğitimini de doğup büyüdüğü yerde almıştır. O zamanlar Antakya, Roma İmparatorluğu'nun önemli şehirlerinden biriydi. Ammianus, bazı unutulmaz zaferler kazanmasına rağmen, imparatorluğunun prestijinin azaldığı zaman yani dördüncü yüzyılın ikinci yarısında, II. Constantinus, Julian⁸⁷, Valentinian ve Valens'in saltanatları sırasında, yaşamını aktif olarak geçirmiştir. Onun tarihinde dönüm noktası, 378 yılında imparator Valens'in ölümle karşılaştığı, Adrianapol'de (Edirne Savaşı), Gotlar tarafından ağır yenilgi almasıydı. Bu tarih, Ammianus hakkındaki doğrudan elde edilen bilgimizin sona erdiği tarihtir.⁸⁸

Ammianus, Bizans'ta tarih yazımının, biyografinin öncüsüdür. Ammianus'un çalışmalarının çeşitli yönleri hakkında çok şey söylenmiştir. Catilina ve Jugurtha,

⁸⁶ Alaeddin Şenel, *a.g.e.*, 2006, s. 775-776

⁸⁷ Ammianus Marcellinus olmasaydı, Iulianus'u (Julian) sadece Hıristiyan din adamlarının kaleme aldıkları kroniklerden tanıyacaktık ki, Roma'ya pagan dinini geri getirmeye çalışan bir imparatorun görüntüsünün ne kadar olumsuz ve taraflı çizilebileceğini tahmin etmek hiç de güç olmasa gerek. Ammianus'un İngiliz tarihçi Edward Gibbon tarafından da övülen objektifliği de önem arz eder. Ammianus bir pagandır. Ancak bir pagan olmasına rağmen, Hıristiyan olan öğretmenleri, öğretme görevinden alıkoyan Julian'ı açık bir şekilde eleştirmesi, onun bu konuda tarafsızlığını da gösterir. Ondaki aynı objektifliğe, onun bir Romalı olmasına rağmen, imparator Valens zamanında sınırların içerisine kabul edilen, kendi deyimiyle *masum* Vizigotlar'a, oradaki Romalı görevlilerce uygulanan kötü muameleyi eleştirirken de rastlamaktayız. Bkz. Tunç Türel, “Ammianus Marcellinus, Priscus ve Iordanes'de Attia ve Hun Tasvirleri”, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, 2015, s. 331

⁸⁸ Ammianus Marcellinus, *History I*, trans. John C. Rolfe, Ph. D. Thesis, Harvard University Press, London, 1939, p. ix ; Latince'den İngilizce'ye tercüme edilen bu eserden yararlanırken, tıpkı diğer tercümelemlerde yaptığımız gibi, zikredilen yaralayıcı ve aşağılayıcı sözlerin kronik yazarı tarafından mı söylendiği, yoksa tercüme eden kişinin hissiyatları mı olup olmadığına bilhassa dikkat edilmiştir.

Marius ve Sulla, Caesar ve Cato'nun tasvirinde tarihçi Sallust⁸⁹ gibi aynı şekilde Ammianus' da, tarihin gidişatıyla birlikte karakter tasvirini değiştirerek biyografik öğeleri tarih yazımında çok sık ortaya koymuştur. Mevcut bilgiler ışığında genel olarak konuşmak gerekirse, Roma analistik tarih yazarlığının gelişimi, Tacitus'un annales'inde doruğa ulaşmıştır. Suetonius'un imparatorluk biyografisi modeli üzerine, moda uygun hale gelmiştir. Ancak, öncelikle önemli ve sıra dışı olaylarla ilgilenen Ammianus, *Res Gestae*'sinde (Roma Tarihi) bu modayı takip etmez. Ancak onun tarzını bağımsız olarak seçer. Özellikle antik tarih yazıcılığında tanındığı için, bu onun Roma İmparatorluğu'nun tarih yazımında, imparatorluk biyografisinin unsurlarından kaçmaya çalıştığı anlamına gelmez. William Klein'e göre Ammianus imparatorların değil, imparatorluğun tarihini yazmıştır.⁹⁰ Şunu belirtmeliyiz ki Ammianus en başta bir tarihçidir, onun biyografi yazarlığı sonra gelir.

Ammianus Marcellinus'un *Res gestae*'si, tarihi gerçekler arasında savaşların ve kuşatmaların kapsamlı açıklamalarını, imparatorların meseleler üzerindeki etkilerini ve duygusal tepkilerinin ayrıntılı hesaplamaları dahil, kompleks bir tarih yazımı imkanı sağlar.⁹¹ Bu kompleks *Res Gestae* içinde, özellikle Hun⁹² kavminde yer aldığı görülür. Ammianus'un tarih yazıcılığında ötekinin tanımlanması pek de

⁸⁹ Gaius Sallustius Crispus M.Ö. 86 bir pleb ailesinde doğmuştur. Politik yaşamda başlarda yer aldı. Ancak daha sonra onun Roma'dan sürülmesi, şu anda var olan eserlerinde güçlü bir etkisi oldu. Sallust'un Roma'da birtakım yolsuzluklara bulaştığı bilinmektedir. Bu yüzden Roma siyasi yaşamından çıkarılmasının acısı, Roma'da asil soylara ve senatoya karşı Sallust'u düşmanlığa yönlendirdi. Aynı şekilde Sallust'un politik patronu olan Julius Caesar olan bağlılığı, çalışmasını çok ciddi bir biçimde etkiledi. Sallust'un incelediği dönemler için elde kalan kanıtların azlığı, onun bulgularını onaylama girişimlerini engellemektedir. Sallust'un yolsuzluğunu değerlendirmek için olan kanıtlar son derece yetersizdir. Bu yüzden, bilim insanları, şüpheli bir karakterin vasiyetnamesi gibi, Sallust'un yazdıklarını reddetmekte hızlı davranmamalıdır. Bkz. Julian Barr, "Sallust: Corrupt Politician and Historian", *Crossroads Journal*, vol. 5, issue 1, 2012, p. 59

⁹⁰ D. A. Pauw, "Ammianus Marcellinus and Ancient Historiography, Biography and Character Portrayal", *Acta Classica*, vol. 22, 1979, p. 115-125

⁹¹ Barbara Sidwell, "Ammianus Marcellinus and the Anger of Julian", *Journal of the Classical Association of Victoria*, vol.21, p. 56

⁹² Ammianus Marcellinus'un, *Res Gestae* adlı tarihi eseri, Türk tarihi bakımından oldukça ehemmiyetlidir. Hunların Avrupa önlerinde görüldükleri ilk devirlerine dair malumat veren ilk Roma kaynağıdır. Hunların Alanları hakimiyet altına alarak, Don nehri üzerinden Avrupa içlerine ilerlemeleri, Gotları mağlup etmeleri; kültürleri, adetleri ve sosyal hayatlarına dair enteresan bilgiler ihtiva etmektedir. Bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, "Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 1, 2003, s.2

tarafsızca olmamıştır. Ötekiyi ayırım yapmaksızın barbar olarak nitelemiştir. Öyle ki onun için öteki olan Hunlar, *Alani*'lerle karşılaştırılmış ve şöyle tasvir edilmiştir;

*“ Neredeyse tüm Alan’lar uzun boylu ve yakışıklı erkeklerdir. Onların saçları oldukça sarıdır. Bakışları son derece serttir. Zırhlılarının hafifliği, onları hareketlerinde hızlı kılar ve onlar her açıdan eşittirler. Sadece Hunlar’dan yemek ve yaşam biçimleri olarak daha uygar bir kavimdir.”*⁹³

Hunlar’ın kime göre neye göre medeni olarak sorgulandığı meselesi bu pasajda biraz meçhuldür. Bizim burada Hunlar’ı savunmamız gibi bir gayemiz yoktur. Yalnız medeniyet kavramının iki ucu açık olan bir kavram olduğu ve genel geçer normlar hariç, ulustan ulusa değiştiği de bilinmektedir.

Ammianus’un gözlemleri o kadar ayrıntılı olmuştur ki, *Res Gestae*’deki anlatılarında önemli bir olayı anlatırken, araya aniden birkaç tasvir içeren söylem de katmadan da yapamadığı görülür. Tarih yazıcılığında gözlemin ve ayrıntının önemi, Ammianus’tan itibaren diğer kroniklerden de açıkça anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak diyebiliriz ki, tarih yazıcısının donanımı ve gözlem yeteneği ölçüsünde eserlerine yansıtılabildiği ayrıntılar, her ne kadar o dönemden bilgileri bizlere ulaştırsa da, dönemin kayıtlarında ya da daha sonraki kayıtlarda, anlatılanın olması gereken gibi değil de, yazarın aklında kurguladığı şekliyle olduğuna dair kanıtlarla karşılaşabiliriz.

2. Eunapius Sardis

Eunapius, 345’te Sardis’te doğmuştur. Bir tarihçi ve pagan bir grek sofist’tir. Ailesi hakkında çok az şey söylemiştir. Sadece ölen akrabalarından bahsetmiştir. Eunapius M.Ö. 680’de *Gyges* tarafından Lidya krallığının kurulmasından beri, en azından harika ve ünlü bir şehrin vatandaşıydı. Eunapius hakkında çok az şey bilinmektedir. Bununla birlikte Bergamalı çocuk doktoru olan Oribasius’un, Eunapius’a sunduğu tıbbi el kitabı, Eunapius’un evli olduğuna ve bir baba olduğuna dair bazı küçük işaretler verir. Onun hakkındaki materyallerin çoğu elimizdedir ve bazı bilgilerde *Historia*’sından elde edilebilir. Onun çalışmalarının ikisi günümüze

⁹³ Ammianus Marcellinus, *Roman History*, Trans. C.D. Yonge, London, G. Bell and Sons , Ltd., 1894, Book XXXI / XXI, p. 582

kadar ulaşmıştır. Bunlar; Sofistlerin ve Filozofların yaşamları ile tarihlerin parçalı kısımlarıdır. Geriye kalanlar ise, filozoflar ve sofistlerin kısa biyografileridir. Tarihleri, on dokuz kitap şeklinde, 270'den 404'e kadar olan dönemi kapsar. Eunapius'un tarihi, bu çağın Helen yorumu için önemli bir kaynak olan Zosimus'a rağmen, yine de hala, dördüncü yüzyılda başlıca pagan Grek tarihidir.⁹⁴

Eunapius'un tarih yazım metodu hakkında genel olarak değerlendirme yapacak olursak; O, tarih yazımında didaktik amaca yönelik çalışmalar yapmıştır ve ünlü yorumcu Tukidides'in açıklamalarını dikkate alarak, Grek tarih yazımının didaktik geleneğinde kararlı olmuştur. Eunapius tarih yazımında, rağbette olan ve kaçınılması gereken şeylerin, öğrenmeye engel ve gereksiz detaylar olduğunu söyler. Bu anlatımını, “Yenilmesi sıkıntılı olan yararsız ve yabancı gıdalar gibi, tarihte de yenilebilirliği bozar.” şeklindeki metaforik⁹⁵ bir ifade ile dile getirir.⁹⁶

3. Eusebius of Caesera (Eusebius Pamphili)

Eusebius, Gallienus'un hükümdarlığının sona ermesine yakın, Filistin'de doğmuştur. O, Diocletian Augustus'un takımında, Filistin'i bir uçtan bir uca gezdiğinde, ilk kez orada Konstantin'i gördüğünü, gençliğinde Filistin'de yaşadığını ve okuduğunu bizzat doğrular. Eusebius'un kendi hükmü üzerine, onun, Gallienus'un egemenliğinin son devrinde doğduğu teyit edilebilir. Çünkü kilise tarihinde o, İskenderiye psikoposu Dionysius'un, kendi çağında yaşamış olduğunu bize bildirir. Bu yüzden Dionysius'un, Gallienus'un saltanatının on ikinci yılında öldüğünden beri Eusebius, eğer başrahibin zamanında yaşadıysa, daha önce doğmuş olabilir. Eusebius eserinde, Konstantin tarafından Filistinlilere gönderilen, Hıristiyanlar lehinde yazılmış bir yasanın içeriğini tekrarlamasından sonra “ İmparatorun bu mektubu, bize gönderilen ilk şey” şeklinde eserinde açıklama yapmıştır.⁹⁷

⁹⁴ David F. Buck, *Eunapius of Sardis*, University of Oxford, Ph. D. Thesis, 1978, p. V - 9

⁹⁵ Metafor kavramı, bir bireyin yüksek seviyede soyut, kompleks ya da kavramsal bir olguyu anlamada ve açıklamada işe koşabileceği güçlü bir zihinsel araç olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda metaforlar, yeni bilginin çok önceden bilinen eski bilgilerle benzerliklerini bularak ilişkiler kurulmasına sağlar ve böylece, yeni bilginin somut olarak açıklanmasına yardım eder. Bkz. Celal Mutluer, “Edebiyat Öğrencilerinin Tarih Kavramına İlişkin Algularının Metaforlar Aracılığıyla Analizi, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 19, 2014, s. 701

⁹⁶ David Buck, *a.g.e.* s. 274-277

⁹⁷ Eusebius Pamphilus, *Ecclesiastical History*, trans. C. F. Cruse, New York: Dayton & Saxton, 1842,p. V-VI

Eusebius'un tarihi, on bölümden oluşur. Bu bölümlere bir de *Şehitler Kitabı* denilen kısım eklendiğinde on bir bölüm olarak karşımıza çıkar. Tarih eserinin ilk beş bölümünde, bir özetten sonra, Hıristiyanlık ve kurtarıcı İsa, diğer peygamberler, *Edessa*⁹⁸'nin prensine ilişkin öykü, çocuklara karşı Herod⁹⁹'un zulmü, havariler ve onların mektupları, Tiberius'un ölümü ve sonrasında Yahudilerin durumu, Claudius'un saltanatındaki kıtlık, Mısır'a dair açıklamalar, yine Yahudilerin bayram gününde Kudüs'te yaşanan olaylar, Nero dönemi, Aleksandır Annianus'un ilk İskenderiye psikoposluğuna atanması ve diğer İskenderiye psikoposları, Roma'da kilise üzerindeki yönetim, tarihçi Josephus ve onun bıraktığı eserler, kendi çağında yaşamış olan evangelistler, Adrian'ın saltanatı, Kudüs psikoposları, özellikle psikopos Polycarp'ın yaşamı ve ölümü, Süryaniler ve Süryani filozoflar ki Bardesanes'in üzerinde özellikle durmuş, yine erken dönem Hıristiyanlığında sapkın

⁹⁸ Edessa kenti, Latin, Arap, Suriye ve Yunan tarih kaynaklarında sözü edilen ve bugün ki Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan Urfa'yı da kapsayan bir antik kenttir. Kelime anlamı suyun bolluğu demektir. İskender'in babası Makedonya'da bulunan Edessa şehrinde doğduğu için, Büyük İskender tarafından Asya seferi esnasında fethedilen bu bölgeye bu isim verilmiştir. Tam olarak Suriye Tel-Abyad'ı da içine alan, Balikh nehrinin üzerine konumlanmıştır. Bu kaynaklar Edessa şehrini, Süryani edebiyatının beşiği ve ilk Hıristiyan krallığının kalesi olarak tanımlamaktadır. Onlar aynı zamanda, Edessa'nın, Parth imparatorluğu ve Roma imparatorluğu arasında, daha sonra haçlılar ve Araplar arasında tampon bölge olarak önemli bir rol oynadığını açıklamaktadırlar. Bkz. Amir Harrak, "The Ancient Name of Edessa", *Journal of Near Eastern Studies*, Volume 51, Number 3, 1992, p. 209 ; Edessa şehri üzerine odaklanmış iki kronik bulunmaktadır. Bu kronikler şehir tarih yazıcılığı açısından önemlidir. Buna göre; bu kroniklerden ilki, *Stylite Joshua* adıyla bilinen ikisinin 494 ila 506 yılları arasında kapsamaktadır. Kronik ayrıca, gelecekteki keşiflere öğütleri de içinde barındırmaktadır. *Chronicon Edessenum* olarak da bilinen Edessa kroniği ise, 313'ten 533'e kadar, ölüm ilanları ve yerel piskoposların atanması ve binaların inşa edilmesi gibi yetersiz bildirimlerin bir koleksiyonudur. Kayıtlar ise, Edessa katedralinde tutulmuş görünüyor. Bkz. Cyril Mango, *a.g.m.*, 1988, s. 361-362 ; Haleh Emrani önderliğinde, Geç Antik İran araştırmaları projesi (*SASANİKA*) kapsamında yapılan çalışmalara göre; Edessa kroniği, Yunanların 180 yılında Edessa imparatorluğunun başlangıcından 540 yılında, Sasani hükümdarı I. Hüsrev ile Bizans imparatoru Justinian Pers savaşının zamanına kadar olan bir tarihi kapsar. Bu kroniklerin yazarı bilinmemektedir. Fakat yazarının, M.S. 550 yılında yaşadığını ve Katolik inanca sahip olduğuna inanılmaktadır. Edessa kroniğinden, Eusebius ve Horenli Musa gibi erken hıristiyan tarihçileri de yararlanmıştı.

⁹⁹ Büyük Herod, M.Ö. 40'da Roma senatosu tarafından Yahudilerin kralı ilan edildi. Herod'a büyük denmesinin sebebi Yahudiler için hep sır olarak kalmıştır. Herod, zamanının katili olarak bilinir. O, Kudüs'te en yüksek konsey ve adalet divanı olan Sanhedrin'in kırk beş üyesini öldürmüştür. Yüksek rahipleri, suikast tehditleri ile itaat etmeye zorlamış, en sevdiği eşini, birkaç oğlunun yaşamına son vermiştir. Matta inciline göre Herod, Bentelem'de bütün erkek çocuklarının infaz emrini verdiği için, eski mısır firavununa benzetilmiştir. Anlatılanlara göre Herod, tahtına buradan rakip olabilecek bir kehanetten korkmuştur. Bkz. Max Isaac Dimont, *Jews, God, And History*, Penguin Group, United States, 1994, p.105-106 ; Eusebius, *a.g.e.*, 1842, Kitap: I-II

kabul edilen Markios'un yaşamı üzerine açıklamalar, Montanus ve Montanus hareketi¹⁰⁰, ve yerine gelen Papa Miltiades'in yaşamı gibi bölümler yazmıştır.¹⁰¹

Son on bölüme baktığımızda ise yine biyografi tarzı yazılar ve tarihçilerin eserleri hakkında bilgiler dikkati çeker. Aynı şekilde bu bölümlerde, tarihçi Judas'ın eseri, patristik felsefenin öncülerinden olan Origenes'in eğitimi, Arap direnişleri, Papa Fabianus Sextus Julius Africanus'un, "*Daniel'in Kitabı*"¹⁰² içinde yer alan Susannah tarihi hakkında açıklamalar, rahip Sabellius'un sapkınlıkları, ahlak söylemleri, kral Maximinus'un mektupları, kıtlık, savaş ve veba hakkında bilgiler, Hıristiyanlığa ilişkin tiranlık kanunlarının kopyası, din düşmanlarının toplu imhası, kiliselerin restorasyonu, imparatorluk karnamelerinin kopyaları, ruhban sınıfının ayrıcalığı ve dokunulmazlığı ile Konstantin'in zaferi hakkında açıklamalara rastlamaktayız. Ayrıca müstakil olarak, çok derine inilmeden ele alınmış olan "*Şehitler Kitabı*"na da yer vermiştir.¹⁰³

Eusebius'un kilise tarihi adlı eserinde tarih yazıcılığı ile ilgili en önemli husus, eserde tarihçilerin biyografilerine yer vermesidir. Bu hususun yanında günümüzde halen tartışılmalı tarihi konuları ele alması, onun eserinin yalnızca Hıristiyanlık tarihi ile ilgili olmadığını açık kanıttır.

4. Paulus Orosius

Paulus Orosius, 380 ve 390 yılları arasında Portekiz'de Braga'da (Roma dilinde Bracara) doğmuştur. Zamanında önemli bir kişi olmasına rağmen, çağdaşlarından az ilgi görmüştür. Aslında yetersiz olan materyallerden, sadece hayatının ana hatları hakkında bir taslak oluşturulabilir. Onun Jordanes tarafından yazılan *Getica*'da adı

¹⁰⁰ Montanizm, ikinci yüzyılın Hıristiyanlığında ortaya çıkan dini bir hareketti. Montanizm, basit ve tek bir olgu değildir ve uzun sürmüştür. Montanizm, başkaları tarafından ortaya atılan bir peygamberlik fenomenine, uygun olan bir isimdir. Kudüs'ün Cyril'i (İskenderiye patriği Cyril) tarafından, son derece tartışmalı konferans'ta, Montanistlerin Hıristiyan oldukları iddaalarına karşı, Montanist terimi ilk kez kullanıldı. Bkz. Christine Trevett, *Montanism, Gender, authority and the New Prophecy*, Cambridge University Press, 2002, p.1-2

¹⁰¹ Eusebius, *a.g.e.*, 1842, p. xxxiii- xxxviii

¹⁰² Daniel bizde Danyal olarak bilinen, adı sadece İslami eserlerde geçen bir peygamberdir. Danyal peygamberin yazdığı söylenen Daniel'in kitabı adlı eser, özellikle Babil kralı Nebukadnezar dönemine ışık tutması yönünden önem arz etmektedir. Ayrıca bu kitapta da sıklıkla yer isimleri kullanılması, tarihi verilerin analizi için önemlidir. Daniel'in kitabının tarihsel ve politik arka planı, hem kitabın mesajını anlamak için hem de Danyal'ın kehanetlerini ve görüşlerini değerlendirmek için, son derece önemlidir. Bkz. John M. Oakes, *Daniel (Prophet to the Nations)*, Illumination Publishers, 2000, p.17

¹⁰³ Eusebius, *a.g.e.*, 1842, s. xxxiii- xxxviii

geçen ilk kişi olduğu, edebiyat tarihçisi Martin Schanz tarafından bizlere aktarılmıştır. O bir papaz, kilise rahibidir ve o zaman bölgede Priscillianists ve Origenists öğretileri üzerine çıkan münakaşalarda önemli bir rol almıştır. Kendi yazılarında, hem Hıristiyan kültüründe hem de paganlıkta da çok tecrübeli olduğu açıktır. O, Roma'nın başlıca klasik yazarları olan Virgil, Horase ve Cicero hakkındaki bilgiye eksiksiz sahiptir ve retorik okullarında kapsamlı bir eğitim almıştır. Tüm bunlar gerçekleştirilirken bile, Paulus, Hıristiyan prensiplerinde kapsamlı bilgiyle donanmış ve iyice güçlü, inançlı bir adam olarak tanınır olmuştur. Orosius yaklaşık otuz yaşındayken vatanını terk etmiştir. Ayrılmasının kesin nedeni ise bilinmemektedir. O, bize ayrıldığını ve gemisinin takdiri ilahinin kılavuzluğu altında, Saint Augustine'nin yaşadığı Hippo yakınında Afrika kıyılarına sürüklendiğini söyler.¹⁰⁴ Zaten biz bundan sonraki yaşamı hakkındaki bilgilerimizi, Augustine'in, bu genç papazı tavsiye etmek için Aziz Jerome'ye yazdığı yazılı kayıtlardan öğrenmekteyiz. Bu tavsiye ile Orosius, Filistin'de Aziz Jerome'nin cemaatine katılmıştır. O, 28 Temmuz 415'te *Yeruşalim*'de (Kudüs) kilise meclisinde keşiş Pelagius'a karşı başarısız tartışma denemeleri ile sonuçlanan Pelagian tartışmalarına katılmıştır. 416'da ise Jerome'den Augustine' e bir mektupla Kuzey Afrika'ya geri dönmüştür. Tarihçi *Andrew Fear* onun, huzursuz ve hırçın olduğuna inandığı 418 yılına oldukça yakın bir dönemde öldüğünü belirtmiştir.¹⁰⁵

Orosius'un çalışmaları, *Historiarum Libri Septem Adversum Pagano* (Paganlara Karşı Tarih) adlı eseri ile vücut bulmuştur. Bu eseri ne zaman yazdığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Çalışmalarında klasik olanı tercih etmiştir. Onun retorik yönteminin bir parçası olan klasik Roma tarih yazıcılığını kullanması, bir Romalı olarak onu tanımlarken, açıkçası o, Roma tarihinde tecrübeliydi ve Roma klasiklerinde iyi eğitim görmüştü. Eserine baktığımızda, bir Hıristiyan propagandası gibi bir portre çizebilir. Ancak bu eser, iyi bir tarih yazıcılığı örneğidir. Çünkü bu çalışmada Orosius, henüz başlamış olan kavim hareketlerinden (Gotlar-Vandallar-Vizigotlar), Roma siyasi yaşamından, kendi çağından önce ve kendi çağında yaşamış

¹⁰⁴ Paulus Orosius, *The Sevenbooks of History Against The Pagans*, Editör and Trans. Roy J. Deferrari, the Fathers of The Church, vol. 50, Catholic University of America Press, Washington, 1964, p. viii

¹⁰⁵ Jan Van Doren, *Paulus Orosius and Paulus Diaconus: the use of the Historiarum libri septem adversum paganos in the Historia Romana*, Utrecht University, Master Thesis, 2012, p. 6-9

tarihçiler ve biyografi yazarlarından, Ahameniş imparatoru Darius'tan, Palmira Kraliçesi Zenobia¹⁰⁶, dan, Roma imparatoru Diocletianus'a, ve Tiberius'a, Kartaca uygarlığından Mısır egemenliğine, Makedonya'dan Libya'ya kadar, hatta Babil kralı Nebukadnezar'ı bile içine dahil edecek şekilde bir tarih yazmıştır. Bunun yanı sıra hemen hemen her bölümde yüzlerce yer adından, Zerdüştlük gibi kadim dinlerden ve insanların yaşam tarzlarından bahsetmiştir.

5. Socrates Scholasticus

Socrates, İstanbul'da doğduğu ve burada eğitim gördüğü için İstanbul'un yerlisiydi. O, bu sebepten dolayı, burada vuku bulan önemli olayları ayrıntılı olarak anlatmıştır. Gençliğinde filoloji çalışmaları, her ikisi de putperest olan gramerci Helladius ve Ammonius'un direktifleri altında yürütülmüştür. Daha sonra onlar İskenderiye'den göç etmişlerdir. Pagan tapınakları, şehrin papazı Theophilus'un çabası ve gayretiyle yıkılıp kaldırıldığında, Helladius ve Ammonius, tanrılarına yapılan hakarete üzülmüştür. Onlar, kutsal olana saygısızlık olarak düşündüğü bu olay yerini terk etmiş ve İstanbul'da inzivaya çekilmişlerdir. Bu muameleler, imparator Theodosius'un saltanatı'nın on birinci yılında, Marcellinus'un kroniğine göre Tamasius ve Promotus'un konsül üyeliği esnasında meydana gelmişti. Socrates, daha sonra İstanbul'da, felsefe ve belagatin ünlü hocası, meşhur Troilus'un gözetiminde retorik okumuştur.¹⁰⁷

Socrates'in bu eserinin ilk dört bölümünde, Roma imparatoru Flavius Galerius Licinius'un saltanatı, İskenderiye papazlarından, yine ilahiyatçı ve tarihçi Eusebius, paganizm, yaşamış olduğu İstanbul, Kudüs (*Jerusalem*), Hindistan'ın hıristiyanlaştırılması, şiddetli Aryanizm karşıtı olan İskenderiye piskoposu *Atanasius*, *Ariusçuluk* ve takipçileri, imparator Konstans'ın ölümünden sonra Batı imparatorluğu, Filistin'de yaşayan Yahudiler, Hun imparatoru *Attila* ve onun çocukluk arkadaşı olan Roma Generali *Flavius Aetius*, İmparator *Julian* döneminde

¹⁰⁶ Roma tarihçilerine göre III.yy'ın üçüncü çeyreğinde Zenobia adındaki (büyük olasılıkla Arapça Zeyneb) kadın hükümdar, Palmira'nın bağımsızlığını tekrar kazanması için son çabayı harcamıştır. İmparator Aurelian'ın gönderdiği Roma ordusu Zenobia'yı yenmiş ve Palmira bir kez daha imparatorluğa katılmıştır. Bkz. Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 55

¹⁰⁷ Socrates Scholasticus, *History of the Church (In Seven Books)*, Henry G. Bohn, Harvard University, 1853, p. iii, iv ;Ayrıca Theophilus'un tapınakları yıktırması meselesi için Bkz. Socrates Scholasticus, *a.g.e.*, Bölüm XVI, s. 277-278

Phrygia bölgesinde Merus bölgesindeki işkence görenler ve şehit olanlar, *Flavius Valens*'in İstanbul'daki Ortodoks Hıristiyanlara işkenceleri, Antakya ve İstanbul'un psikoposluğunu yapmış Eudoxius, İmparator Valentian'ın ölümü, Valens'in egemeliği altındaki Gotlar ve son olarak yine dikkati çeken bir bölüm olarak *Saracen*¹⁰⁸lerin *kraliçesi Mavia*¹⁰⁹ hakkında bilgileri bizlere sunmuştur.

Son üç bölümde ise Gotlar'ın İstanbul'a yaptığı saldırılar ve Batı Roma İmparatoru Gratianus'un zor dönemleri anlatılarak, beşinci bölüme bir başlangıç yapılmıştır. Batı Roma'nın yıkılışının aşağı yukarı yüzyıl öncesinin kavranabilmesi ve imparatorluk merkezinin tamamen doğuya taşınma sürecinin anlaşılabilmesi adına bu bölümler önemlidir. Bu bölümlerde Bizans tarihinin önemli bir alanını teşkil eden dini politikalar ekseninde, yine bir Hıristiyanlık doktrini olan *Homoousian*, Nazianzen (Nenizili) *Gregor*, imparator *Maximus* tarafından *Gratianus*'un katledilmesi, Mısır tarihi açısından Serapis Tapınağında bulunan Hiyeroglifler, yine erken Hıristiyanlık tarihi için önemli olan Aziz Antakyalı *Ignatus* ve ona atfedilmiş bir kompozisyon, Bizans imparatoru Arcadius'un eşi *Aelia Eudoxia*'nın gümüş heykeli, yine Bizans İmparatorluğu'nun korunması için yapılan İstanbul surlarının ilk aşamalarında yer almış olan ve doğunun valisi olarak tanımlanan Flavius Antemius'un yaşamından izler, Persler arasında dini değişiklikler ve Hıristiyanlığın yayılması, Roma'nın Vizigot kralı *Alarik* tarafından yağmalanması ve Batı Roma'nın sonunun hazırlanması, kadın filozof İskenderiyeli *Hypatia*'nın öyküsü, Doğu Roma imparatoru *Honorius* ve onun ölümü gibi konulara değinilmiştir.

¹⁰⁸ Geniş bölgelerde yaşayan bu insanlar, Fırat nehrinin batısına yerleşmiş, çöllerde dolaşan, Romalılar ve Grekler tarafından Saraceni olarak çağrılmıştır. Bu isim, dünyayı fethetmek için evlerinden çıktıklarında, batı tarafından konulan ve batılılarca bilinen bir isimdir. Saraceni kelimesinin, Sahara= Çöl ve Nasshi= Sakin(oturan) ya da doğudaki anlam, Arapça'da Şark, Şarki'den türetilmiş olabileceği düşünülüyor. Bkz. Syed Ameer Ali, *A Short of the Saracens*, Macmillan and Co. Limited, London, 1916, p. 4 ; Bizans kaynaklarında Arapları ifade etmek için, Arabes, Sarakinoi/ Saraceni, Hagarenoi kavramları da kullanılmıştır. Bkz. Casim Avcı, *İslam – Bizans İlişkileri*, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 20

¹⁰⁹ Palmira kraliçesi Zenobia'dan bir yüzyıl sonra gelen Saracen'lerin kraliçesi Mavia, Romalılara meydan okumakla kalmamış, ayrıca onların üzerine Saracen'leri göndererek onları yenmiş ve kendi şartlarında bir antlaşma imzalamıştır. Romalılara karşı silahlanmadan önce, Mavia tanınmıyordu. Mavia'nın isyanı, iki Hıristiyan mezhebi olan Ortodoks ve Arian mezhebinin odak noktasında gerçekleşmiştir. Yunan tarihçisi Sozomen, Roma imparatorluğu ile Mavia'nın ilişkisini farklı şekilde açıklamıştır. Bkz. David Woods, *The Saracen Defenders of Constantinople in 378*, Duke University, Grek, Roma and Byzantine Studies (1996), Vol. 37, 3, p.268

Burada tarih yazıcılığı açısından yazılıp çizilmesi gereken, Socrates'ın iyi bir piskopos ve Konstantinopolis'te doğmuş biri olarak, olaylardan bahsederken, Yahudi karşıtlığı ve ülkesini rahatsız etmeye başlayan barbar diye niteledikleri kavimlerin, kendi toplumu üzerinde adeta bir yaralı bilince neden olduğu görüşüne yönelik anlatımları takip ederek bizlere sunması hususudur. Zira barbarlara karşı yaptıkları savaşlarda, onların her zayıf görüntülerinin karşısında, kendi imparatorluğunun gücünü övmüştür. Bu bakış tarzının gittikçe kısırdöngü haline geldiği, pasajlardan anlaşılabilir durumdadır. Örneğin; “*Barbarlar bu seferin müthiş, heybetli, korkunç doğasını anladığında, barış için, belirli şartlarla talepte bulunarak elçi gönderdiler.*¹¹⁰” ile “*Şehir, barbarlar tarafından oldukça kıştırılmış, ve vatandaşlar adeta esir gibi bir duruma düşürülmüştür.*¹¹¹” şeklindeki ifadeleri, bir yandan barbarlara olan üstünlüğü överken, diğer yandan yenilgi zamanlarında, toplumun yaşadığı bedeni işkencelerin, zihinlere ve oradan da bu metne yansımaları açıkça göstermektedir. Socrates'ın diğer bir kilise tarihçisi Paulus Orosius'tan farkı, Socrates'ın olayları, daha tarihi gözleme dayanarak anlatmasıdır. Bu açıklama da, Bizans tarih yazıcılığının erken örnekleri arasında yer alan ve yalnızca dini boyutlarda değerlendirilen din adamlarının, tarihçi yönlerinin de vurgulanması gerektiğini göstermekte ve eserlerinin tarih sahası içinde, dinsel kavramların yanı sıra, siyasi kavramların da işin içine katılarak analiz edilmesinin lazım geldiğini fark etmemizi sağlar.

6. Salaminus Hermeias Sozomenus

Onun adı zor ve alışılmadık bir isimdir. *St. Nicephorus*, Sozomen'in Kıbrıs'ın Salamis şehrinde doğduğunu zannettiği için, onun soyadının *Salaminus* olarak aktarmıştır. Ancak, Sozomen 439-450 yılları arasında yazdığı, kendi eseri olan *Historia Ecclesiastica*'da Kıbrıs'ta değil, Filistin'de doğduğunu belirtmiştir. Dedesi Filistinli değildir. Ama Sozomen'in kendisi Filistin'de keşişlerin merkezinde okumuştur. Bu eğitimden Sozomen, tarihinin pek çok kısmında belirttiği, bir keşiş yaşamının en çşkulu sevgisi ve disiplinini öğrenmiş görünmektedir. Bundan dolayı kitaplarında, manastır felsefesi kurucuları ve kilise babaları arasında ilişki kurması

¹¹⁰ Socrates Scholasticus, *a.g.e.*, Kitap IV, Bölüm XXXI

¹¹¹ Socrates, *a.g.e.*, Kitap VI, Bölüm VI

ilginç değildir. Ama Sozomen ayrıca, hem Filistin, Suriye ve Mısır'da hem de Ermenistan Pontus'unda da, bu yaşam biçimini takip eden onların halefleri ve öğrencilerini özenle naklediyor. Bundan dolayı da o, aynı zamanda, tarihinin ilk kitabının on ikinci bölümünde, manastır felsefesinin görkemli hikayesini başlangıçta olduğu gibi, okumayı önermiştir. Sozomenus, Fenike'nin bir şehri olan Beyrut'ta bir medeni hukuk öğrenimi görmüştür. O, eserinin ikinci kitabının üçüncü bölümünde, kendisinin aktarmış olduğu üzere, Konstantinopolis'te kanun uygulayıcısıdır. Konstantinopolis'te bir avukat olduğu dönemlerde, kilise tarihini yazmıştır. Tarihinin huzuru içinde Sozomen, kilise tarihi yazımı için, ne çok aşırı ne de çok zayıf ama her ikisinin ortasında, bir üslub kullanma yoluna gitmiştir. Son olarak onun dokuzuncu kitabı, kilise tarihinde yer almaması gereken savaş ile ilgili başka küçük ayrıntıları da kapsamaktadır.¹¹²

Sozomen'in tarihine baktığımızda, dokuz bölümden oluştuğunu görürüz. Onun tarihinin ilk altı bölümünde, İstanbul'un inşasından başlanarak sırasıyla, Konstantin ve Licinius arasındaki anlaşmazlıklar, azizlerin yaşamları, ve bazı mezheplerin sapkınlıkları, Birinci İznik Konsili, Haç işaretinin ve kutsal çivilerin keşfi, Pagan tapınaklarının yıkılması, Ermenilerin ve Perslerin değişimi, meleziler cemaati ile ilgili hususlar, Hint uluslarının dönüşümü, 335 yılındaki *Tyre Konsili*, Kudüs kilisesinin tahsisatı ve yapımı, İskenderiyeli *Athanasius* ve Aryanizm karşıtlığı, Konstantin'in sapkın inançlara karşı çıkardığı kanunlar, *Sardica Konsili*, Konstantin ve efradının siyasi kişiliklerinin yanı sıra dini duyarlılıkları, teslisin reddedildiği Ariminum ve Seleucia Konsilleri ile 357'de toplanan ve ayanizmin radikal bir biçimde yorumlandığı Sirmium konsili kararları, İmparator Konstantin'in ölümü ve defni, *Nicomedia*'da (İzmit) deprem hadisesi, İstanbul psikoposu Eudoxius'a karşı imparator Konstantin'in mektubu, İmparator Julian'ın eğitimi ve tahta çıkışı, tapınaklarının yeniden inşası için Yahudilere Julian tarafından verilen izin, Perslere karşı Julian'ın seferleri, Julian'ın ölümü ile ilgili görüşler, Julian'ın Sasani üzerine seferi sırasında 363'de Roma imparatoru olarak seçilmesi, Hanedan üyesi

¹¹² Salaminus Hermias Sozomenus, *The Ecclesiastical History of Sozomen, Comprising a History of the Church from A.D. 323 to A.D. 425*, Revised : Chester D. Hartranft Nice and Post-Niece Father's, (NPNF), vol. 2. (Philip Schaff and Henry Wace, ed..). Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Company, 1890, p. 382-384

Procopius'un isyanı ve ölümü, Ortodoks zulmü, imparator Valentian'ın ölümü, Gotların Hıristiyanlığı benimsemesi, Saraceler ve Roma arasındaki savaş gibi önemli tarihsel gerçeklikleri barındıran olaylara değinilmiştir.

Son üç bölümde ise, yine Saracelerin Romalılarla ilişkisi, bir önceki bölümden farklı olarak, aralarında bir yardım ilişkisi olan iki devlete dönüşüyor. Tarih yazımı için tarafsızlık anlamında bu bilginin Sozomen tarafından sunulması önemlidir. Saraceler, onlar tarafından yalnızca bir bedevi toplum olarak görülmemiş, ayrıca yardım alınabilecek bir millet şeklinde de tasvir edilmiştir. Bahsi geçen konular arasında; Theodosius'un tahtta yükselişi, piskoposlar arasında uyuşmazlıklar, Aryanların liderlerinden biri olan *Eunomius*'un hakkında bazı söylemler, imparatoriçe Justina'nın Milano Sarayı ile şehir psikoposu olan Ambrose arasında yaşanan çatışmalar, diğer kilise tarihçilerinin eserlerinde de yer alan Valentian'ın ölümü meselesi, Tanrı'nın dünyasına ilişkin Mısır'da yaşanan tartışmalara yer verilmiştir.

Bizans tarihçiliğinde belirgin olan "Dost düşman arasındaki ayrım kesin bir dil ile yapılmalıdır.", şeklindeki ifade, Sozomen'in tarihine ters bir durum olduğu ifade edilebilir. Bunu somutlaştıracak olursak; Bir toplumun diğer topluma düşman olabileceği gibi, sonradan bir dostluk kurabileceği, lakin bu durumların liderlere bağlı olduğu mantalitesinin, Sozomen'in yazılarında alt metin olarak yer edindiğini görebiliriz. Saracelerin kraliçesi Mavia'nın ölümünün, Romalılar ve Araplar arasındaki barışın feshine¹¹³ yol açması, bu soyutluğa somutluk kazandırması açısından örnek teşkil eder.

7. Zosimus

Tarihçi Zosimus beşinci veya altıncı yüzyıl Bizans tarihçisidir. Doğum ve ölüm tarihleri dahil hakkında çok az şey bilinmektedir. Onun paganizmin bir destekçisi ve İstanbul'daki hazineye bağlı bir avukat olduğu biliniyor. Önceden beşinci yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilirdi. Ama şimdi genellikle onun, imparator I. Anastasius'un (491-518) çağdaşı olduğu varsayılıyor. Bu görüşün altında iki temel sebep

¹¹³ Sozomen, *The Ecclesiastical History*, Trans. Edward Walford, London, 1855, Book VI, Chapter XXXVIII, s. 307

yatmaktadır. Birincisi Zosimus'un eserinden (*Historia Nova*) yararlanan Epiphania'lı Eustathius, onun tarihini 503'e doğru taşıyor. Sonuç olarak Zosimus'un bu tarihte yaşamış olması muhtemeldir. Zosimus'un kendi tarihinin ikinci kitabının otuz sekizinci bölümünde öne sürülen bir diğer argümana daha fazla ağırlık verilmiştir. Bu çalışmada, Bizans imparatorluğu'nda Chrysargyron tarafından konulan ağır vergilerin bastırılmasına atıfta bulunulmuştur. Bu vergi 501'de ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla tarihçi, kısaca 501'den sonra tarihi üzerinde çalışmaya hala devam ediyordu.¹¹⁴ Zosimus'un yaşadığı dönemin bu kadar önemli olmasının sebebi, tarih yazıcılığının mühim bir yönü olan doğrudan aktarımlar dolayısıyladır. Çünkü tarih yazıcısının eserinin analizi bu minval üzere yapılmaktadır. Bu yüzden bir tarihinin birebir şahit olduğu durumları bizlere aktarması ile başkasından elde ettiği bilgileri dolaylı ele alış biçimleri farklılık arz eder.

Zosimus'un tarzı özlü, berrak ve saftır, çekicilikten yoksun değildir. İmparatorluk hazinesinin hukukçuluğunu ve saymanlığını yaptığını, açık ve net bir stili olduğunu, meşhur bir paganizm savunucusu olduğunu ve Zosimus'un ana kaynağının da onu körü körüne kopyaladığı Eunapius olduğunu, ana bilgi kaynağımız olan, 9. yy.'da Photius'un yazdığı *Bibliotheca* adlı eserden öğrenmekteyiz.¹¹⁵ Photius'a göre; Onun tarihi, neredeyse Augustus zamanından başlar ve Diocletian'a kadar, sadece veraset düzeni ve onların ilanlarından bahsederek imparatorlara hızlı bir göz atar.¹¹⁶

Zosimus'un *Historia Nova* adlı tarih eseri altı kitaptan oluşur. Eser, temel antik kaynaklara en kapsamlı referansları kendi bünyesinde toplamıştır. Modern kaynaklar genellikle sadece doğrudan Zosimus'a başvurduğunda alıntılanmaktadır. O, eserinin ilk bölümünde Polybius'un, Akdeniz'in fiilen başı olan Romalıları, Hannibal savaşı krizinin üç dört yılı içindeki olayları, nasıl anlattığını söyler.¹¹⁷ Eserde yine Saracen kraliçesi Mavia, Palmira Antik Kentinin kraliçesi Zenobia, Roma imparatoru *Probus*, barbar akınları ve onlarla yapılan savaşlar ile mitolojik tanrı ve tanrıçalar olan *Pluto* ile *Proserpine*'ye dair arasözler ve atıflar, tanrılar tarafından ilham almış kadını

¹¹⁴ J. P. Kirsch, "Zosimus", *Catholic Encyclopedia*, vol. 15, 1912, p.844

¹¹⁵ Ronald T. Ridley, *Zosimus New History, a translation with commentary*, Sydney University, Australian Association for Byzantine Studies, Vol. 2, 1982, p. xi

¹¹⁶ Photius, *Bibliotheca or Myriobiblon*, codex 98, Edit. J.H. Freese, trans. Roger Pearse, London 1920

¹¹⁷ Ridley, *a.g.e.* s. xi

simgeleyen *Sibyl*'in kehanetleri, Roma imparatorluğunun doğu sınırlarındaki en büyük düşmanı olarak gördüğü Parthian (Partlar - İran) imparatorluğu ve son kralı Surena, yine diğer eserlerde olduğu gibi daha önce duyulmamış yer adları, Persler ile olan savaşlar, Satraplar ile çatışmalar hakkında bölümler bulunur. Ayrıca eserinde Bizans imparatorları ve şehirler hakkında çeşitli tasvirlerle yer vermektedir. Bu bağlamda tarih yazıcılığı bakımından tasvirlerin önemini de vurgulamamız gerekir.

8. Priscus (Priskos)

Priskos'la ilgili bilgiler ancak, sonradan meydana getirilen fragmanlarından öğrenilebilmektedir.¹¹⁸ O, iyi bir hatip ve sofist bir kişilik olarak bilinir.¹¹⁹ John Bagnal Bury'nin belirttiğine göre Priskos, muhtemelen beşinci yüzyıldan erken bir dönemde Trakya'nın *Panium* (*Barbaros*) kasabasında doğmuştur. Kaynaklar her ne kadar farklı tarihler verse de beşinci yüzyılda doğduğu hususu üzerinde genel bir kanaat bulunmaktadır.

Kaleme almış olduğu tarih kitabının tüm kopyaları kaybolmuş, günümüze sadece ondan derlenmiş pasajlar ulaşmıştır. Çalışmanın aslı sekiz kitaptan müteşekkildir, günümüze ulaşan fragmanlar ise 433-434 yılından 470 yılları arasındaki dönemini kapsamaktadır. Priscus'un eserinden; onuncu yüzyılda İmparator Constantinus Porphyrogenetus'un hazırlattığı *Excerpta de legationibus*'da geniş bir şekilde derleme yapılmıştır ki günümüze kalan pasajların çoğu, varlığını bu çalışmaya borçludur. Ayrıca onun bilgeliğini ve üslubunun inceliğini öven Evagrius Scholasticus'dan Suda'ya varıncaya kadar Doğu Roma yazarları, bir hayli itibar ettikleri Priscus'un eserinden iktibaslar yapmaları sayesinde, diğer bazı pasajlar günümüze ulaşabilmiştir.¹²⁰

Priskos'tan yapılan derlemelerde, Hunlardan kesitler sunularak, Türk tarih yazımındaki eksikliklerin tamamlanması sağlanmıştır. Bu fragmanlar, Attila'nın

¹¹⁸ İsmail Mangaltepe, *Bizans Kaynaklarında Türkler (Menandros Protektor ve Theophylaktos Simokattes)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009, s. 7

¹¹⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, *Greks Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Yayınları, 1995, s. 19

¹²⁰ Abdullah Üstün, *Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar (Batı Avrasya'da Erken Türk Varlığı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013, s. 60

saltanatı sırasındaki Hun (ona göre İskit)¹²¹ tarihi ve toplumunun açıklanması için çok önemli bir kaynaktır. Priskos 448 yılında¹²², Attila'ya gönderilen elçi heyetinde¹²³ yer alan Theodosius'un generali Maximinus'a, bu seyahatte eşlik etmiştir. Hunlar hakkındaki bilgilerimizin önemli bir kısmını, Priskos'un bu yolculuk esnasındaki gözlemlerine borçluyuz.¹²⁴ Attila'nın yaşamına dair ilk elden tasvirini yapan Priskos, Attila'nın sert bir yapıda olmasına rağmen konuklarına, iyi ve buna bağlı olarak ılımlı ve cömert bir şekilde yaklaştığını bizlere anlatır.¹²⁵ Böylece Priskos, bilinenin aksine Attila'nın yönlerini bizatihi şahitlik ederek anlatmış ve onun hakkında olumsuz yazılmış olan eserleri de farklı yönlerle karşılaştırmamızı sağlamıştır.

9. Prokopios

Tarihçi Prokopius, Filistin'in Kayseriye kentinde aşağı yukarı 500 yılında varlıklı bir aileye doğmuştur. İlk eğitimini orada aldı ve yüksek seviyede retorik ve hukuk çalışmalarına devam etmiştir. 527 yılında I. Justinian imparatorluk tahtına çıktığı zaman General Belisarius'un hukuk danışmanı ve sekreteri olarak onun hizmetine girmiştir.¹²⁶ Görev nedeniyle Komutan Belisarius'la birlikte İran, Afrika ve İtalya'daki seferlere katılmış, İranlılara, Vandallara ve Gotlara karşı yapılan savaşları yakından izlemiştir. 542 yılında Prokopius Bizans'a dönmüş, Burada başkenti ve bütün İmparatorluğu silip süpüren veba salgınına şahit olmuş ve yazdığı kitaplardan birinde ayrıntılı olarak buna yer vermiştir. Daha sonraki yıllarda Prokopius'un İmparator Justinianus'a yaklaştığını görmekteyiz. Teodora'nın ölümünden sonra Justinianus'la iyi ilişkiler kurabilen Prokopius'a, 560 yılında *Illustres* (seçkin) unvanı

¹²¹ Priskos Hun kavmini, tarihçi Herodot'tan gelen bir anma biçimi olarak İskitler olarak telaffuz etmektedir.

¹²² Bazı kaynaklara göre Priscus'un, Hun imparatoru Attila'nın sarayına gitmek üzere 449 yılının yazında, diğer Doğu Roma elçileri ile İstanbul'dan yola çıktığını ve aynı yıl baharında Attila'nın, Hun müzakerecilerini Doğu Roma şehrine göndererek yanıt verdiği belirtilmiştir. Bkz. Hrvoje Gračanin, "The Western Roman Embassy to the Court of Attila in A.D. 449", *Byzantinoslavica*, Vol. 61, 2003, p.53

¹²³ Priscus, bir ricayla bu elçilik heyeti içine dahil ettiğini belirtir. Bkz. Hrvoje Gračanin, *a.g.m.*, 55

¹²⁴ Jordanes, *Getica (The Gothic History of Jordanes)*, trans. C. Christopher Mierow, Princeton University Press, 1915, p. 31

¹²⁵ Keith Stevens, "Attila and the Huns in Transition: No Longer Nomads", *The Endnote*, History journal of Indiana University, Volume 1, 2004, p. 17

¹²⁶ Maria K. Kalli, *The Manuscript Tradition of Procopius Wars, Books V- VIII: A Reconstruction of Family in the Light of A New Extant Manuscript (Athos, Lavra H-73)*, University of London, Doctoral Thesis, 2003, p. 1

verilmiştir. O çağda yüksek devlet görevlilerine *illustres, spectabiles ya da clarissimi* gibi unvanlar verilmekteydi. Bu unvan ise çok az sayıda kişiye uygun görülmüştü. Demek ki Prokopius, en yüksek düzeyde bir görevli durumuna gelebilmiştir. Prokopius'un eski tarihçilerden esinlenerek yazdığı resmi tarihlerde Herodotos ve Thukidides'in yöntemlerini izlediğini görmekteyiz. Bu durum klasikleşen tarihçilerin selefleri gibi imparator, general ve bakanlar üzerinde açık ve samimimi bir görüş bildirmek istememiş olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Yer yer Aristofanes'in oyunlarından yaptığı alıntılar nedeniyle klasik yazar ve düşünürlerin etkisi altında kaldığı da görülür. Prokopius'un Gizli Tarih ve sekiz kitaplık bir savaşlar tarihi eseri vardır. Bunlar da Bizans ordularının Vandallar, Gotlar ve İranlılarla yaptığı savaşları anlatan Savaşlar Tarihi'nin üç cildi olan *De Bello Gothico*¹²⁷, yani "Gotlarla Savaş Üzerine" adını taşıyor. İki cildi "*De Bello Persico*", yani "İranlılarla Savaş", iki cildi de "*De Bello Vandalico*", yani "Vandallarla Savaş ". Sekizinci cilt ise sonradan buna eklenmiştir.¹²⁸

Tarihçi Denis Roques, Prokopius'u, edebi etkisinin güçlü etkisi altında bir bilgin gibi görmüş ve onun tarihsel malzemelerini Herodot ve Tukidides'in anlatılarına uydurmak için yeniden şekillendirmiştir. Jakob Haury'nin uzun süre önce belirttiği gibi Prokopius'un anlatıları ancak diğer çağdaş açıklamalarla kanıtlanabilir.¹²⁹

10. Agathias

Tarihçi Touraj Daryaee¹³⁰ ile onun öğrencisi Warren Soward'ın Sasani kaynakları üzerine yaptığı araştırmalara göre; Agathias, 6. Yy.'da yaşamış bir Bizans hukukçusu ve tarihçisidir. 565 yılında, II. Justin'in göreve gelmesinden sonra başlayan Agathias'ın bitmemiş tarihinin beş kitabı, I. Justinian'ın imparatorluğunun devam

¹²⁷ Procopius'un Gotlarla savaş adlı eseri genel olarak, Pagan Slav inancı çalışmaları için en eski kaynak olarak kabul edilir. Bu eserin on dördüncü pasajında, Slav ve Antes (bir Slav kabilesi) halklarının yaşam biçimleri tanımlanmış ve bu toplumların dinleri hakkında bazı bilgiler sağlanmıştır. Bkz. Eugenio R. Lujan, "Procopius, De Bello III 38.17-23: A Description of Ritual Pagan Slavic Slayings", *Studia Mythologia Slavica XI*, 2008, p.105

¹²⁸ Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 10-11

¹²⁹ Geoffrey Greatrex, "Perceptions of Procopius in Recent Scholarship", *Histos (Journal of Ancient Historiography)*, Issue 8, May 2014, p. 90-91

¹³⁰ Tarihçi Touraj Daryaee'nin Sasani imparatorluğu üzerine yaptığı çalışmanın ana kaynaklarını, başta Agathias olmak üzere, Roma Tarihçilerinin eserlerinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bkz. Touraj Daryaee, *Sasanian Persia (The Rise And Fall of an Empire)*, I.B. Tauris & Co Limited, London, 2009, p. 193- 194

ettiği 552-559 arası yedi yıllık periyodu da kapsar. Onun, epigram (eleştirel) tarzı şiirlerin bölümleri, tarihlerinde ve Grek antolojisinde muhafaza edilmiştir. Bu şiirlerinde imparatorluğun doğudaki gücünü ve Justinian'dan övgüyle bahsetmektedir.

Onun tarih çalışmaları içinde, Sasani üzerine yaptığı incelemeler önemlidir. Agathias, Pers kaynaklarının değerinin tamamen bilincinde olmuştur. O, Pers kaynaklarını nasıl elde ettiğini iftiharla açıklamış ve bu kaynakları kullanmıştır.¹³¹

Alanında otorite kabul edilen modern çevirmenlere göre Agathias, güçlü bir edebi coşku sayesinde tarihini yazdı. Ayrıca Agathias tarih ile şiirin yakın ilişkili olduğunu belirtmiştir. Kendi yazdığı tarihlerinin önsözüne de eklediği, tarih ve şiirin yakınlığı hususunun, kendisinin bir manifestosu olduğunu ifade etmektedir. Agathias'ın eserindeki önsözüne geçtiğimizde, tarih yazma kararı için çok daha nüanslı bir başka açıklama getirdiğini ve belirgin olarak başka şahsiyetlerin metinlerine atfedilmiş olan görüşlerin, modern tercümanlar tarafından ona atfedilmiş görüşler olduğu keşfedilmiştir. Yine tarihinin önsözünde tarih yazmasının başlıca gerekçesi, insan motivasyonunun¹³² bir analizi üzerine dayanır. Erkekler övülen kişiler olmak ve başkaları tarafından hatırlanmak için, sırayla başlıca büyük eylemler gerçekleştirirler. Tarih, aslında onların anılarını ölümsüzleştirebilir ve gelecek kuşaklara onların muhteşem eylemlerini övgüyle aktarabilir.¹³³ Agathias, daha önemli başarılar üstlenmek için, erkekleri teşvik etme yeteneğine sahiptir. Onun amacı, bu nedenle

¹³¹ Jaakko Suolahti, "On the Persian Sources By the Byzantine Historian Agathias", *Studia Orientalia (Edidit Societas Orientalis Fennica)*, Volume XIII, 1947, p.4

¹³² İmparatorlukların insan motivasyonunda kullandığı yegane kaynak tarihtir. Toplumu, bir sürü olarak gören iktidar aygıtı, bu sürüyü idare edebilmek için kendilerinin bile inanmadığı mutlak kutsal olana atıflarda bulunarak, toplum üzerinde bir manipülasyona gider. Bu, Roma'nın antik dönemlerinde Paganist söylemlerin, Bizans döneminde ise Hıristiyanlık şemsiyesi altına yığılmış söylemlerin, müverrihlerin eserlerine aktarması ile gerçekleştirilmiştir. Bu eserlerde yazılanların pratiğe dökülerek toplum üzerine uygulanması, sonraki iktidarların tasarrufunda tekrar kullanılmıştır.

¹³³ Agathias'ın özellikle erkeklerden bahsetmesi, onların savaşan kısım olmasından kaynaklanır. Erkeklerin savaşçı özelliklerini yücelten ve böylece onların savaş meydanında demoralize olmasını engelleyen tarih olgusu, her devrin tarih yazıcılığında bu işleviyle kullanılmaktadır. Tarihin bu yönünü kullanarak bir feda etme kültürü yaratılması ile daha öncede bahsettiğimiz gibi nekrofilik bir sonucu da beraberinde getirmiştir. Agathias ve birçok müverrihin yaptığı üzere, bu amaçla yazılan eserler, ölümün kutsanmasını ve bir şekilde insanların zihinlerine yapılan hücumlarla manipülasyonları da beraberinde getirmiştir. Bu, devletin inşası yanında aslında bireyinde nasıl işlendiğini ve tarih yazıcılığının bu olaylara nasıl dahil olduğunu da bizlere açıklar. Bu konu elbette çok yönlü izah edilmesi gereken mühim bir mesele olan, "Tarih, politik hegemonyadan nasıl kurtarılır" hususunun tartışılması gerektiğini hatırlatır.

tam anlamıyla politiktir.¹³⁴ Biz Agathias'ın bu amacının Osmanlı tarih yazarlarından, örneğin Aşıkpaşazade¹³⁵'nin yazılarında da görmekteyiz. Özellikle askerlere moral vermek için kahramanlık anlatılarının yoğunluk kazandığını biliyoruz. Anlayışların ortak olması, bazı milletlerde tarih yazıcılığının amaçları ve anlatım yöntemlerinin aynı şekilde tezahür edebileceğini gözler önüne sermektedir.

11. Menander Protector (Menandros)

Menandros'un yaşamına dair fazla yazı kaleme alınmamıştır. Onun hakkındaki bilgilerimiz, kroniğinden ileri gelir. Yaşamı ise imparator Mavrikios'un tahta çıkması ile değişmiş ve kralın sanata verdiği önemden ilham alan Menandros, tarihini kaleme almıştır.¹³⁶ Yalnız Menander'in tarihi, imparator Mavrikios'un talimatı ile ya da güçlü bir bakanın ısmarlaması ile hazırlanmış olabilir. Öyle ki Menander'in çalışmasını hazırlarken, imparatorluk arşivlerine kolayca erişebilmesi buna kanıt olarak sunulabilir. O, eserini, arşiv kayıtlarına (yargılama tutanakları, elçilik raporları v.b.) dayandırmaktaydı. Eserinden anlaşıldığı üzere görüşleri daha çok gelenekseldir. Temel ilgisi ise, özellikle Avarlar ve Persler olmak üzere, Roma imparatorluğu'nun yabancılar ile olan ilişkileridir.¹³⁷ VI. Yy.'da Bizans tarihçisi olan Menandros'un yazmış olduğu *İstoria* adlı kronik, 558-582 yılları arası dönemi ihtiva etmektedir. Onun eseri, tarihçi Agathias'ın kroniğinin bittiği yıl olan 558 senesinden itibaren başlar. Avarlar, Akhunlar, Utigurlar, Kutrigurlar ve Göktürkleri anlattığı eseri, Türk tarihi için oldukça ehemmiyetlidir.¹³⁸ Özellikle VI. Yüzyılın

¹³⁴ Anthony Kaldellis, "Agathias on History and Poetry, Greek", *Roman and Byzantine Studies*, 38, 1997, p. 295-297

¹³⁵ Aşıkpaşazade Tarihi, Türkçe olarak ele alınmış olan ilk Osmanlı kroniği olmasının yanı sıra, üslubu açısından tarih yazıcılığında yeri ve önemi büyük bir eserdir. Osmanlı tarih yazıcılığında önemli bir konuma sahip olan Aşıkpaşazade, kaleme almış olduğu basit anonim hikâyeleri ve eserini kolay okunabilen arı bir Türkçey ile yazmış, açık ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Eserde diyaloglara sıklıkla yer verilmiş ve cümleler kısa tutulmuştur. Eserin bu özellikleri, onun kalabalık topluluklarda okunmasını sağlamıştır. Kroniklerin ortak özelliği olarak, tarihçilerin eğilimleri ve dönemin şartlarından oluşması belirtilebilir. Buna bağlı olarak da, hem Roma hem de Osmanlı gibi ulusların tarih yazımında görülen kendi tarihini yüceltme isteği, her devrin kroniğinde doğal olarak karşılanabilir. Bkz. Erdal Taşbaş, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış", *Mediterranean Journal of Humanities* 1/2, 2011, s. 217 ; Uğur Kurtaran, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *International Symposium on History Education*, 2014, s. 260

¹³⁶ Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 31-32

¹³⁷ Florin Curta, *The Making of Slavs, History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700*, Cambridge University Press, p. 46-47

¹³⁸ Ali Ahmetbeyoğlu, "Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih Dergisi*, Sayı 50, (2009 / 2), İstanbul, 2010, s. 11-12

ikinci yarısında, Bizans imparatorluğu'nun da önemli bir meselesi haline gelen Türklerden, Türk adından ilk bahseden Bizans kaynağı, Menandros'un kaleme aldığı Protector (Koruyucu) adlı eserdir. Bizans Göktürk ilişkilerinin boyutunu anlamak için bu eser büyük öneme sahiptir. Eserde Türklerin gelenek-görenekleri, adetleri, ahlaki değerleri, görünüşleri, inançları ve yaşayış tarzlarına dair açıklamalar bulunmaktadır.¹³⁹ İki devlet arasındaki ilk siyasi bağlantı ise Soğd Türk elçisi Maniakh'ın elçilik heyeti sayesinde olmuş, ardından II. Justinus'un Kilikyalı Zemarchus'un önderliğinde İstemi Kağan'a elçilik heyeti göndermesi ile ilişkiler güçlenmiştir.¹⁴⁰ Ayrıca Menandros'a ait fragmanlarda, tarihçi Blockley'in de üzerinde durduğu gibi, Soğd Türk elçisi Maniakh'ın, 568 yılında İstanbul'a yapmış olduğu ziyaretlere dair önemli kanıtlar bulunmuştur. Onun tarihi, Agathias'ın tarihinin devamı niteliğindedir.

Menander, kendi döneminde ve sonraki devirlerde de Bizans tarihçilerini etkilemeye devam etmiştir. Tarihçi *John Sheldon*'un yaptığı bir çalışmada, Menander'den sonra *Theophylactus Simocatta*¹⁴¹, imparator Mauricius (Mavrikos)'un tarihini konu edinen tarihini oluşturmuş ve bu eseri vücuda getirirken, özellikle, Euripides ve Homeros gibi klasik yazarların bilgisi ile birlikte Menander'in yöntemlerin de kullanmıştır.

¹³⁹ Hatice Palaz Erdemir, *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 7

¹⁴⁰ H.P. Erdemir, *a.g.e.*, s. 21; Bizans- Göktürk ilişkilerinin doğmasındaki temel etken Sasani devletiydi. Çünkü Sasaniler büyük oranda Göktürkler'in elinde bulunan İpek Yolu'nun İran'dan geçen kısmını bloke etmeleri nedeni ile Göktürkleri tehdit etmekteydi. Ayrıca Bizans'ın doğu sınırlarını tehdit etmeleri nedeni ile de Bizans İmparatorluğu'nun politikalarında huzursuzluk yaratmaktaydı. Bkz. Altay Tayfun Özcan, *Hazar Hakanlığı-Bizans İmparatorluğu İlişkileri*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 11

¹⁴¹ *Theofilakt Simocatta*, yedinci yüzyılda muhtemelen İstanbul'da yaşamıştır. O, yüksek rütbeli bir memur ailede Mısır'da doğmuştur. Simocatta, Heraklius'un 610-641 yılları arasında sürdürdüğü saltanatı sırasında, ya yüksek dereceli memur ya da imparator sekreterliği görevini ifa etmiştir. O, yüksek olasılıkla İstanbul'un Avarlar ve Persler tarafından kuşatılmasına ve bu kuşatma için Patrik Sergius tarafından organize edilen umutsuz savunmaya şahit olmuştur. Theofilakt, 638'de biten imparator Mavrikios'un tarihini yazma işini üstlenmeye teşvik edilen ve patrik tarafından korunan bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun tarihi, hem Balkanlardaki Slavlar ve Avarlar ile olan savaşlar, hem de doğuda Persler ile olan ilişkiler üzerine şekillenir. Birçok Bizans tarihçisi gibi onun da gelenek düşkünü biri olduğu ve modern insanları ve yerleri tanımlamak için arkaik isimler kullandığı bilinmektedir. Bkz. Theophylact Simocatta, *The History of Theophylact*, trans. Michael Whitby, Mary Whitby, Oxford University Press and Clarendon Press, 1986, p. 188-189 ; Theoflact'ın eserinde Türkler önemli yer tutar. Türkler hakkındaki söylemlerinin yanı sıra Theoflact, Avarlar, Hunlar ve Orta Asya ile Karadeniz'in Kuzeyi arasında yaşamakta olan diğer İskit karakterindeki topluluklar arasındaki benzerlik ve farklılıkları da ayırt etmeye çalışmıştır. Bkz. H.P. Erdemir, *a.g.e.*, s. 60

12. John Malalas

En erken Bizans Tarihlerinden biri olan *John Malalas*¹⁴²,ın 6. Yüzyılda yazdığı Antakya kroniğinde *Eusebian yapı*¹⁴³, genellikle zaman zaman kronolojik uyarıların eklendiği, daha çok bir hikaye formatı ile yerini almıştır.¹⁴⁴ John Malalas'ın kroniği, bir Bizans dünya kroniğininin kaybolmamış, halen var olan en erken örneğidir. Yerel yaklaşımları olan ve bir dilbilim seviyesinde yazılmış olan bu eser, Bizans'ın geçmişe bakışını, ortalama bir anlama düzeyi içinde bizlere sunar. Malalas'ın bu eseri, yalnızca kendisi içinde bir etkileyici çalışma değildir. Aynı zamanda o, 16. Yüzyıla kadar dünyada konuşulan Grekçe'de gelişmiş olan, sonraki yazarları da etkilemiştir. Ayrıca onun eserleri, Süryani ve özellikle Slav tarihçiliğini derinden etkilemiştir. John Malalas'ın kroniği, on sekiz kitapta Adem'den 565 yılına kadar olan dönemi kapsar. En uzun olan onsekizinci kitap, Justinian'ın saltanatını kapsamaktadır. Malalas'ın eserini yazmasının kendi eserinin önsözünde belirttiği gibi iki amacı vardır: Bunlardan birincisi, Hıristiyan kronik geleneği tarafından yorumlandığı gibi kutsal tarihin seyrini göstermek için, ikincisi ise, kendi yaşamını da kapsayan ve Roma imparatorlarına değin olan devrin olaylarının, bir özetinin açıklamasını yapmaya çalışmaktır. Kronik boyunca, Pers, Roma, Grek ve diğer ulusların tarihini birleştirdiği bir yapıyı, İbrani tarihinin kronolojisini bir ve sekizinci kitap arasında kullanarak, sürekli takip eder.¹⁴⁵

Malalas kroniğinin içeriğinde; Hz. Adem dönemi ve Yaratıcı ile Hz. İbrahim hakkında malumatlar, Truva savaşı, Asurlar, Roma'nın inşasına ilişkin bilgiler, Makedonlar dönemi, Roma Konsüllerinin zamanı, Augustus saltanatı ve İmparator

¹⁴² Malalas (Süryanicede hatip ya da avukat) , 480 yılında (bazı kaynaklarda 490) Antakya'da doğdu ve bir bürokrat olarak yer aldığı bu şehirden İstanbul'a muhtemelen 530 ya da 540'da geldi. Bir dünya tarihi yazmış olan ve Yunan'da etkili bir evrensel kronik yazarı olan Malalas, 570 yılında ölmüştür. Bkz. Simon Horblower, Tony Spawforth, *Who's Who in the Classical World*, Oxford University Press, 2003, p. ; Alexander. P. Kazhdan (Publication Editor) , "Malalas" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Vol. I-III, 1991

¹⁴³ Tarihçi *Everett Ferguson*'un belirttiğine göre; Eusebian yapı dediğimizde, Tarihçi Eusebius'un kendine özgü tarzı kastedilir. Yahudi tarihçi Doron Mendels, Eusebius'un kilise tarihini bir medya devrimi olarak tanımlayarak ve onu gazetecilik tarzının babası ilan ederek, Eusebian yapıyı oluşturan öğeleri anlamamızı sağlar. Ferguson'un bu söylemi, Eusebian üslubunu benimsemiş olan Malalas'ın bu tarzın dışına zaman zaman çıktığı görölse de, genel olarak Eusebian yapıyı takip ettiği söylenebilir.

¹⁴⁴ George Synkellos, *Chronography(A Byzantine Chronicle of Universal History from the Creation*, trans. William Adler, Paul Tuffin Oxford University Press, 2002, p. VI

¹⁴⁵ Elizabeth Jeffryes, Michael Jeffreys, Roger Scott, *The Chronicle of John Malalas*, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne 1986, p. ix- xxii

Trajan ve Commodus, Olimpiyat gösterileri, Konstantin dönemi, Anastasias ve Zeno Saltanatı, genç Leo'nun ve genç Theodosius'un hükümlerleri ile Justin ve Justinian'ın dönemleri yer almaktadır.

13. Jordanes

Onun hayatı hakkındaki bilgiler, kendisinin kısa cümlelerinden bilinmektedir. Jordanes'in kendisi Got idi. Kendisinin değişmeden önce cahil bir adam olduğunu anlatır. Onun kitabı olan “*Getica*” (Gotların Doğu ve Kökeni) esas olarak bir derlemedir. Jordanes'in tarzı, düzensiz, tutarsız ve inişli çıkışlıdır. Bununla birlikte o, eseri günümüze kadar gelen en erken Gotik tarihçi olarak önemlidir ve o Gotlara ilişkin olarak başka hiçbir yerde kaydedilmemiş, çok fazla bilgi vermiştir. Jordanes halkının büyük başarılarının öykülerini tüm içtenliğiyle anlatır. Jordanes muhtemelen 551 yılında İstanbul'da Papa Vigilius'un yanındaki Psikopos Jordanes'le özdeşleştirilecektir. Alman tarihçi *Mattias Theodor Mommsen*, Jordanes'in bir psikopos olduğunu savunan teoriye karşı çıkmıştır.¹⁴⁶

Jordanes'in Gotik tarihi, barbar göçleri üzerine yapılan her yorumda esas kaynak olmuştur. Jordanes'in eserini oluştururken kullandığı esas kaynak ise, Büyük Theodorik'in sarayında önemli bir görev üstlenen *Cassiodorus*¹⁴⁷ tarafından kaleme alınan lakin halen bulunamayan Got Tarihi kitabıdır. Jordanes “*Getica*”nın önsözünde çalışmalarına önemli katkılarda bulunan Cassiodorus'a çok müteşekkir olduğunu da belirtmiştir. Arnold Momigliano makalesinde, Jordanes'in Cassiodorus'u kopya ettiğini ileri sürer. Yine de son zamanlardaki çalışmalar, “*Getica*”nın önemini vurgulamış ve bu kroniğin bize Got tarihi hakkında ayrıcalıklı bilgiler verdiğini belirtmiştir.¹⁴⁸ Jordanes'in metinlerine baktığımızda onun eserinin ilk üç bölümünden

¹⁴⁶ C. Christopher Mierow, *a.g.e.*, s. 1-6

¹⁴⁷ Cassiodorus 480 yılında Squillace'de doğmuştur. Onun yaşamı hakkındaki bilgilerimiz, onun karakterinden çok, konumundan çıkarılmaya çalışılmıştır. O, dindar bir Hristiyan, onurlu, zeki, ve iyi eğitilmiş bir devlet adamıydı. Ama o, her nasılsa, değersiz güce sahip olanların karşısında eğiliyordu. Onun maceralı yaşamının tümünde, onu kahraman olarak niteleyebilecek bir rol bulunamamıştır. Ancak onun konumu, yazılarının incelenmesine olağanüstü bir önem kazandırır. Onu Ostrogot kralı Theodorik'in sağ kolu olarak bile adlandırabildiğimiz zaman olmuştur. Bkz. Thomas Hodgkin, *The Letters of Cassiodorus: being a condensed translation of the Variarum Epistolarum of Magnus Aurelius Cassiodorus, Senator*, London, 1886, p. 1-2

¹⁴⁸ Peter Heather, “Cassiodorus and the Rise of the Amals: Genealogy and the Goths under Hun Domination”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 79, 1989, p. 104-105

daha fazlası, Gotların dışında diğer kavimlerle ilişkiler kuran kaynaklardan çıkarılmıştır. Gotlar hakkında Jordanes'in yanında Ammianus Marcellinus'ta mühimdir. Eğer Jordanes'in Got tarihi eserini diğer bir tarihçi olan Ammianus'un tarihi ile karşılaştıracak olursak daha sağlıklı çıkarımlara ulaşılabilir. Gerçek şu ki Ammianus eserinde, ne Ostrogotları ne de Visigotları kullanır. O, 376 sonrasında Tuna'nın kuzeyindeki hiçbir olayı rapor etmemiştir. Ama, onun eserindeki Gothi, Greuthungi ve Thervingi kavimleri, Jordanes'in metinlerinde önemli olan Gotların bölünmesi gerçeğinin her değerlendirmesi için, kesinlikle önem arz eder.¹⁴⁹

14. Theophanes Confessor

Theophanes Confessor, yaklaşık 752 yılında İstanbul'da doğmuş bir Bizanslı asil aileye mensup keşiş ve tarih yazarıdır. Theophanes Confessor adı altında yayılan ve Anastasius tarafından yapılmış olan tercüme kronoloji eseri yalnızca, Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu için ana kaynak değildir, aynı zamanda, Arap fetihleri¹⁵⁰ sonrası yakındoğu tarihi için de esas kaynaktır.¹⁵¹ Özellikle Hz. Muhammed döneminden 813 yılına kadar olan dönemi ve bu dönemdeki İslam taraftarları ile Bizans arasındaki ilişkiyi anlatan çok az sayıdaki tarihçilerden biri olan Confessor, bizlere net bir şekilde açıklamalarda bulunmuş ve tarih yazıcılığının, bir kez daha önemle altının kalın çizgilerle çizilmesi gerektiğini anlamamızı sağlamıştır. Kroniğinde şuan da İslam dünyasının hem fikir olduğu konularda, zamanında nokta atışı yapan cümleler sarfettiğini söyleyebiliriz. Örnek olarak İslam tarih yazıcılığının, Emeviler döneminde özellikle Muaviye ve taraftarları ile ilgili ortak olan ifadelerine, Theophanes'te rastlarız. Theophanes'de *Hariciler* için, bugün bizim de kullandığımız

¹⁴⁹ Arne Søby Christensen, *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in Migration Myth*, Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2002, p. 215-218

¹⁵⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bronwen Neil, "Theophanes Confessor on the Arab Conquest: The Latin Version by Anastasius Bibliothecarius" (Colloque Théophane / The Chronicle of Theophanes: Sources, Composition and Transmission, Proceedings of the Paris Colloquium), eds. F. Montinaro and M. Jankowiak, *Travaux et mémoires* 19.1 (2016), p. 149-158

¹⁵¹ Theophanes Confessor, *Chronografya (The Chronicle of Theophanes Confessor (Byzantine and Near Eastern History AD 284-813))*, edits. Cyril Mango, Roger Scott Oxford University Press, 1997, p. v

*Arap Sapkınlar*¹⁵² ifadesini görmekteyiz. Theophanes'in yanı sıra İslam dünyası için diğer önemli bir kaynak da "Patrik Nikephoros'un kroniği"¹⁵³ dir.

Theophanes'in, *Chronographia* adlı eserinin yazılmasındaki en büyük etken, diğer bir tarihçi George Synkellos'tur. Onun teşvik ve arzusu ile, yarım kalan kroniğini devam ettirmek amacıyla yazılan eser, dil ve ruh açısından avam düzeyde kalsa da kendisinden sonraki kroniklere kaynaklık yapmıştır. Theophanes'in kroniği Doğu Avrupadaki Türk Tarihi için önemli kaynak eserlerden biridir. Eserinde; "Hunlar", "Eftalitler", "Sabirler", "Hazarlar" ile ilişkiler¹⁵⁴, "Avarlar" ve "Bulgarların" siyasi tarihleri hakkındaki açıklamaların yanında, Bulgar ve "Hazarların adetlerine ve sosyal yaşamlarına dair malumatlar söz konusudur.¹⁵⁵ Eserini bu kadar kapsamlı ele almasının bir nedeni olarak, birçok kaynağı¹⁵⁶ tetkik etmiş olmasını gösterebiliriz. Theophanes'in kronografyasının tartışması, eğer kroniğin George Synkellos'un "Ekloge chronographias" adlı eseri ile paylaştığı "benzersiz bağ"¹⁵⁷ kabul edilmezse,

¹⁵² Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes*, trans. Harry Turtle dove, University of Pennsylvania Press, 1982, p. 47

¹⁵³ Patrik Nikephoros, imparator V. Konstantin'in saltanatı (741-775) esnasında 758'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Theodore, imparatorluğun sekreterliğini yapıyordu ve önemli bir ailenin üyesiydi. Nikephoros, normal bir eğitim sürecinden geçmiştir. Daha sonra Patrik Tarasios'un birinci sekreterliğinin bir alt kademesinde imparatorluğa hizmet etmiş, bu durum onun Patrikliğe giden yolu açmıştır. Patrik Tarasios, 806 senesinde ölünce, 12 Nisan 806 yılında Paskalya gününde Nikephoros Patriklik tahtına oturmuş ve 828'de ölünceye kadar görevini sürdürmüştür. Nikephoros, "The Nature of the Breviarium" isimli eserinde Jul Sezar'dan II. Mikhael'e kadar olan Roma imparatorları, Theodora ve Helena ile Başlayan Roma İmparatoriçelerinin yaşamları, ve Samiriye deki (Batı Şeria bölgesinde bulunan bir yer) İsrail'in On Kabile Krallığı hakkında birçok tarihsel bilgi aktarmıştır. Bkz. Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, trans. Cyril Mango, Dumbarton Oaks, Research Library and Collection, Washington D.C., 1990, p. 1-4

¹⁵⁴ Hazarlar'ın Araplar ile olan başarılı mücadelelerinin, Bizans'ın dikkatini çekmesiyle başlayan ve Hazar Kağanı'nın kızı Çiçek ile Bizans imparatoru III. Leo'nun oğlu V. Konstantin'in evlenmesiyle perçinlenen Bizans -Hazar ilişkileri, Hazarların Museviliği kabul etmesinden sonra kötüleşmeye başlamış ve 965 yılında Rus beyi Svylatoslav'ın Hazar Hakanlığı'nı ele geçirmesiyle ilişkiler de sonlanmış. Bkz. Altay Tayfun Özcan, *a.g.e.*, s. 63, 89

¹⁵⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, "Tarihçi Theophanes Confessor ve Eserinin Türk Tarihi Açısından Ehemmiyeti", *Sosyoloji Dergisi*, Cilt III, Sayı 19, 2009 /2, s. 285-288

¹⁵⁶ Theophanes Confessor, eserini çok önemli kaynaklara değinerek ele almıştır. Öyleki bu kaynaklar arasında, doğu kökenli belgeler, Theodore Lector tarafından yapılan çalışmalar, Keşiş Alexander'ın, Gerçek Haç'ın Keşfi Üzerine adlı eser, Paskal kroniği, yine tarihçi Malalas'ın Antiochene isimli kroniği, Ortadoğu menşei Katolik Hıristiyanlar olarak bilinen Melkiteler'e ait kronikler ve Anastasios Sinaites kroniği yer almaktadır. Bkz. Hatice Aydın, *Bizans Kaynağı Theophanes Confessor'un Kroniğinde Türkler:284-813*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 9-14

¹⁵⁷ Kronik, Theophanes Confessor'a dayandırılmıştır ya da Diocletian'ın tahta çıkışından, ikonoklasizm'in ikinci arifesine, Bizans tarihinin beş yüz yıldan daha fazlasını kapsayan (yaklaşık 284-813) ve George Synkellos'un dünya kroniğinin analistik derlemesinin bir devamıdır. Theophanes'in bu eseri, mutlak anlamda, Bizans'ın karanlık yılları diye tabir edilen dönemlerin

ayrıntılı olarak ele alınamaz. İki yazar arasındaki bağ, kaynağın tartışmalı soruları ötesinde çok uzağa gitmelidir. Kaynaklarda birçok biyografik yetersizlik bulunmakta ve bu yüzden iki metin arasındaki bağa ilişkin farklı sorular cevaplandırılmamıştır. Ayrıca iki metnin stil, içerik ve anlatım teknikleri yönünden karşılaştırılması, bu basit problemlerin, soruların açıklamalarını bulmak için hala en umut verici methodur. Bu yöntem, iki tarih arasındaki sürekliliği nasıl anlamamız gerektiğini ve meseleyi açıklamak için bir ipucu sağlayabilir. Theophanes'in önsözde bireysel ve özel amaçlar ile haykırdığı ve açıkladığı ortak geleneği nasıl barıştırdığı, Kronografyanın içeriğinden çıkarılabilen bireysel ve özel amaçlardan anlaşılabilir. "Ekloge chronographias" ve "Chronographia" arasındaki kıyaslama sadece, çeşitli kaynaklardan değil, yazarın kendisinden de gelen bir pasaj ile olabileceğini söyleyebiliriz. Kronografya tanımlamalarının eksiksiz bir okuması, onun homojen karakteri, çağ, üslup ve çevrenin tipik tüm sınırlamaları, Saint Theophanes Confessor'a göre, geleneksel özelliklerin kabul edilip edilmediğini gösterir. Onun eseri, George Synkellos'un kronografyasından ayrı bir şekilde çalışılmamalıdır. Kroniğin Anastasius Bibliothecarius'un Latince çevrisi dahil olmak üzere, Theophanes ve Synkellos'un, kaybolmamış onbir ortaçağ el yazması var. Bunların tümü, 9. ve 12. Yüzyıllar arasında kopyalanmıştır. El yazmalarının yalnızca ikisi, tek bir yazarın kroniğini kapsar. Geriye kalan dokuz el yazması, kronik oluşmadan önce, en yaygın aranjman ve orijinal olduğuna işaret eder. Metnin ilerleyen bölümlerinde, George Synkellos'a tek başına atıfta bulunulur. İki yazar da orijinal olarak iki kodeks'te yayılmış ve bu metin, iki yazarın kroniğinin en kapsamlı bir tanıtımını yapmıştır. İlk kodeks'te büyük ihtimalle, Annus Mundi'deki dünyanın yaratılışından, imparator Pompey'inin M.Ö. 63 yılında Kudüs'ü fethine kadar olan dönem için, Synkellos'un kroniğini kapsar. İkinci kodeks'te ise Synkellos'un kroniğinin sonucunu içermektedir. Bu bölüme ilişkin tüm kanıtlar, el yazmalarından ve kendi kroniğinden gelir. Ayrıca, Theophanes'in kroniği üzerindeki çalışmaların içine, Synkellos'un kronografyasını tamamen dahil etmek, Cyril Mango'nun "Who Wrote

---

aydınlatılmasında başlıca Grek kaynağıdır. Bkz. Marek Jankowiak, Federico Montinaro (Ed.), "Studies in Theophanes", *College de France , Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance* 52, (Travaux Et Memoires 19), rue du Cardinal-Lemoine, Paris, 2015, p.1

the chronicle of Theophanes?” yani Theophanes kroniğini kim yazdı?¹⁵⁸ sorusuna göre üretilen araştırmanın verimli bir şekilde sentezini yapmayı yıllarca kolaylaştırmıştır.¹⁵⁹ Bu sentezin ürünü olarak da Theophanes’in kroniğinin başka hangi verilere dayandırıldığı da tartışılmıştır. Buna göre Theophanes’in eserinin başka bir kaynağı olarak *Megas Chronographos*¹⁶⁰ gösterilmiştir. Ancak bu konu ihtilafli bir konudur. Çünkü 7. Yy. da yazılan bu eserin bilinmeyen yazarı, Theophanes’i de kullanmış olabilirdi.¹⁶¹

15. Leo The Deacon

Leo’nun hayatı hakkında bildiğimiz birkaç gerçek, neredeyse onun kendi eserinde pasajlar arasında nadiren belirttiği bilgilerden elde edilmiştir. Leo, Batı Anadolu’da Efes’te bir piskoposluğa bağlı, Kaloe’nin küçük şehrinde 950 yılında doğdu. O, Kaystros (Küçük Menderes) vadisine, Alaşehir’in güneybatısına yerleşti. Ortaöğrenimini sürdürmek için, bir genç olarak İstanbul’a geldi. O, bürokratik bir kariyere sahip olmasına rağmen, tarihinin alıntıları ve dili, geleneksel bir klasik eğitim aldığını gösterir. Onun Hıristiyan olarak yetişmesi, kilise babalarından, eski ve Yeni Ahit’ten alıntıları, nadiren eserlerine yansıtmasına da neden olmuştur. Ama, Leo’nun eserinde bu durum şaşırtıcı derecede azdır. Leo 970’ten sonra bir “Deacon¹⁶²” olarak atandı. II. Basil’in 976’ da tahta çıkmasından sonra, saray

¹⁵⁸ Cyril Mango’nun sormuş olduğu bu soru , araştırmalar için oldukça önemlidir. Çünkü Mango’nun belirttiği üzere, Bizans kroniklerinin olayları sunuşlarındaki tarz ve kullanılan arkaik dil, yazıldığı tarih dahil birçok bilgiyi bulanıklaştırmıştır. Bu yüzden kroniklerin tarihlendirmelerinde eserlerin karşılıklı olarak sentezinin çok dikkatle yapılması gerektiğini söyleyebiliriz. Bkz. Özlem Solok, “Bizans Tarih ve Kültür Üzerine Cyril Mango ile Söyleşi”, *Cogito*, Sayı 17, 1999, s. 411

¹⁵⁹ Andrzej Kompa, “Gnesioi philoi: George Syncellus, Theophanes the Confessor and their oeuvre” ; Jesse Torgerson, “From many authors, one chronicle? The manuscripts of the *Chronicles* of Synkellos and Theophanes” ; Bronwen Neil, “Anastasius’ transmission of the Arab conquest according to Theophanes” , *La Chronique de Theophane: Sources, Composition, Transmission*, UMR 8167 Orient Mediterranee, l’Institut d’études byzantines du Collège de France et de l’Université Paris, organisé par Marek Jankowiak, Newton Fellow, Oxford, et Federico Montinaro, EPHE, Paris, 14-15 Semptember 2012, p. 2-4

¹⁶⁰ Megas (Büyük) Kronografya, Paskal (Paschal) kroniğinin eşsiz el yazmasına eklenen on sekiz fragman aracılığıyla temsil edilir. Bkz. Cyril Mango, *a.g.m.*, 1988, s. 364

¹⁶¹ Erika Juhasz, “An Intriguing Passage in Chronicon Paschale”, *23rd International Congress of Byzantine Studies*, Belgrade, 22-27 August 2016, p. 16

¹⁶² Deacon yani yardımcı papaz denilen görev, dini görevlilerin göreve başlamadan, Silsile-i meratip gereği atandığı ilk görevdir. Hiyerarşik olarak en alt kademede yer alan diyakozlar, papaz yardımcısı ve hizmetli olarak bilinmekte, dul ile yetimler için toplanan sadakaların dağıtılması, Eski ve yeni Ahit’ten bölümler okunması ve vaftiz ayinleri gibi basit görevleri yürütmektedirler. Bu Hıristiyanlık’ta Deacon adını alırken, Müslümanlıkta Müezzin kayyım adını almaktadır. Bkz. Özlem

Ruhban sınıfının bir üyesi oldu. 980 yılında imparator için bir methiye yazdı. O, 985'te Basil Lekapenos'un çöküşünde İstanbul'da idi. Leo, imparatorluk mahiyetinin bir üyesi olarak, 986 yılında korkunç Bulgar seferine katıldı. O, bu sırada olan Trajan Geçiti çatışmasında, ya düşman tarafından öldürüldü ya da kıl payı kurtuldu.¹⁶³

Leo'nun tarihi, 995 civarında hazırlanmıştır. Kronik, I. John Tzimiskes ve II. Nikephoros Phokas olmak üzere, 959 ile 989 yılları arasını kapsar. Bu tarih, askeri olaylara hakim olan bir tarihtir. Bu yüzden onun tarihi askeri araştırmalar için önem arz ediyordu. Son yıllarda yapılan araştırmalar, askeri bir tarihçi olan Leo'nun rolü üzerinde odaklanmaya yönelmiş durumdadır. Denis Sullivan ve Eric McGeer, Leo'nun açıklamalarının teknik yönden güvenilirliğini, onuncu yüzyıldaki askeri el kitapları ile karşılaştırarak belirlemişlerdir. Yine Alexander Kazhdan, Leo'nun tarihinde, büyük savaşçıların kahramanca sergilenişine ve askeri meziyetlerin üstünlüğüne dikkat çekmiştir.¹⁶⁴

Kiev büyük Knezi Svyatoslav'un 969-971 Tuna seferini anlatan Leo the Deacon, Rus savaşçıların düzeni hakkında bize tasvirlerde sunmuştur. *Öyle ki Rusların silahlarını hızlıca aldıklarını, kalkanlarını tuttuklarını ve Romalılara karşı gelişmiş ve güçlü bir düzen içinde hareket ettiklerini bildirir. Ancak Romalıların mızraklarına karşı koymaya güçlerinin yetmediğini, çünkü onların, at sırtında savaşmaya alışık olmadıklarını ve bunun için eğitilmemiş olduklarını belirtmiştir.*¹⁶⁵ Böylece, bu bilgilerin günümüze kadar gelmesi, kroniklerde adı geçen unsurların özellikle kendi savaş tarihlerinin yazımında büyük öneme sahip olmuştur. Bunun yanı sıra, Leo'nun eserinin içeriği dikkatli bir şekilde ele alınırsa, çeşitli milletlerin ellerinde var olan bilgilerin karşılaştırması ile bütüncül bir tarih yazımına da katkıda bulunulacağı da aşıkardır. Bir papaz yardımcısının gözünden elde edilecek bir tarih tasvirinin,

---

Genç, "IX. Yüzyılın Önemli Bilginlerinden Lyon'lu Diyakoz Florus ve Liber de Electionibus Episcoporum Işığında Ortaçağ Psikopos Seçimleri", *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt 3, Sayı 5, 2013, s. 20

¹⁶³ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon (Byzantine Military Expansion in the Tenth Century)*, edits: Alice-Mary Talbot, Denis F. Sullivan, Dumbarton Oaks Studies, Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2005, p. 9-10

¹⁶⁴ Kyle James Sinclair, *War Writing in Middle Byzantine Historiography (Sources, Influences and Trends)*, University of Birmingham, P.h.D Thesis, 2012, p. 16-47

¹⁶⁵ Georgios Theotokis, "Rus, Varangian and Frankish mercenaries in the service of the Byzantine Emperors (9th-11th c.): Numbers, Organisation and Battle Tactics in the operational theatres of Asia Minor and the Balkans", *Byzantina Symmeikta*, Vol. 22, 2012, p. 134

mutlaka farklı bir yönü olacaktır. Salt bir bakış açısının da kırılabileceği bu anlatımlar ile tarihsel vakaların ayrı bir anlam kazanacağını ve metinlerin karşılaştırılarak, ortak olmayan, kendine özgü yorumlara kapı aralanılabileceğini de söyleyebiliriz. Öyle ki Leo'nun da dahil olduğu tüm bu tarihçi gürhunun gerçekleştirmiş olduğu tarih yazımı, “*Mahzenlerde kurgulanan bir tarih*” de olmak üzere, birebir yaşanmışlıklardan yola çıkılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Olayları anlattıkları esnada ise yaptıkları yorumlarda, mutlaka kendi milletinin hamurunun getirdiği özellikler ekseninde, milletini yüceltici, diğerini ise ötekileştirici söylemlerde bulunması da doğal karşılanmalıdır.

16. Michael Psellos

XI. yüzyılın en ünlü ve en ilginç yazarlarından biri de, Mikhail Psellos'tur.¹⁶⁶ Bizans'ın, hatta belki de “dünyanın ilk büyük hümanisti”¹⁶⁷ sıfatına layık olan, çok yönlü filozof ve yazar Michael Psellos (ön ismiyle Konstantinos), 1018 senesinde, adından da anlaşılacağı üzere İstanbul'da doğdu. Meslek hayatına, IV. Mikhail devrinde Philadelphia şehrinde bir yargıcın yanında memuriyete başladı. İmparator Monomakos'un sarayında rütbe sahibi olur ve muhtemelen 1045 yılında “filozofların başkanı ünvanını almıştır. 1050 senesinden sonra hem özel hem de kamu hayatında, her şey onun için değişmiştir. Kızı Styliane ve annesini Theodote'yi de kaybeden Psellos, Bithynia'da keşiş olmaya zorlandı.¹⁶⁸ Ailesinin isteği ile İstanbul'a geri döndü. O, İstanbul'a geldiğinde ablasını, daha sonra ise babasını kaybetmişti. Annesinin çok istediği eğitimine devam etti.¹⁶⁹ Saray danışmanı ve öğretmen olarak yaşamını sürdürdü. Çağının bütün bilgilerini edinmiş olan Psellos, Bizans ansiklopedi yazarının iyi bir örneğidir. Psellos, hemen her konuda yazmıştır.

¹⁶⁶ Levchenko, *a.g.e.*, s. 212

¹⁶⁷ Işın Demirkent'in, Psellos için yapmış olduğu tanımlamanın tam aksi yönde bir portre çizen tarihçi Levchenko, Psellos'u, entrikalara düşkün, dalkavukluk eden, ani ve rezilce çark eden, gözden düşmüş olanlardan yüz çeviren ve kendini beğenmiş özellikleriyle, çöküş sürecine giren Bizans'ın üst yöneticilerinde görülen, keskin zeka ve karaktersizlik karışımının çarpıcı bir örneği olarak tasvir etmiştir. Kronografya'sının da bütün çıkarlarının saray çevresinde odaklanan bir ürün olduğunu belirtir. Bkz. Levchenko, *a.g.e.*, s. 213

¹⁶⁸ Stratis Papaioannou, *Michael Psellos on Literature and Art : A Byzantine Perspective on Aesthetics*, edits: Charles Barber, Stratis Papaioannou, University of Notre Dame Press, 2017, p. 4

¹⁶⁹ Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. xv

Anılarının yanı sıra, söylevler, şiirler, yergiler, mektuplar; felsefe, fizyoloji, fizik hatta gizli bilimler konusunda dahi yazılar kaleme almıştır.¹⁷⁰

Psellos'un tarihi, Balkanları kontrol altına alan ve kızgın Bulgar katili lakabını taşıyan, imparator II. Basil ile başlar. (976-1025). Kronografyasını, imparator VII. Mikhaıl döneminde, tarihsel olarak 1078 döneminde sona erdirmiştir. 1078 yılı ayrıca Psellos'un, tarihimizin saptanabilir kayıtlarının son yılıdır. Psellos'un yaşamına, Bizans'ın düşüşünün gelecekte kaçınılmaz olduğunu kanıtlayan, iki büyük tarihsel olay damga vurur. Bunlardan ilki, doğu'nun 1054'te büyük bir bölünme yaşamasıydı. İkinci büyük olay ise, askeri bir olaydı. Bizans, Psellos'un kamu hayatının son dönemlerinde, Doukas hanedanının kötü yönetiminden dolayı, Bizans'ın 1453 yılındaki ölümünün başlangıç noktası olarak düşünülen Malazgirt savaşında, Türkler tarafından askeri felç geçirdi.¹⁷¹

Psellos, konuşmalarında, genellikle barbar istilalarına çeşitli imalarda bulunur. Eser, Bulgarlar Selçuklular ve Peçenekler hakkında genel olarak bilgiler ihtiva eder.¹⁷² Kronografya'da VIII. Konstantin, III. Romanos, IV. Mikail ve diğer uluslar olarak tanımladığı Selçuklu'lardan bahseder. Işın Demirkent'in tetkikine göre, dış politikaya az ilgi gösteren, buna tam tersi oranla, daha çok Bizans'ın iç dünyasına yönelik bir tarih yazımının benimsendiğini belirtir. O, diğer Bizanslı tarihçilerin önemli saydığı doğal afetlere yer vermez ve tarihi coğrafya olarak eksik kalmış bir kronik olarak addedilmektedir.

Psellos, modern okuyucular tarafından, 11. Yüzyıl Bizans imparatorlarını ve onların saltanatlarını anlatan *Chronographia* adlı eseri ile bilinse de, o, görsel kültür ile edebi söylemin pratiklerini ve kurallarının yaratıcı öznelerini ve yaratıcı nesnelere belirtmenin yanı sıra, tanımlamalarda da üst seviyede yer almıştır.¹⁷³ Özellikle onun imparator tasvirleri, kendinden sonra gelecek olan Zonaras¹⁷⁴ için bir ilham kaynağı olmuştur. Öyle ki Zonaras, 12. Yüzyılda, Psellos ve John Skylitzes'in çalışmalarından açıkça birleştirdiği veriler ile, VIII. Konstantin'in tasvirini

¹⁷⁰ Levtchenko, *a.g.e.*, s. 213

¹⁷¹ Stefan Grossmann, *Michael Psellos and Method of Illumination*, 2015, p. 53

¹⁷² İsmail Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 20

¹⁷³ Stratis Papaioannou, *a.g.e.*, s. 1

¹⁷⁴ Zonaras, Antakya Patrikliği yapmış bir Bizans tarihçisidir.

yapmıştır.¹⁷⁵ Psellos'un bu edebi yetenekle oluşturduğu kronik (yararlandığı yüzlerce mektup¹⁷⁶), tarih yazımı açısından, dilin kullanılması meselesinin ne kadar önem arz ettiğini de bizlere göstermektedir.

17. Michael Attaleiates

Attaleiates, adından da anlaşılacağı gibi, doğduğu yer olan Antalya'nın yerlisi idi. 1020 ya da 1030 yıllarında doğmuştur. O, hayatına bir senatör ve yargıç olarak devam etmiştir. Yine Antalyalı Michael, 1034-1080 yıllarını kapsayan süreçte en iyi Bizans tarih yazarı olarak bilinir. Michael, ilk eşi Sophia'dan ve akrabalarından kalan mirasla, Marmara'nın kuzeyinde *Rhaidestos*¹⁷⁷ tan çeşitli mal mülk sahibi oldu. O, mallarının çoğunu vakfetmeyi seçti. Ama hepsini vakfetmeyecekti. Bağışlamak istediği yerler arasında özellikle, *Christ Panoiktirmon kilisesi* ve Tekirdağ'da bir *Darülaceze kurumu* yer almaktadır. Attaleiates'in, ölümünden sonra kurmuş olduğu "Attaleitas Vakfı"nın kaderi az çok bilinmektedir. Ölümünden sonra, bazı kitaplar vakfa devredildi. Kendisi zaten bir kitap bağışlayıcısı olarak da bilinmektedir. Bu miras, muhtemelen 1085 yılında gerçekleşti. 1094'ün sonlarına doğru, reformist *Leo Chalcedon*'un restore ettirdiği, *Blachernai Rahipler Synod*'una katılan Attaleiates manastırı hakkında isimsiz bir başrahibin kaydı, tarihsel kayıtlarımızda geçen son kayıttır. Attaleiates, vakfını koruyacak kişilerin, oğlu Theodore ve beklediği torununun olabileceğini, ancak bunlara da güvenemediğini, çünkü torununun bile vakfi mahvedebileceği ve soylarının kaybolabileceğini düşündüğünü biliyoruz. Bu söylemi onun, dinsel vakıfların yönetimindeki önemi ve titizliğini göstermesi açısından önemlidir.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Gary J. Johnson, "Constantine VIII and Michael Psellos : Rhetoric, Reality and Decline of Byzantium A.D. 1025 -28", *Byzantine Studies / Etudes Byzantines*, 9, pt 2, 1982, p. 228

¹⁷⁶ Bizler, X. ve XI. yüzyıllardan kalan yüzlerce mektuba sahibiz. Bu mektuplar arşiv depolarındaki koleksiyon sonucu değil, Bizans kitaplıklarının yaptığı seçimle bugüne değin korunmuşlar ve özellikle dönemin kütüphanelerinin mektup türünün örnekleri olarak yaptığı seçimlerle ve XI. yüzyılın önde gelen siyasi ve kültürel tarihçilerinden olan Mikhail Psellos ve onun gibi bazı yazarların seçmesiyle oluşmuşlardır. Bu mektuplarda, türdeş ve yalnızca eril bir toplumsal grup dile gelmektedir: yüksek dereceli devlet adamları, memurlar, piskoposlar, naibler ve hükümdarlara yer verilmiştir. Bkz. Philippe Aries, Georges Duby, *Özel Hayatın Tarihi I, Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına*, çev. Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 607

¹⁷⁷ Rhaidesto, Bizans döneminde Tekirdağ'a verilen isimdir.

¹⁷⁸ Alice-Mary Talbot (Translator), "Attaleiates: Rule of Michael Attaleiates for his Almshouse in Rhaidestos and for the Monastery of Christ Panoiktirmon in Constantinople", *Byzantine Monastic*

Michael Attaleiates'ın kaleme almış olduğu tarih eseri, bir başka Bizans tarihçisi olan Michael Psellos'un Kronografya eserini tamamlayıcı niteliktedir¹⁷⁹ ve bizlere, bazı olayların alternatif görünümlerini sağlar. Attaleiates, ayrıca doğrudan tanık olduğu olayları da açıklamıştır. Eserinde, imparator II. Nikephoros Botaneiates'in onuru için yapılan birkaç kutlama yer almaktadır. Bundan mütevellit, Michael Attaleiates'in çalışmalarını, bu imparatora adanması muhtemeldir. Onun eseri, 1046-1047 senesinin kış ayında, Tuna'nın güneyine Peçeneklerin kitlesel akınlarının betimlemesini, 1049 ile 1053 arasındaki ilk Bizans- Peçenek savaşı'nın yanı sıra, İmparator Isaakios Komnenos'un saltanatı esnasında, göçebelere karşı olan savaşı ve eksiklikler olmasına rağmen, birçok detayı içermektedir. Yazar ayrıca, Paristrion' da, Peçeneklerin yardımıyla durdurulan 1064-1065'deki Uz (Oğuz) akınlarını da tasvir etmiştir. Eserinin sonunda da, Kalavryai Savaşı'nda, isyancı General Nikephoros Bryennios'un yanında savaşan Peçeneklerin de olduğuna, 1078'deki imparatorluk tahtı için yapılan savaşlardan kesitlere de yer verilmiştir.¹⁸⁰ Onun bu eserini, Türk tarihinin bütüncül bir yazımı için, her ne kadar eksikler olsa da, yeri doldurulamaz bir kaynak olarak addedebiliriz. Bu Latince eseri "Mikhael Attaleites Tarih" olarak dilimize çevirmiş olan "Bilge Umar"ın tercümesinden, eserin kritiğinin doğru şekilde yapılabileceğini de söyleyebiliriz.

Attaleiates, bir tarihçi gözüyle değerlendirmeye çaba sarf ettiği 1071 Malazgirt Savaşı'nın da görgü tanığıdır. IV. Roman Diogenes döneminde askeri hakimliğe terfi ettirilen Attaleiates, kabiliyetlerinden dolayı, Bizans imparatorluk ordusuna bizzat eşlik etmiş¹⁸¹, ayrıca bu çarpışmanın boyutlarını, olay yerinden, tam olarak savaş meydanından sıcak sıcağa bizlere aktarmış olması, şüphesiz biz tarihçiler için

---

Foundation Documents, (A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments), Edits. John Thomas, Angela Constantinides Hero, *Dumbarton Oaks Studies*, Vol. 5, Number 35, 2000, p. 326-327 ; Koichi Inoue, "A Provincial Aristocratic Oikos in Eleventh-Century Byzantium", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Volume 30, Number 4, Duke University Press, 1989, p. 549

¹⁷⁹ Attaleiates, Psellos'tan daha düşük bir rütbe de olmasına rağmen, Attaleiates'in eserleri, Bizans politik yaşamının en canlı, en güvenilir, en değerli tasvirlerini barındırır. Bkz. J.J. Vrijaldenhoven, *The Byzantine State and the Dynatoi*, University of Leiden, Master Thesis, 2014, p. 12

¹⁸⁰ Marek Meško, "An Overview of Byzantine Sources About The Pechenegs (11th and 12th Centuries)", *On Research Methodology in Ancient and Byzantine History*, 1st Edition, Masaryk University, 2015, p. 2 (Bu çalışma, yeni mezun bilim doktorlarının istihdamı için, Avrupa sosyal fonu ile birlikte Çek cumhuriyeti yeni adı ile Çekya devlet bütçesinden "C.Z.1.07/2.3.00/30.0009" hibe numarası ile finanse edilmiştir.)

¹⁸¹ Kyle James Sinclair, *a.g.e.*, s. 80

ehemmiyet teşkil eder. O, bizzat eserinde, Malazgirt Muharebesini, “Anadolu’nun kapılarının Türklere açıldığı bir savaş” olarak ele almıştır. Böylece bir Bizanslı gözüyle analiz edilen bu bilgi, Türk tarih yazıcıları tarafından da özellikle bir Bizanslı tarafından açıklanması hasebiyle değerli görülmüş ve Türk tarihinin ana hatlarının belirlenmesi ve yazılması sürecinde, bahsi geçen bilgi kitaplara aynen geçirilmiştir. Yalnız, 1960 yılında makale yazarak, o güne kadar bilinmeyen Attaleiates’in varlığından haberdar olmamızı sağlayan Eudoxos Tsolakıs¹⁸² sayesinde, bugün Türk Tarihinin dönüm noktası olan 1071 Malazgirt savaşı’nın eksik yönleri tamamlanmış, Türk tarih yazımında da farklı bilgiler ile karşılaşma olasılığımız ekarte edilmiştir. Böylece, tarih yazıcılığının önemine dikkati çekmenin yanında, farklı milletlerin kronik keşifleri sayesinde, diğer toplumların tarih yazımını ne kadar çok etkileyebildiğinin altını da nihayetinde çizmiş oluruz.

Attaleiates, bulunduğu Bizans İmparatorluğunun tarihini yalnızca savaşlardan ya da taht mücadelelerinden ibaret görmemiş, toplumsal olay ve olgulara da yer vermiştir. Öyle ki, kendi döneminde İstanbul’un zengin-fakir arasındaki uçurumun da farkına varmış ve İtalya’nın Bari şehrinin, Normanlar tarafından 1071’de ele geçirilmesinden sonraya denk gelen anlatımlarında, İstanbul’daki yoksulların¹⁸³,

¹⁸² EudoxosTsolakıs’in hazırlamış olduğu Attaleiates biyografisi, 1981’de revize edilmiş ve Attaleiates’in tasarladığı bir manastır dökümanı üzerine yazılan bir makale ise, Paul Gautier tarafından sunulmuştur. Hemen sonra, Alexander Kazhdan, Attaleiates’in sosyal ve politik görüşlerini araştırmıştır. Ardından ise, Inmacolada Perez Martin, bu Bizans tarihçisinin kendisinin ve eserlerinin üzerine bir tanıtım ve açıklama yazısının yanı sıra, 2002 yılında yeni bir baskı ile katkıda bulundu. Attaleiates’in kroniğini daha iyi anlamamızı sağlayan ise Dimitris Krallis, onun modern kaygılarla eserini nasıl inşa ettiğini bizlere gösterdi. Bkz. Kyle James Sinclair, *a.g.e.*, s.80-81

¹⁸³ Bizans kroniklerinde rastladığımız anlatımlardan olan yoksulluk ve buna karşılık zenginlik durumları, kırsal ve kentsel olarak, hem sivil hem de asker sınıfı için ayrı ayrı irdelenmiş ve örneklendirilmiştir. Bunlardan birincisi Theophanes’in kroniklerinde geçer ve I. Nikephoros’un (802-811) yoksul köylülerin teçhizat parasını zorla köy ahalisinden toplayışını anlatır. İkincisini ise Philateros’un yaşamında buluruz. Bu kaynakta, sadece bir at arabası ile bir attan başka hiçbir şeye sahip olmayan bir askerden söz edilir. Bu askerin atı ölür, ve yeni bir at alması ise ancak Aziz Philateros’un hayırseverliği sayesinde mümkün olur. Bu değinmedeki sefalet, kalıcı bir durumu andırır. Köylerdeki yoksulluk durumu ise Bizans’ın kuruluşundan beri hiç değişmemiştir. Köylüler hala ya kendi topraklarını işliyor ya da kiralık arazilerde canla başla çalışıyorlardı. Büyük çoğunluğu köy cemaatleri içinde yaşıyordu, bir kısmı bağımsızdı, bir kısmı da zengin ve nüfuzlu ailelere ait malikanelerde kalıyordu. Bizans’ın son yüzyıllarda ise, Athos Dağı’ndaki Koutlousouision Manastırı’nın başrahibi Khariton, 30 Kasım 1370 tarihli ikinci iman ikrarında, göreve ilk başladığı zaman cemaatin dilencilik derecesinde yoksul olduğunu anlatır: Ne bir mülkü vardır, ne de onları saldırlardan koruyacak duvarları. Araştırmaların bugün vardığı noktada kentsel yoksullukta belgelenmiştir; özellikle Konstantinopolis ve Thessalonike için. Bu iki merkez kentsel yoksulluk bağlamında büyük önem taşır ve sırf bu nedenle, sıradışı bir nitelik arz eder. Önce ekonomik faktörler üzerinde durmamız gerekir. Örneğin, Konstantinopolis Patriği I. Athanasios’un 1303’le 1310 tarihleri

yardım bekledikleri zenginlerin evlerinin etrafında, Hz. İsa adına dilenerek gezmeyi alışkanlık edindiklerini söyler.¹⁸⁴ Attaleiates'in, bir din adamı ve tarihçi bakış açısı ile görebildiği bu olaylar, “acaba yalnızca tarihçilik mesleği ile uğraşan başka bir tarihçi tarafından görülebilmiş midir” gibi bir soruyu sormaktan da kaçınmamamız gerekir. Çünkü bu sorunun ele alınması ile aslında, kronikler içinde varolan olay ve olguların, “ bu bilginin bu eser içinde ne işi olabilir” ya da bu bilgi ile, kroniğin genel olarak ele aldığı konu niçin farklılık arz ediyor” gibi sorularla daha tutarlı değerlendirilebilmesini sağlayacaktır ve tarihsel verilerin, onu yazanlarla ilişkisi net bir şekilde ortaya konulacaktır.

18. Anna Komnena

Anna Komnena, Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'un kızıdır. Tarihçi Komnena'nın eseri ise Alexiad¹⁸⁵ adını taşır. Anna Komnena'yı, çağdaşları ile karşılaştırıldığımızda onu, güvenilir bir tarihçi olarak zikretmemiz mümkündür. Haçlılar İstanbul'a geldiğinde, Komnena daha on üç yaşındaydı. Şehre inen yüz bin

---

arasında imparatora yazdığı mektuplarda bunlar apaçık seçilmektedir.. Bu mektuplar, 1302 yılından başlayarak 1306 ve 1307 kışında zirveye tırmanan kıtlıkların pençesindeki bir başkenti tanımlamaktadır. Bkz. Evelyne Patlagean, “Yoksullar”, (Eserin Orjinali: *Evelyne Patlagean, "The Poor", The Byzantines*, Derleyen: Guglielmo Cavallo, The University of Chicago Press, 1992), *Cogito*, Edit. Serra Ciliv, Sayı 17, Yapı kredi yayınları, İstanbul, 1999, s. 146-156

¹⁸⁴ Christopher Henry Dickert, *Byzantium, Political Agency, and the City: A Case Study in Urban Autonomy During the Norman Conquest of Southern Italy*, Simon Fraser University, Unpublished Master Thesis, Summer 2014, p. 64

¹⁸⁵ Anna Komnena'nın Alexiad adlı eserinin; “Karşı konulmaz biçimde ve kesintisiz bir hareketle akıp giden zaman, var olabilmiş ne varsa tümünü -gerek dikkat çekmeye değmez olayları, gerekse büyük ve anımsanmaya değer alanları- bir unutulmuşluk uçurumuna çekip yutmak için sürükleyip götürür; ve tragedyacının dediği gibi "Gizlenmiş olanı ortaya çıkarıp meydana olanın üstüne örtü çeker." Ne var ki tarih bilimi, zaman'ın akışına karşı koyan, sarsılmaz bir benttir. Zamanın karşı konulmaz akışını bir bakıma durdurur : bu akıp gidiş sırasında olup bitenlerden, akıntı üstünde yakalayabildiklerini kollarına alıp tutar ve onların, sonsuza dek orada kalmak üzere unutulmuşluğun derinliklerine kayıp gitmesine izin vermez.” şeklindeki ilgi çekici bir tarihi söylem ile başlaması, ünlü çevirmen Samih Rifat'ın dikkatini cezp etmiş ve yine bu satırlardan sonra Anna Komnena'nın “Ben Anna” diye söze başlaması ise Samih Rifat'ı adeta tarihin derinliklerine sürüklemiştir. Kendisi bunu anlatırken, “ Kim ondan daha yetkili ve yetkin olabilir ki imparatoru ve imparatorluğun uzak hikayesini anlatmaya, kim bilebilir ki mor odayı, karanlık dehlizleri ve saray enrikalarını” diyerek, Anna Komnena'nın özgüvenine olan hayranlığını da ifade etmiştir. Onun tarihinin, bizim yurdumuzu yani Anadolu'yu, Rumeli'yi ve özellikle İstanbul'u anlattığını söylemektedir bizlere. Bkz. Samih Rifat, “Sekiz Yüzyıllık Bir Tanıklık: Alexiad”, *Cogito*, Sayı 17, 1999 s. 248-249 ; Alexiad'ın ilk titiz ve kapsamlı bir şekilde çevirisi, 1651 senesinde, Paris Kraliyet basımevi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. XVI. Louis'in adalet bakanı ve Fransız Akademisinin kurucularından olan Pierre Segquier'e yazdığı ithaf bölümünde Pierre Poissin, geçmişte hakir görülen eserin, artık karanlıktan kurtarılıp, aydınlığa çıktığını belirtmiştir. Bkz. Himmet Umunç, “Decima Musarum: Anna Komnena'nın Aleksias'ı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belleten*, Cilt LXIV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 43

insanı hatırlayacak yaşta idi. Zaten eserinde bu olaylardan bahsederken, örneğin; Haçlı seferlerinin ana liderlerinden olan *Bohemond*'dan bahsederken; “*Onun gülüşü diğerlerine tehdit olarak yansıdı ve geniş burnu sayesinde özgürce nefes alıp veriyordu gibi ifadeler kullanması*” Komnena'nın varlığını bizlere hissettirmektedir. Ancak muhtemelen eserini altmışlı yaşlarda yazmaya başlamıştır. Bu yüzden onun tanıklığı tartışılabilir nitelikte olabilir. *Steven Runciman* gibi tarihçiler, haçlıların İstanbul'dan ayrılırken görgü tanığı olan Fulcher'in¹⁸⁶ açıklamalarıyla birlikte Komnena'nın *Alexiad* adlı eserini kullanır. Komnena, kaynak olarak arşiv belgelerini ve söz konusu zamanlarda yaşamış tecrübe sahibi olan büyüklerin anlatımlarını kullanmıştır. Bu sayısız kaynaklar onu, güvenilirlikten daha uzak bir tarihçi yapar. Onun açıklamaları, babası Aleksios'un lehine olsa bile, destekleyici Bizans kaynaklarını eserinde kullanmaz. Anna, kaynakların analizini çok büyük önemle gerçekleştirmiş ve arka planda tanıklık için çeşitli insanlara güvenerek ilerlemiştir. Anna Komnena, kadın bir tarih yazarı olarak, tüm cinsiyetçi yaklaşımlara rağmen, Ortaçağın bir kadın sesi olmuş ve değerli bir belge sunmuştur.¹⁸⁷ Tabii bu sırada batıda da kadın yazarlar oldukça aktiftir. *Bingenli Hildegard* tıp risaleleri yazıyordu, yine *Marie de Franse* ise hikayeler yazmıştı, bir diğeri olan *Christine de Pisan*, *Kadınlar şehrini* kaleme almıştı. Anna Komnena'nın önemine ise tarihçi *Georgios Tornikes*'in Anna Komnena için yazdığı cenaze hitabesinde, daha vurgulu bir şekilde rastlarız. O, Anna için, “Erkeklerden daha zeki bir kadın, eylemlerinde daha erkekçe, planlarında daha kararlı, sınavlarda ise daha basiretli, doğal bir keskin zeka, bilimsel nüfuz etme yeteneği ve mükemmel deneyimle tezyin edilmiş bir kadın.¹⁸⁸” söylemini

¹⁸⁶ Fulcher Chartres, 1059 yılında, Fransa'nın Chartres kentinde doğmuştur. Papa Urban Haçlı vaazını verdiğinde, 1095 yılında Clermon Konsilinde hazır bulunmuştur O, 1099 yılında Jeruselam'ın (Kudüs) ele geçirilmesinden sonra, şehri ziyaret etmiş ve sonra Bussa'ya geri dönmüştür. Baldwin, 1110'de Kudüs kralı oluncaya kadar, burada kalmıştır. Fulcher, 1118 yılında Baldwin ölünceye kadar, onun papazı olarak devam etmiştir. Fulcher'in kroniği muhtemelen, 1101'de başladı ve üç kitabının tümü, 1127 ya da 1128'de sona ermiştir ve maalesef tamamlanamamıştır. Bkz. Fulcher of Chartres, *The First Crusade-The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*, Book I (1095-1100), Edit. Edward Peters, University of Pennsylvania Press, Second Edition, 1998, p.47 ; Ayrıca Fulcher'in Kudüs'te geçirdiği yıllar sonrasında ele aldığı Kudüs tarihi için bkz. Sister Frances Rita Ryan, *History of the Expedition to Jerusalem by Fulcher of Chartres*, University of Minnesota, Master Thesis, June 1916

¹⁸⁷ Gordon Reynolds, *Blast From Byzantium: The Alexiad Crusader-Byzantine Relations During the First Crusade*, University of Canterbury, BA Thesis, 2015, p. 7-8

¹⁸⁸ Judith Herrin, *Bizans, Bir Ortaçağ İmparatorluğu'nun Şaşkırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 316-323

daha uygun görmüş ve Anna Komnena'nın, Bizans tarihindeki yerini anlatmaya çalışmıştır.

Alexiad adlı eserinin yarısından fazlasını kapsayan askeri seferler onun metinlerinde, bir ordu subayının katkısının kaçınılmaz olduğunu bizlere göstermektedir.¹⁸⁹ Anna'nın bu yüzden bir tarihçi olmaktan çok, başka insanların çalışmalarının bir derleyicisi olarak anıldığına da şahit olmaktayız. Alexiad'da yer alan yazıların, bir kadının askeri olaylara ilgi duyamayacağı varsayılarak daha önce belirttiğimiz gibi başkalarından elde edilmiş olabileceği düşüncesi de, bazı bilim insanlarınca benimsenmiştir diyebiliriz. *Bilge Umar*'a göre ise; tüm bu eleştiri götürür yanlarına rağmen Alexiad, ele aldığı dönemin tarihini, özellikle Anadolu, Balkan Yarımadası, Doğu Akdeniz yöresinin, kısaca Yakındoğu'nun tarihini aydınlatmak açısından, son derece önemli bir kaynaktır ve bize bu konuda pek çok bilgi kazandırmaktadır.

Bu bölümde iki ayrı kategoride incelediğimiz Roma ve devamı olarak Bizans tarih yazıcılarının tarihçi olma özelliklerinin yanında farklı görevleri bulunduğunu görmekteyiz. Bu farklı görevler, onların tarih eserlerini oluştururken çok yönlü bakmalarını sağlamıştır. XI. Yüzyıla kadar değerlendirdiğimiz tarihçilerin özelliklerini toparlayacak olursak, aşağıda verilmiş olan çizelge bu amacımızı karşılayacaktır.

---

¹⁸⁹ James Howard-Johnson, *Anna Komnene and the Alexiad*, In *Alexios I Komnenos*, , Edited by Margaret Mullet and Dion Smythe. Belfast Byzantine Texts and Translations. Vol. I. Belfast: Belfast Byzantine Enterprises, School of Greek and Latin, The Queen's University of Belfast, 1996, p. 270-278

	KİŞİLER	Tarihçi	GÖREV ÖZELLİKLERİ		
			Ayrıca Din Adamı	Ayrıca Bürokrat	Ayrıca Asker
	<i>Bizans'a Kadar Olan Tarihçiler</i>				
1	Fabius Pictor	X		X	
2	Lucius Cincius Alimentus	X		X	X
3	Gaius Acilius	X			
4	Aulus Postumius Albinus	X			
5	Cato	X			
6	Sempronius Asellio	X			
7	Lucius Cornelius Sulla	X			
	<i>Bizans Dönemi Tarihçileri</i>				
1	Ammianus Marcellinus	X			X
2	Eunapius Sardis	X			
3	Eusebius of Caesera (Eusebius)	X	X		
4	Paulus Orosius	X	X		
5	Socrates Scholasticus	X	X		
6	Salaminus Hermias Sozomenus	X	X	X	
7	Zosimus	X		X	
8	Priscus (Priskos)	X		X	
9	Prokopios	X		X	
10	Agathias	X		X	
11	Menander Protector	X		X	
12	Theoflact Simocatta	X		X	
13	John Malalas	X		X	
14	Jordanes	X	X	X	
15	Theophanes Confessor	X	X		
16	Patriarch Nikephoros	X	X		
17	Leo the Deacon	X	X		
18	Michael Psellos	X		X	
19	Michael Attaleiates	X		X	
20	Anna Komnena	X		X	

Dipnotlardaki Tarihçiler de Dahil Olmak Üzere, Yirmi Yedi Tarihçinin Görevleri

Çizelgeye göre; yedi kişi Bizans öncesi Roma tarihçisi, yirmi kişi Bizans dönemi tarihçisidir. Bu yirmi yedi tarihçiden altı kişi yalnızca tarihçi, biri ayrıca asker, altı kişi hem tarihçi hem din adamı, on bir kişi bürokrat, biri hem bürokrat hem asker, ikisi hem bürokrat, hem de din adamıdır.

III. BÖLÜM: BİZANS TARİH YAZICILIĞININ KRONİKLER EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

A. KLASİK BİLGİ EVRESİNİN (MİTOLOJİK, EFSANEVİ), DOĞU ROMA TARİH YAZICILIĞINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Kavramlar kendisini niteleyen toplumun bilgi ve kültür haritalarıdır. Onların anlamlarından hareketle onları anlamlandıran toplum rahatlıkla okunur ve insanlık tarihi içindeki yeri saptanabilir. Kavram arkeolojisi¹⁹⁰, insanlar tarafından bazı nesnelere önceden verilmiş anlamları ve yönelimleri tespit etmek yani zaten daha önce insanlar tarafından bilinmiş olan anlamları yeniden ortaya çıkarmak anlamına gelir. Anlam içeriklerini bulup ortaya çıkarmaya, keşfetmeye, dar anlamda anlama denir. Anlamayı anlamak yada tarihsel düşünmek, tarihsel süreklilik içinde olaylara yön veren etkenlerin din¹⁹¹, ekonomi, sanat ve hukukun birlikteliğinin, kavrama nasıl yansıdığını çözmeye çalışmaktır. Dolayısıyla kavram kendisine etki eden faktörlerin bileşiminden doğar. Yön veren faktörler arasındaki ilişkilerin kavramın içini dolduranla nasıl ilişkili olduğu, kavramın tarihini oluşturan etkenlerdir.¹⁹² Bizde burada klasik bilgi evresinde öne çıkan mefhumların (filolojik açıdan), Bizans Tarih yazıcılığında nasıl bir etki alanı oluşturduğunu göreceğiz.

Dünyada klasik dönemden Aydınlanma dönemine kadar her devirde nesne, tanrı, insan, doğa ve güzellik gibi kavramları değişmiştir. Dönemlerle birlikte zihniyetlerde doğal olarak, olumlu veya olumsuz dönüşümlere maruz kalmıştır.¹⁹³ Antik Roma'dan Doğu Roma'ya daha çok medeniyet ve kozmogoni açısından ele alınması gereken

¹⁹⁰ Kavram arkeolojisi; kavramların, tarihsel anlamda incelenecek tarih konusuna uygun olarak analizini yapmaya çalışmaktır. Lakin araştırılacak tarihsel olayların ve olguların kavramsal anlamda kritiği, filolojik bakışla birlikte yürütülmelidir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, 2005, s. 55

¹⁹¹ Uygarlığın, kendisini dinin yerine geçirmesi ile, din, uygarlığı oluşturan öğelerden biri konumuna geldi; her ne kadar uygarlığın öteki yanları ile aynı düzeydeki salt bir ifadesi olarak din kavramı yeni dönemin başlangıcında bulunamıyor olsa da, gene de din artık dayatılmış bir ana yapı olarak değil, ama uygarlığın doğal bir parçası olarak görülmektedir. Bundan dolayı uygarlıkların tarihinin yazılmasında, din kavramının kroniklerdeki tezahürü sıkça görülmektedir. Paganizmden tek tanrılı dinlere kadar tüm inanç şekilleri, Bizans kroniklerinde, değerinden hiçbir şey kaybetmeksizin, kuruluştan yıkılışa değin hep yer almıştır. Bkz. William S. Haas, "Tarih Felsefesinin Gelişimi ve Günümüzdeki Önemli Sorunu", çev. Serdar Şen, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII/18-19, 2009, s. 264

¹⁹² İbrahim Şirin, "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 11, 2000, s. 555

¹⁹³ İbrahim Şirin, *Tarih Felsefesi Dersi Yayınlanmamış Ders Notları*, 2009

klasik bilgi evresi, bundan mütevellit geniş bir tasavvur dünyasını kapsar. Klasik bilgi evresinde var olan bu medeniyet kavramı, içinde kozmos¹⁹⁴ ve tanrı tasavvurları gibi kaotik yapıları da barındırmasına rağmen, bu kaotik yapılar, devrin şartlarına uygun halde anlamlandırılabilmiştir. Diyebiliriz ki, düzenden kaos'a, kaos'tan kozmos'a, hafızadan bilgi edinme sürecine ve öngörülebilirliğe uzanan, klasik dönemde de yerini koruyan mefhumlar, kendi dönemleri içinde Bizans kroniklerinin alt metnini oluşturmuş ve bir imparatorluğun bilincinin çözümlenmesinde tarih yazıcılığının ne denli öneme sahip olduğunu açıkça bir ifadesi olarak, tarih alanının dikkatine sunulmuştur. Metinlerin salt tarih bakış açısının yanında arka planının analizine girildiğinde, Bizans'a kadar olan Roma fikrinin paganist unsurlar ile çevrili olduğunu, Bizans düşüncesinin ise Hıristiyanlık unsurları ile örülü olduğunu - *Yalnız Bizans'ın, Papa II. Sylvester (Gerbert) ve Papa VII. Gregory gibi din alimlerinin de paganist dönemden kalan maji ritüellerine ilgi duyduğunu da unutmamak gerekir.* –¹⁹⁵ görürüz. Bu tefekkür biçiminin aynı dönem uygarlığı olan İslam uygarlığında ise ümmet fikri şeklinde olması, dönemin düşüncelerinin altında bir din olgusunun yattığını göstermesi bakımından ehemmiyetlidir.

Klasik süreçte, tarih yazımının asli kavramları içine dahil edebileceğimiz kavramlardan biri de insan kavramıdır. İnsanın hangi düzende, hangi şartlarda nefes aldığı bir tezahürü olan kronikler, ezen ile ezilenler arasındaki kavgayı tarihe not düşmüşlerdir. Bu bakımdan önem arz eden Yunan köleciliği yerini, gittikçe gelişen Roma köleciliğine bırakmıştır. Yunanlılar, tarihsel pratiğin teorisini kurmuşlar, Romalıysa Grek teorisinin pratiğini gerçekleştirmişlerdir. Ezilenlerin ezenlere karşı

¹⁹⁴ Her insanın üzerinde durduğu en temel sorulardan biri kozmos'un özellikle de düzenli dünyanın neden var olduğudur. Kozmos sorunu antik dönemlerden ortaçağa, genellikle mitler aracılığıyla cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Mit, insanların dünyayı algılama ve kendi güçleri ve müdahaleleri dışında gelişen bir takım doğaüstü olayları açıklama gayreti ile ortaya çıkar. En eski zamanlarda, başlangıçta olup bitmiş bir olayı anlatır. Doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde bütün bir kozmosun veya onun herhangi bir parçasının nasıl ortaya çıktığını ve yaşama nasıl katıldığını anlatan yaratılış öyküleridir. Aklın ve mantığın izahında zorlandığı çoğu olgu mitle karşılanabilir. Özellikle de varlığın vücuda gelişi veya kaosun sistemli bir düzene geçişi ancak mit yardımı ile anlaşılabilir. Zaten miti yaratan da tam da bu geçişin epizotlarıdır ve bu anlatılar varlığın, eşyanın, insanın, doğanın kısaca var olan her şeyin yaratımı tek tek fertlerin tasavvurlarından, o fertlerin oluşturduğu topluluğun/kolektifin tasavvuruna çeşitli kodlar veya sembollerle geçirilerek, bir sistematige büründürülmüş hikayelerdir. Her türlü yaratımı başta da kainatın yaratımını işte bu hikayeler konu edinirler. Bkz. Adem Balkaya, "Kozmogoni Anlatılarında Dikotomik Algının Nedenselliği", *Turkish Studies*, Sayı 7, 2012, 987-989

¹⁹⁵ W.B. Crow, *Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi*, çev. Fulya Yavuz, Dharma Tarih, 2.Baskı, 2002, s. 179-180

olduğu bir olaya örnek olarak ise Spartaküs¹⁹⁶ adlı bir kölenin Roma'da ayaklanmasını verebiliriz. Klasik dönemin fikirsel anlayışlarına karşı, önemli bir yer teşkil eden bu ayaklanma aslında kendi içinde, ucuzlaştırılan insan hayatının refah düzeyinin yükseltilmesini, dinsel içeriklerin yalnızca soylular arasında geçerlilik kazanmasına bir başkaldırıyı, ellerin ve kolların bağlı olmaktansa tarih yazmanın mantıklılığını, dejenere olmuş olguların bir kere daha tesisini barındırmaktadır. İşte bu yaşananların tarih yazımına aktarılması sırasında, tüm kavramlar ister istemez müverrih tarafından kullanılmış ve klasik dönemin hemen hemen tüm unsurları, bir kroniğin oluşmasında yeri yadsınamayacak şekilde rol almıştır.

Düşünce biçimlerinin zaman ve uzam içinde nasıl değiştiği, birçoğumuzun üzerinde fikir yürüttüğü bir konudur. Tarihsel perspektifle bakıldığında yeni düşüncelerin eski düşüncelerin yerine geçtiği, Eski Ortadoğu, Eski Yunan ve Rönesans Avrupa'sındaki gelişmelerin arkasında hangi dinamiklerin bulunduğu hakkında bir yargıya ulaşılabilir. Büyüden bilime geçiş, rasyonalizmin gelişmesi gibi bir yığın soru, antropologlar, sosyologlar, psikologlar, tarihçiler ve felsefeciler arasında yoğun tartışmalara yol açmıştır. Fakat sorun, kullanılan sınıflandırmalar ve konunun ele alındığı çerçevenin işin içine girmesiyle çetrefilleşmektedir.¹⁹⁷ Bu durumun daha geniş alanda sorun teşkil etmemesi ve kavramların ortaya çıkardığı düşüncelerin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için, öncelikli olarak dilin sınırlarını çizmek gerekir. Bu yüzden, analiz etmeye çalıştığımız toplumların tarih yazıcılığı meselesinin aydınlanması için, kroniklerin yazıldığı döneme kadar gelen kavramları ve dönemin dilinin sınırları da iyi bilmek zorundayız. Bizans müverrihlerinin *Res Gestae*'lerinin tarih yazıcılığı çerçevesinde işlenebilmesi ve dönem kültürü ile algılarının anlaşılabilmesi, bu duruma sıkı sıkıya bağlıdır. Bizans tarih yazıcılığında etkili olan algıların değerlendirilmesinde, modern kavramları karıştırmamak ve buna bağlı olarak anakronik ifadelerden kaçınmak üzere klasik bilgi evresinin durumuna göz atmamız elzemdir. Buna göre klasik bilgi evresinin ana hatlarını şu şekilde aktarabiliriz:

¹⁹⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, Eriş Yayınları, Ekim 2007, s. 112

¹⁹⁷ Jack Goody, *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, çev. Koray Değirmenci, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 11-12

İ.Ö. altıncı yüzyıla kadar Yunan toplumu ve ondan önceki tüm medenileşmiş toplumlar bilincin maddi dünyasını, tanrılar ve ejderhalara dair hikayeler, yarı tanrı krallar ve kahramanlar aracılığıyla açıklamaya uğraşır. Kutsal¹⁹⁸ varlıkların kaprislerine odaklı bu efsaneler, insan aklı veya tecrübesiyle değerlendirilmeye ve denetlenmeye kapalıdır. Mitler, maddi dünyanın doğasının, değişim ve sorunlarının ve insanoğlunun kaderinin hesabını tanrıların davranışlarına verirdi. Dolayısıyla, tanrıların insanoğlunun yararına olabilecek değişiklikleri yapmalarını sağlamak, onların arzularını / tutkularını öğrenip kurbanla, kefaretle, büyü sözler, şarkılar, ilahiler ve dualarla ikna edilmelerine bağlıydı. Bunun nasıl yapılacağı bilgisi ise rahip aristokrasisinin tekelindeydi. Bu sınıf elindeki gücü, sahip olduğu sırları kıskançlıkla saklayarak, ayinlere dinin amacına ve değerine kendileri kadar inananlardan başkalarını asla kabul etmeyerek korurdu.¹⁹⁹

Klasik bilgi evresini, kavramsal bazda ele aldığımızda, “ Efsane, kahraman, tanrı, tanrıça, kehanet, kahin, Atalar, tapınak, ibadet, kutsallık, yaratılış, cezalandırılmak” gibi mefhumlar karşımıza çıkar. Özellikle, klasik dönemin anlayışını yansıtan mitolojik anlatıların içinde, bazen açık bazen ise zımni olarak yer alan bu kavramlara, Bizans’ın kuruluşundan yıkılışına kadar olan dönemde yazılan Res Gestae’lerde birçok şekilde rastlamaktayız. Kavramların dönüşümü, bir kısır döngü olarak addedilse de, bir toplumun zihninde var olanların, mitolojik olsa da ne denli farklı olgu ve olaylarla ortaya çıkabildiğini göstermesi açısından, mühim olduğu aşikardır. Bu bakımdan klasik dönemin doğa, din ve insan anlayışının

¹⁹⁸ Kutsal kavramı, din ve maneviyatla ilgili nesne ve olay, takdis edilmiş, temiz, her türlü eksiklikten uzak ve *Kamus-ı Türki*’de söylendiği gibi karşı çıkılmaması ve dokunulmaması gereken, saygı duyulan şey anlamına gelmektedir. Kutsal yerler, kutsal kitap, kutsal ittifak gibi tanımlamalar da literatürümüzde sıkça kullanılır. Genel olarak inanç ve ahlak ile ilgili değerler ve normlar kutsal kavramı içinde yer alır. Kutsal kavramı genellikle dini ve siyasi güç odaklı olarak da kullanılmıştır. Grek ve Roma dahil antik topluluklar, kutsal gücün kullanımıyla alakalı katı düzenlemelere doğru bir eğilim gösterirler. Böyle bir güç iyice tanımlanmış ve hiyerarşik olarak düzenlenmiş müesseselerin uhdesine emanet edilmişti. Söz konusu otorite dokunulamaz geleneklerin koruyucu kazasıyla sarılmış ve dini törenlerce düzenlenmiş ve sırrına yalnızca seçilmiş bir elitin sahip olduğu en detaylı bir kazuistik yasalar tarafından hareketsizliği ve kalıcılığı sağlanmıştır. İlgili tanrının adına yapılan tapınaklarda ve kutsal mekanlarda bilgece yönetilen ve çoğunlukla politik ve ekonomik gücün hakiki kaynağı olma ve bu işleri yürütenlere prestij sağlama eğiliminde olan ve bu yolla kontrol edilen kutsal, netice olarak evcilleştirilmiş bir hale getirilmişti. Bu tasvire uymayan 'ehlileştirilmemiş kutsal' şeklinde bir kolektif olgu aslında pek nadir olarak görülebilir. Bkz. Giovanni Floramo, *Gnostisizm Tarihi*, çev. Selma Aygül Baş, Bilal Baş, Litera Yayınları, İstanbul, 2005, s. 287 ; Nevzat Y. Aşıkoglu, “Kutsal ve Toplum”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Sempozyumu*, 10-12 Nisan 1996, s. 2

¹⁹⁹ Alev Alatlı, *Batiya Yön Veren Metinler*, Cilt 1, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 65

eserler üzerinde tecelli etmesinin, kavramları da kısırdöngülükten kurtararak, farklı anlamlara dönüştürdüğünü de söyleyebiliriz. Örneğin; Roma toplumunun inançları arasında yer etmiş olan “Oracle” denilen, tanrının kahinliğini yapan kişilerin, *Res Gestae*’lerde bazen bir danışma aracı, bazen de olayların gelişimindeki ilahi etkisinin ne denli büyük olduğunun vurgulandığı durumlara rastlayabiliriz. İlk dönem Bizans tarihçisi Ammianus’un tarihinde, *Mısır’ın Teb kentinin Abidos bölgesindeki tapınakta, Bes denilen tanrının kahinlerine, bazı kişilerin doğrudan danıştığı, bazılarının da isteklerini bir parşömen ya da kağıt ile göndererek dünyevi isteklerde bulduklarını ya da dua istediklerini ve sonra tanrının adına kahinlerin cevaplar verdiği belirtilirken*²⁰⁰, Philostorgius’un *Historia Ecclesiastica*’sında ise; *İmparator Mürted Julian*²⁰¹’in, *putperest olan kahinlerin kehanetlerine inanarak, Perslere karşı bir sefere giriştiğini söylenir.*²⁰² Ammianus’un anlatımında çizmiş olduğu güvenilir kahin portresine karşılık Philostorgius, putperest²⁰³ ve sözlerine inanılmaması gereken bir kahin profili çizmiştir. Görüldüğü üzere klasik bilgi anlayışının getirmiş olduğu “kahin ya da kehanet” kavramları, iki tarihçinin algısında ne denli farklıdır. Bu farklılığa rağmen her iki olayda da tanrısal kavramlar kullanılmıştır. Böylece dini ve siyasi şartlardaki değişimin, kavramların yeniden anlamlandırılması ve yeniden inşasını da beraberinde getirdiği söylenebilir.

Medeniyet kavramının altında, dünya görüşü, varlık tasavvuru, alem düşüncesi, kozmoloji, ahlak, siyasi ve sosyal düzen, estetik anlayışı, şehir hayatı, kültür ve diğer kavram ve kurumları alabiliriz. Tüm bunlar medeniyetin geniş bir semantik alana sahip olduğunu göstermektedir.²⁰⁴ Bu geniş semantik alan içinde, Tanrı tasavvuru

²⁰⁰ Ammianus Marcellinus, *a.g.e.*, Kitap XIX / XII, 1939, s. 535-537

²⁰¹ Kroniklerden bazıları, Roma imparatoru olan Flavius Cladius Julianus için Hıristiyanlığı reddedip Paganlığa döndüğü gerekçesiyle, ona mürted (dinden dönen) demiştir. Sozomenin de ateşli bir Hıristiyanlık savunucusu olduğu düşünüldüğünde, bu yakıştırmayı yapması elbette doğal karşılanabilir.

²⁰² Philostorgius, *The Ecclesiastical History*, trans. Edward Walford, Master’s Thesis, 1855, Book VII, Chapter XV, p. 483-484

²⁰³ Sozomen, eserinde kahinler için belirttiği Putperest tabirini ayrıca kafir olarak ta kullanmıştır. Ona göre artık paganlıktan kalan kahinlik kurumu, Hıristiyanlığın ilkelerine terstir. Aslında, kavramların inançlar arasındaki dönüşümünün etkileyici bir örneğini oluşturan bu mefhum, ister Hıristiyanlığa ya da Müslümanlığa inananlar olsun isterse de Yahudiliğe ve Paganlığa inananlar olsun, bunların arasında bir dışlama ve aşağılama aracı olarak kullanılmagelmiştir. Kimin kime göre kafir olduğu meselesi, her dinin mensuplarınca yazılmış olan kroniklerde göze çarpan bir husus olmuştur.

²⁰⁴ İbrahim Kalın, “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”, *Divan Dergisi*, Cilt 15, Sayı 29, s. 4

çok geniş bir yer kaplar. Klasik dönem tanrı tasavvuru da bir bütün olarak hiç şüphesiz Bizans kroniklerine yansımıştır. Bu tanrı tasavvurunda, paganlık içinde yer alan ve doğada her şey üzerinde ayrı ayrı bir hakimiyet alanı kuran, kahinler ve büyüler aracılığı ile tecelli etmesi beklenen, düşmanın yenilmesi için birleşen Tanrı ve Tanrıçalar yer almıştır. Bizans tarihçilerinin eserlerine konu olan spesifik olaylarda(galibiyet, ölüm, doğum, taht mücadeleleri v.b), pagan tanrılarına veya tek tanrı figürlerine atıflarda bulunularak, farklı çözümlere ulaşıldığı müşahade edilmektedir. Bu hem pagan hem de Hıristiyan tarihçiler tarafından gerçekleştirilen bir durumdur. Pagan dönem için, Ammianus'un Res Gestae'sinden yukarıda örnek vermiştik. Hıristiyanlık dönemi için ise örneğin; *Psikopos Aleksander'in Kapodokya'dan Kudüs'e gerçekleştirdiği seyahatin Tanrısal bir isteğe bağlanması*²⁰⁵ ya da siyasi tarih bakımından “*Bir düşman olarak görülen imparator Nero'nun, havarilere karşı yaptığı katliam ile tanrının baş düşmanı ilan edilmesi*”²⁰⁶ gibi her şeye müdahil bir tanrı portresi çizilmesi yanında, tarih yazıcılığı ekseninde değerlendirebileceğimiz daha spesifik olgulara ve olaylara da yer verilmiştir. Öyle ki yine Kayserili (Filistin'deki kayseri) Eusebius'un tarihinde, “*İmparator Maxentius'un tahtını ele geçirmek için yola düşen I. Konstantin'in Tanrının gücüyle muzaffer olduğunun*”²⁰⁷ belirtilmiş olması, bırakın düşmanı, kendi taht meselelerinde bile tanrı tasavvurunun objektiflik bakımından değişiklik arz ettiğini gösterir. Söz konusu Tanrı bir taraftan Roma'ya karşı savaşanları normal olarak en ağır biçimde cezalandıran bir varlık olarak karşımıza çıkmakta iken diğer taraftan, imparatorların taht mücadelelerinde etkin rol alan ve tarihin akışına göre gücü elde etmiş olana yardım eden Tanrı figürü olarak karşımıza çıkar. Aslında burada tarihçinin amacı, tarihi sonuca dinsel bir boyut kazandırmaktır. Bu durum şu anda bizlerin kendi tarihimiz için, ara ara sarf ettiğimiz “ Allah'ın yardımıyla bu şanlı ordu bu şehri fethetti.” gibi dini içerikli cümlelerin benzeridir. Özellikle diğer milletlerle savaşta, galibiyet elde edildiği takdirde, bu zafer de dinsel bir katkı olduğu, belirtilmeden geçilmemiştir. Lakin bu tek tanrı tasavvurunda, pagan olan imparatorlara karşı savaş açan ve diğer imparatorlar ile birlikte hareket eden bir tanrı figürü de yer almıştır. Bu

²⁰⁵ Eusebius of Caesarea, *a.g.e.*, 1842, Kitap VI, Bölüm XI, s. 229

²⁰⁶ Eusebius of Caesarea, *a.g.e.*, 1842, Kitap II, Bölüm XXV, s. 79

²⁰⁷ Eusebius of Caesarea, *a.g.e.*, 1842, Book IX, Chapter IX, s. 391

durum gerçekte bizlere, Bizans İmparatorluğu'nda dini bir olgunun, siyasi meşrulaştırmada nasıl araç haline getirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Unutulmamalı ki Bizans tarihçilerinin birçoğu, tarihçiliğinin yanında ayrıca devletin yönetim kademelerinde yer alan hatta senatör olarak görev yapan kişilerdir. Böyle bir statü sahip olan kişinin, kendi tarih yazımında meşrulaştırma çabasına da girişebileceği bir gerçektir.

Bizans tarih yazıcılığında klasik bilgi evresi denildiğinde, medeniyet tasavvurunun bu bilgilerin oluşturduğu kavramların sınırları dahilinde çizilebileceğini bilmekte fayda vardır. Öyle ki Bizans kronikleri değerlendirildiğinde, dönemin algılarının üstünde ya da altında, farklı bir portreyle karşılaşılması beklenmemelidir. Çünkü medeniyet tasavvuru ve bunun kroniklere yansımalarının, tamamen toplumun ortak belleğinin bir tezahürü şeklinde olduğunu, söylemlerde açıkça görebiliriz. Dolayısıyla klasik bilgi evresi ile ilgili kroniklerde hep ortak cümlelere rastlamamızın, oldukça doğal olduğu söylenebilir. Anlatımlarımızın daha sağlıklı sonuçlara ulaşabilmesinin ise, kroniklerdeki belirli kavramların, toplumun tarihsel belleğinin de göz önüne alınarak yapılacak analizle mümkün olacağını belirterek, Bizans tarih yazıcılığının kavramsal bazda incelenmesine geçebiliriz.

B. BİZANS TARİH YAZICILIĞINDA KAVRAMLARIN, AYNI DÖNEM UYGARLIKLARIN VE ALGILARIN KRONOLOJİK ANALİZİ

1. Millet, Milliyet, Savaş, Barış, Müttefik, Düşman, Galibiyet ve Yenilgi Kavramlarının, Bizans Tarih Yazıcılığındaki Yeri

Yapılacak olan tüm değerlendirmelerden en önce millet (ulus,kavim, ümmet), millet-ırk²⁰⁸ ayrımını ve milliyet kavramlarını sağlam bir şekilde açıklayarak, görüşlerimizi bunun üzerine bina etmemiz gerekmektedir. Buna göre; Millet, Arapça kökenli bir sözcük olup, belirli din veya mezhebe bağlı cemaat anlamında kullanılmasının yanı sıra, kendisini ortak dil, din, kültür, tarih, toprak ve ata ile özdeşleştiren bir insanlar topluluğu olarak addedilebilir. Millet, bir kurumlar silsilesinden ziyade bir halk topluluğunu ifade eder. Ancak milleti kimin veya kimlerin oluşturacağı hususu, neticede pratik problemlere yol açan kavramsal zorluklar içermektedir. Mesela, İrlandalılar her yerde bir ‘*millet*’ olarak bilinirler; peki Kuzey İrlandalılara ne denilecektir? İngilizlerin ve İskoçyalıların her ikisi de millet olarak bilinir; öyleyse ayrıca bir İngiliz milletinden bahsetmek mümkün müdür? Keza, Fransa’da yaşamakta olan üç milyon Müslüman gerçekte Fransız mıdır? Tarihin hiçbir döneminde kendi kendilerini yönetmemiş olan Filistinliler eğer bir ‘*millet*’ iseler, aynı şey Kürtler, Sihler, Tamiller, Karenler ve Chin’ler için de

²⁰⁸ Millet ve ırk ayrımını yaptığımızda kavramlar arasındaki karışıklığı da giderebiliriz. Millet kavramı kültürel bir birliği (dini ya da ulus) ve ortak bir tarihi ifade ederken, ırk kavramı ise daha çok fiziksel ve biyolojik olarak ayrılığı açıklar. Yani milletler, çok çeşitli ırklardan meydana gelmişlerdir. Özellikle Roma’ya bu eksende baktığımızda, burada, ilk olarak şiddetle kurulan, sonra menfaatle idame olunan, birbirinden tamamı ile farklı şehirlerden ve eyaletlerden müteşekkil büyük bir topluluk, ırk fikrine en ağır darbeyi vurur. Hıristiyanlık cihanşümul ve mutlak mahiyeti ile, daha tesirli olmak üzere aynı istikamette çalışır. Roma imparatorluğu ile sıkı bir ittifak kurar, ve bu iki birleştirme amilinin tesiriyle, ırk düşüncesine dayanan sebepler yüzyıllar boyunca insan işlerinin idaresinden uzak tutulur. Barbar istilaları da, görünüşe rağmen, bu yolda atılmış bir adım olmuştur. Barbar ülkelerinin şekillerinin ırkla ilgili bir tarafları yoktur; bu şekli istilacıların kuvveti ve keyfi tayin eder. İtaat altına aldıkları insan kitlelerinin ırkı, Barbarlar için en ehemmiyetsiz bir şeydir. İstilalar sonrasında Kral Şarlman tarafından yenilenen Roma İmparatorluğu’nda yapılan sınır tayinleri, daima ırk temayülünün dışında yapılmıştır. Anlayacağımız o ki, bugün var olan milletlerin kuruluşunda ırk mülhazalarının hiçbir etkisi olmamıştır ve bu yüzden saf bir ırk yoktur. Söylediklerimizin bilhassa Avrupa medeniyeti için geçerli olduğunun da altını çizmek gerekir. Tabii ki Bizans’ın durumu da böyledir, zaten imparatorluk süresince yazılmış olan kroniklerde ırk şuuru yerine millet şuuru esas alınmıştır. Anna Komnena’nın yazdığı Alexiad adlı kronik’te aynen “*Papa çok yüksek bir Ruhani liderdir ve o, çeşitli milletlerin askerleri tarafından korunmaktadır*” ifadesi yer alır. Görüldüğü gibi burada, millet nosyonu, bir ırktan veya aynı dili konuşan bir topluluktan ziyade dini bir birleşme olarak ele alınmış ve kronikte bizlere aktarılmıştır. Bkz. Ernest Renan, *Nutuklar ve Konferanslar*, çev. Ziya Işhan, Sakarya Basımevi, Ankara, 1946, s. 109-111, ; Anna Komnena, *The Alexiad*, trans. Elizabeth A. S. Dawes, in Parantheses Publications Byzantine Series, Cambridge, Ontario, 2000, p. 25

geçerli midir? Quebec'te yaşamakta olan Fransız-Kanadalıların bir millet teşkil ettikleri gözüküyor; peki yine aynı yerde yaşamakta olan İngiliz- Kanadalı ahali nasıl tanımlanacaktır? Bu soruların cevabı, millet kavramının tanımında yatmaktadır.²⁰⁹ Bu yüzden millet kavramını biraz daha açmalıyız. Buna göre; Millet veya kavim, kavramı daha İslamiyet'ten evvel "Tevrat ve İncil"²¹⁰,de mevcut olduğu gibi Kuran'da da on beş kez anılmıştır. Millet kavramı daha çok, yalnızca etsinite ile birlikte anılmak yerine, hem din hem de etnisite ile beraber kullanılmıştır. Etnisite dediğimizde bir dil etrafında birleşmeyi de anlamaktayız. Ancak bununla birlikte mutlaka kullanılagelen nosyon olarak da ümmet kavramını görmekteyiz. Aslında etnik bağlamda kavim kelimesi kullanılması gerekir. Çünkü, Millet terimi dini kimliğe ağırlık vermesine karşın, kavim terimi daha fazla toplumsal ve etnik kimliği vurgular. Kavramın batıda karşılık bulması ise daha farklıdır. Batı'da *nation* terimi daha Romalılar zamanında kullanılmaya başlanmış, etnik topluluğa ve kimliğe öncelik tanınmıştır. Lakin bu tanımlama Doğu Roma'da (Bizans) farklı gelişmiştir.²¹¹

Kroniklerde, birliğin millet ile sağlanması değil de din ile sağlandığına dair donelerin olmasından kaynaklı bir durum söz konusudur. Elbette Roma

²⁰⁹ Hüseyin Bal, "Anthony Birch'in Siyasal Teorisinde Milliyetçilik Kavramı ve İdeolojisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 31, 2014 s. 308

²¹⁰ Tezimizin konusu gereği bizi ilgilendiren kısım, genel olarak Hıristiyan ve Yahudi olan Bizans tarihçilerinin kroniklere, İncil ve Tevrat'taki millet kavramını ne kadar yansıttığıdır. Özellikle ulus kavramının aynı dinin ümmeti olarak geniş kapsamlı kullanılması (İslam Ümmeti, Yahudi topluluğu, Hıristiyan milleti denilmesinden başka hepsi için ümmet kavramı da ayrı ayrı kullanılmasında da sakınca yoktur.) ve ulusların etnik unsur yanında, din bazında da ele alınması, kroniklerde de ekseriyetle yer almıştır. Agnostik bir yazar olan Josh McDowell'in Kutsal Kitap adlı eserinde şunları belirtmiştir. Örneğin; Yahudi tarihçi Josephus, Hz. İsa için; "*Hem Yahudilerden olan, hem de diğer uluslardan olan halklardan birçok kişiyi kendisine doğru çekmiştir.*" derken, yine söylediğimiz üzere, ulusları dini olarak kategorize etmiştir. Millet kavramının, etnik anlamda değil de, dini anlamda kullanıldığına dair bir başka örnek olarak ise, Kitap Al-Unwan Al-Mukallal Bi- Fada'il Al-Hikma Al-Mutawwaj Bi-Anwa Al-Falsafa Al-Manduh Bi-Haqaq Al-Marifa adlı Arapça bir el yazmasında belirtilen pasajda "Yahudiler ve diğer birçok uluslardan olan kişiler, İsa'nın öğrencisi olmuştur." denilerek, kavram tekrardan dini boyutta değerlendirilmiştir. Özellikle millet mefhumunun, son 300-400 yıla kadar din minvalinde ele alınmasının diğer bir sebebi de eski antlaşma denilen Tevrat ve Zebur'dan kaynaklıdır. Milletler, bu kitaplardan itibaren, farklı farklı din toplulukları şeklinde sınıflandırılmıştır. Öyle ki Arkeolog Merrill Unger, Eski Antlaşma arkeolojisinin, kutsal kitabın tarihine sayısız bilgi ekleyerek, bütün ulusları yeniden keşfedilmesine olanak tanıdığını ve bu konuda tarihi boşlukları doldurduğunu belirtmiştir. Tabi bu anlatımların yanında, aslında biz dini boyuttaki bu durumu, Bizans'ın ve önceki uygarlıkların hemen hepsinde görmekteyiz. Çünkü millet kavramının daha çok etnik köken bakımından kullanılması ve ulusların kendi milliyetlerinin farkına varması çok eski devirlere kadar uzanır. İmparatorlukların parçalanması ile ulusların artık, milliyet nosyonunu göz önüne alarak harekete geçmesi de buna mukabil gerçekleşmiştir.

²¹¹ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 12-18

imparatorluğu kendini bir Roma ulusu olarak görmektedir, lakin bunun Roma'nın ikiye ayrılması ve yalnızca Doğu Roma olarak uygarlık hayatına devam etmesi ile değiştiğini de görmek gerekir. Çünkü, “*Doğulu kimliğe bürünmeye başlayan Roma*”²¹², kendini artık dini bir kimlik üzerinden tanımlamaya başlama ihtiyacı

²¹² Bizans'ın şarklılaşması hıristiyanlıkla başlamıştır demek yanlış olmaz. Hıristiyanlık bilindiği gibi Doğu'da ortaya çıkmış, yine ilk müritlerini doğu topraklarında kazanmış, şark kökenli bir dindir. Ancak siyasi, dini, askeri faktörlerin de etkisiyle, doğduğu toprakların dışına taşmış ve IV. yüzyılın başlarında Roma İmparatorluğunun resmi dini haline gelmiş olan hıristiyanlık, Batıda kendine sağlam bir destekçi bulmuştur. Böylece Hıristiyanlık, Doğu'da özellikle Roma hakimiyeti altındaki bölgelerde yayılma imkanı bulmuş, imparatorluğun pagan kitlesi içinde öteki inançların yanında, daha yüksek bir felsefe ve inanç prensipleri getirdiği için, daha rahat bir şekilde kabul görmüştür. Bkz. Mehmet Aydın, *Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 27, Sayı 1, 1986, s. 123 ;Bu doğu kültürünün Romalılar tarafından çok sakin karşılanmasının söz konusu olduğu ortamda, güçlü unsurların etkisinden de bahsetmemiz gerekir. Nasıl ki Türklerin İslamiyeti kabul edip özümsemesinde birtakım öğelerin tesiri varsa, aynı şekilde Pagan Roma'nın Bizanslaşmasının ilk adımı olan Hıristiyanlığın da kabulünde hemen hemen aynı unsurlar yerini korumaktadır. Bunların başında eski paganist inançların bazı kabullerinin, tek tanrılı dinlerin muhtevasında da yer alması gelir. Öyle ki sık sık bahsettiğimiz gibi, doğa ve insana mucizevi açıklamalarla yaklaşma ile kutsallık atfetme vaziyetleri, ilahi dinlerin içeriğinde sıkça bulunmaktadır. Roma'nın Hıristiyanlaşmasının ardından, doğululaşma ve tarih yazımında çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. Artık Doğu Roma topraklarında, özellikle de İstanbul'da ikamet eden, tarihçilik mesleğini de üstlenen devlet adamları ve kilise babalarının yazmış olduğu kronikler, şarklılaşmanın bir göstergesi olarak Grek dili ile vücuda getirilmeye başlanmıştır. Anlaşılan o ki 2. Yy.'da tarihçi *Yaşlı Cato*'nun zamanında başlayan ve onun şiddetle karşı çıktığı Grek dili ile eser oluşturma isteği, zamanla köruklenmiş, resmi dil olan Latince'yi de geride bırakmıştır. Aslında bu isteğin altında, dil bildiğini göstermek ve retorik sanatına uygunluğu açısından Grekçe'nin tercih edilmesi yatar. Öyle ki bu ilginin Roma'nın Bizans'laştığı devir dediğimiz M.S. 4. Yy'da daha da artması, artık doğunun unsurlarından başta dil ve din olmak üzere yoğun bir şekilde etkilendiğini de açıklamaktadır.; Buna istinaden Herodot, İskender ve diğerlerinden kalan şark hakkındaki bilgi birikimleri, Roma'nın şarklılaştığı devir olan Bizans'a dönüşümünde önemli ölçüde tesirlerde bulunmuştur diyebiliriz. Bkz. Edward Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşfi*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1998, s.89 ; Ammianus Marcellinus'un kroniğini tercüme eden John Rolfe'nin önsözde yapmış olduğu değerlendirme de bu dönüşüm sürecini açıklar niteliktedir. Ona göre de, Roma'nın oryantel monarşiye dönüşümü 284 yılında başlamıştır. Bu doğu monarşisi imparator Diocletian'ın sivil ve askeri uygulamalarda düzenlemeye gitmesiyle başlamış ve bu doğululaşma süreci, Konstantin ve halefleri tarafından, sınırlı sayıda yüksek memurların elinde bir bürokratik yönetim haline gelene kadar devam etmiştir. Bkz. Ammianus Marcellinus, *a.g.e.*, 1939, s. xxiii ; Bunun yanı sıra Ostrogorsky'nin değerlendirmeleri de önem arz eder. George Ostrogorsky'nin Bizans'ın şarklılaşma meselesini ele alışı ise daha somut verilere dayalıdır. Ona göre Bizans'ın doğuyu anımsatan hayat formları, Sasanilerden ve Araplardan doğrudan doğruya alınıp benimsenenlerle birlikte zamanla daha belirgin bir hale gelmiştir. Özellikle Justinianos döneminde, hukuk kuralları doğunun örf ve adetleri ile entegre edilmiştir. Bkz. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 70 ; Buna takiben ise İmparator Leon ve Konstantin'in *Ekloga*'sı (hukuk kuralları) önem arz eder. Burada, doğuya ait olan “burun, dil ve el gibi uzuvları kesme, gözleri kör etme, saçların kesilmesi ve yakılması” gibi suçluyu cezalandırma yöntemleri, Bizans'a artık yabancı değildir. Herakleios ile birlikte ise artık Roma dönemi kapanmış ve kültürel anlamda Bizans devri başlamıştır. Kroniklerde rastladığımız, III. Leon'un tasvir karşılığı tutumu, Yahudi ve Arap etkisini de göstermektedir. Yani şarklılaşmanın bir tezahürüdür. Ermeni olan V. Leon ise, askeri bir ruh ve resim düşmanı bir zihniyetle temayüz eden Anadolu unsurunun yani doğunun belirgin bir temsilcisi portresiyel karşımıza çıkar. Bkz. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 148, 150, 187; Her ne kadar Roma dehasının kurmuş olduğu idari teşkilatın muazzam kuvveti yıllarca sürmüş ise de Bizans iktidarında şark ruhu asırdan asra kuvvetlenmiş, bir hükümdar ailesi ötekini devirmiş ve her yeni gelen her ne kadar diğerini ötekileştirmişse de kendinden önce var olandan daha az garplı olmuştur.

duymuştur. Sebebi ise, dinlerin yoğun olarak yaşandığı ve hatta tek tanrılı evrensel yapıdaki dinlerin çıkış noktası olarak Ortadoğu’da, devlet olarak varlığını sürdürmesidir. Öyle ki Bizans’ın kuruluş anına rastlayan kavimler göçü ile imparatorluk sınırları içinde millet kavramı değişmiş ve yerini haçlılara kadar uzanan silinmez bir kavim bilincine bırakmıştır. Bu kavim bilinci de olması gereken etnisite vurgusundan daha çok din vurgusu yapmıştır.

Modern anlamda ise millet; belirli bir memleketi şuralarda ya da divanlarda, meclislerde temsil etmek veya bu maksatla temsilciler hakkı bulunan bireylerin meydana getirdiği topluluk olarak tanımlanmıştır.²¹³ Ancak biz millet kavramını daha çok, Bizans dönemi içindeki anlamlarıyla ele almalıyız.

Milliyet denildiğinde ise, ulus kavramı ile iç içe geçmiş eşit bir nosyondan bahsetmemiz gerekir. Milliyet, bireyin ulus ile bağına anlatan bir kavramdır. Millet mefhumunun sonucunda, kişinin dahil olduğu toplumu belirten milliyet, ayrıca bir kimliğin de ifadesini belirtmektedir. Yani milliyet, Lord Acton’ın 1862 yılında kaleme aldığı ve halen önemini koruyan “*Nationality*” adlı makalesinde bildirdiği üzere, soyut bir vatandaşlık kavramının da açıkça bir beyanıdır.

Milliyet tabirinin “doktrinsel ya da ideolojik yaklaşımlar”²¹⁴ ile değerlendirilmesinin açık uçlu bir fikir olacağı kanaatinde bulunsak da, büyük çoğunluğun bu yönde söylemlerde bulunduğu da apaçıktır. Elbette milliyet tanımı için etnik bir arayış gerekir. Lakin bu etnik arayışta konumlandığımız ve geçerliliğini yitirmiş nüvenin ya da küçük azınlığın, yapılacak olan milli bir savunmanın gerçekliğini ne derecede sağlayabileceği de tartışma götürür düzeyde olacaktır. İster Roma isterse de şarklılaşmış Roma dediğimiz Bizans olsun, milli

---

Phrygialılar, İsaerialılar, Kapadokyalılar ve Ermeniler, Romalı imparatorlar tarzında birbiri arkasından hüküm sürmüşlerdir. Bkz. William Michell Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 25

²¹³ Adem Palabıyık, Yunus Koç, “Millet-i Hakime Kavramı Üzerine Sosyo-Politik Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 37, 2015, s. 420

²¹⁴ Doktrinsel yani belirli bir öğretisi sistemi ve bu kavramı içine alacak biçimde şekillenen ideolojik yaklaşımlarla milliyet mefhumunun değerlendirilmesi, tabiri caizse abesle iştigal olacaktır. Zira, herhangi bir siyasi öğretisi ile ateşli bir ülkü savunusu yapmak, özellikle dini boyutlarda geçerliliğini dün Roma’da ve Bizans’da korumuş olsa da, bir ulusun başkaldırısına dönüşmemiştir. Bizans İmparatorluğunda elbette kroniklerden açıkça anladığımız şekilde, özellikle dini öğretilerin can siperane savunulması durumu söz konusudur ve yalnızca uhrevi amaçlarla sınırlıdır. Lakin bu ideolojik tutum, Bizans İmparatorluğu’nun son demlerine kadar, hiçbir zaman ama hiçbir zaman siyasi manada gerçekleşmemiştir.

hisler çerçevesinde hareket etmiş olsaydı²¹⁵ -ki bu içinde barındırdığı farklı ulusların nüfus azlığından dolayı ve skolastik düşünceden dolayı imkansız denilecek kadar azdı -, büyük bir imparatorluktan bahsedemezdik. Ancak milliyet eksenli hareketlerin yalnızca milli duyguların artması ile olacağını zannediyorsak bu büyük bir yanılgı olacaktır. Milli duygular her zaman vardır (çok uluslu imparatorluklarda milli hareketler söz konusu değildir desek bile, bunun o imparatorlukta yaşayanların milli duygularının olmadığı anlamına gelmeyeceğini de biliriz.) ama milli duyguları harekete geçirecek olaylar her zaman vuku bulmaz. Vakiya bunun için büyük bir nüfus ve bu oranda da etkili bir nüfuz sahibi olmak gereklidir. Özellikle Bizans'ta, milli hislerle ortaya çıkan bir ayaklanma ve bunun doğal bir sonucu olarak imparatorluktan ayrılacak nüfusa sahip milletler, henüz vücut bulmamıştır. Her bir millet kendi içinde Roma'dan bağımsız olarak hiyerarşik bir düzende örgütlenme içindedir. Ancak eyaletlere ayrılmış olan Bizans İmparatorluğu'nda isyanlar çıkmış olsa da, bunlar örgütlü bir şekilde, kuvvetli milli hisler sonucunda gerçekleşmemiştir. Bu yüzden asıl olarak anlamamız gereken, milli tavırların sergilendiği ortamın hazırlanması için gereken şartların oluşmadığıdır. Tekrar söylememiz gerekirse, özellikle yoğun nüfus²¹⁶ olarak imparatorluk sınırları dahilinde bir millet yoktur. Böyle bir söylemin ardından diyebiliriz ki, tek başına nüfus yeterli midir? Suale cevaben, nüfus etkeninin yanında toplumu isyana hazırlayıcı fikirleri yayma sürecinin de başlatıp sürdürüldüğü takdirde etkin rol oynayacağını da söyleyebiliriz.

²¹⁵ O halde, Roma'nın mirasçısı olarak kendini tanımlayan Doğu Roma (Bizans), imparatorluğu yönetirken hangi fikri ön plana çıkarmıştır? sorusuna yönelik olarak, tarihçi Gürkan Ergin'in söylediği milletler üstü bir imparatorluk anlayışının benimsendiğini söyleyebiliriz. Tarihçi *Frank William Walbank*'tan aktardığına göre, imparatorlukta yaşayan halkların, en çok asimile olmaya karşı tepki gösterdiklerini belirtir. Ama bunlara karşın yine de Roma'da geniş çaplı isyanların nadir görülmesi söz konusudur. Bunun sebepleri olarak, belirttiğim üzere özellikle nüfus, sonraki aşamalarda ise siyasi tanınma da eşitlik ve alt kimlikler için savaşın gereksiz görülmesi gibi nedenler sıralanabilir. Eşitlikten kasıt ise, herhangi bir alt kimliğe sahip olan, ama Romalılaştırmayı amaç edinmiş her Roma vatandaşının senatörlükler dahil devlet memuriyetlerinde önünün açık olduğu garantisinin halka verilmesidir. Ama Roma'nın Bizanslaştığı, yani imparatorluğun Doğu Roma topraklarında hüküm sürmeye başlamasından evvel, Batı Roma'da isyanların eksik olmadığını da biliyoruz. İşte bu nedenleri göz önüne alan Bizans imparatorları, adalet dairesi içinden çıkmadan hareket etmeye özen göstermişler ve yönetim kademesinde pek olmasa da, en azından halk tabakasında buna riayet etmeye çalışmışlardır. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Gürkan Ergin, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti-Direniş ve Düzen*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 477-478

²¹⁶ Nüfus denildiği vakit, bir yerde yaşamakta olan insan topluluğunun sayıca oranını kastederiz. Mamafih, nüfus ölçüsünde nüfuzun belirleneceğini de unutmamalıyız. Çünkü bir toprağın veya bir bölgenin, hangi etnik yapıdaki güce ait olduğuna kanaat getirmemizde başlıca etken nüfustur. Öyle ki her devirde, devletlerin başka bölgelerin fethi sonrasında uygulamaya koydukları iskan politikası da, özellikle nüfusun bu belirleyici özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Elbette bu açıklamaların yanında, birbirinden farklı yorumlara da açık olmak gerekir. En nihayetinde tarihsel süreçlerde bu gibi kavramların her seferinde yeniden değerlendirilmesiyle birlikte, farklı fikirlere zemin hazırlanabilir. Bu şuur ekseninde, millet ve milliyet kavramları da tekrar tekrar ele alınabilir ve var olan yorumlara katkıda bulunulabilir.

Milli duyguların doğuşunu ve hatta milletlerin teşekkülüne dair birtakım kavramsal sınırlamalar yapmak, dar ve kifayetsiz bir bakışı temsil eder. Gerçekten milli duygular da din duyguları gibi en eski devirlere kadar çıkar. Örneğin; yakın şark Hıristiyanları olan Ermeniler ve Süryaniler, mezhep farkları ile Bizanslılara karşı milli varlıklarını korumuşlardır. Özellikle IV. asırdan sonra Romalı özelliğini kaybetmeye ve yunanlılaşmaya başlayan Bizans imparatorluğu, doğu milletlerini ortodoks yapmak ve rumlaştırmak siyaseti ile onlara karşı zulümlere başlamış ve bu hareket de yabancı kavimlerin, asimilasyona uğramamak için milli ve dini dirençlerini arttırmıştır.²¹⁷ Bizim şu anda anladığımız manada varolan bu milletler, Ernest Renan'ın da belirttiği gibi, beledi krallıkları ve mahalli Cumhuriyetleri bir arada toplayan ve bu yüzden tek bir millet olamadığını söyleyebileceğimiz Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiş olsalar da, bu dirençleriyle milli şuurlarını korumuşlardır.

Tüm bu olay ve olguların Bizans tarih yazımına yansımaları ise, bir medeniyet olarak oluşturulan yapıların ve kutsal değerlerin, milli duygularında ön planda olduğu çok yönlü öğelerle korunmasını sağlamak şeklinde gerçekleşmiştir. Kroniklerde aşağılayıcı, acımasız, ötekileştirici ve toleranssızca yaklaşımların yanında bazen melankolik ve mucizevi, bazen de ruhsal acıların getirdiği ayrıştırıcı çılgınlıkla ifade bulan ve aslında tarafımızca bu yaşanmışlıklara ve sert üsluplara opportünist bir bakış açısı ile bakmamız gerektiği düşünülen yazıların, tam da istediğimiz bilgi zenginliğini bizlere sunduğunu açıklamak gerekir. Öyle ki bu farklı bakış açıları, dilin sınırlarını zorlamanın getirdiği düşünce malzemelerini arttırmaktadır. Zaten kroniklerin üzerinde bu kadar çok çalışma yapılabilmesinin baş etkenlerinden biri de budur. Hem Bizans İmparatorluğu'ndaki milli unsurların hem

²¹⁷ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi (Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları)*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 31

de diğer milletlerin milli unsurlarının da sık sık vurgulandığı kronikler, dinsel manada toplumu birbirine kenetlemek için bir görev de üstlenmiş ve kendi içlerinde “dejenere olmayı”²¹⁸ engellemek için verilen ürünler olarak karşımıza çıkmıştır. Örnek vermek gerekirse George Synkellos’un kroniğinde; *Gökyüzü, cennet, dünya ve deniz hakkındaki belirli hikayeler, kralların eserleri ve onların kahramanlıkları, Babil bölgesinin konumu ve bereketliliği, Eritre denizinde görünen yaratıklar, olağanüstü ve mistik şeylerin tümü, mantıklı bilgiler ışığında düşünüldüğünde, iblislerin uydurmalarıdır. Keldanilerin*²¹⁹ *antik yazarı Berossos ve onun takipçileri, Polyhistor ile Abydenos’ın ortaya çıkardığı ve yazdığı bu şeyler, Keldani ulusunu yüceltmek ve onu diğer uluslardan eski göstermek için kaleme alınmıştır.*²²⁰ ve “*Kötü bir şeytanın zihinsel figürlerinin karanlık ve şeytani ustalıkla anlatıları*”²²¹ şeklinde yapılan açıklamalar da, diğer ulusların milli hislerle kaleme aldıkları efsanevi anlatımlar, sert bir şekilde dini unsurlar (düşüncelerin iblis kökenli yani şeytani olduğu varsayılarak) dahil edilerek eleştirilmiştir. Aslında bu durum,

²¹⁸ Dejenere olmak tabirinden kasıt, Bizans’ın Hıristiyanlıkla bütünleşmiş olan kendi kültürünün bozulmasını engellemektir. Buna örnek olarak M.S. 536 yılında, Mısır’ın yüzyıllarca süren kendine özgü medeniyet unsurlarının tahrip edilmesini verebiliriz. Bu amaçla Mısır’ın en önemli tapınakları arasında yer alan, hatta ve hatta Komombo, Luksor, Dendera, Philea ve III. Ramses tapınaklarının başında gelen Karnak tapınağının duvar resimleri ve rölyeflerinin üstü sıvanmış ve tapınak binaları manastır kullanımına açılmıştır. Bkz. Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Angı, Dost Yayınları, Ankara, 2010, s. 625 ; Peki bu durumun tarih yazıcılığı ile olan bağı nasıl açıklanabilir? dediğimizde ise şunları dile getirebiliriz.; Birincisi, bu bilginin kroniklere yansması olmasa idi, biz bugün halen ortaya çıkarılmaya çalışılan Mısır’daki eserlerin tahribatının kimler tarafından gerçekleştirildiğini öğrenememiş olurduk ama kronikler bize bu bilgileri sağlamıştır. İkincisi, bu açıklama bizlere bir milletin mirasının nasıl yok edilmeye çalışıldığını ve onun üzerine yeni bir benlik inşasının hangi pratiklerle önünün açılarak, sorunsuz bir şekilde gerçekleştirildiğini göstermektedir.

²¹⁹ Keldani sözcüğü, etnik ve dini olmak üzere iki ayrı anlama işaret eden bir kelimedir. Kelime anlamı olarak da; astrolog, kahin, müneccim, ve sihirbaz, bilhassa da Babil’de oturan kavim demektir. Tarih sahnesine ilk çıktıkları zamanlar için kullanıldığında etnik yönü, Hıristiyanlıktan ve özellikle XVI. yüzyıldan sonraki dönemler için kullanıldığında da dini tarafı ağırlık kazanmaktadır. İkinci şekildeki isimlendirmede dahi, birincisinin etkisi görülmektedir. Keldanice Arapça sözlükte; Keldaniler; bilgin kişiler olup, Babil şehrinde ve onun etrafında devlet ve makam sahibidirler. Eski zamanlarda yaşamış kavimlerden bir topluluktur, kendi devirlerinde yönetimde, ilim ve özellikle de astrolojide şöhret kazanmışlardır. Yaşadıkları yer ise, Babil, Asur ve Cezire denen Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki bölgedir. Keldaniler Süryaniler’in atalarıdır. Hepsi günümüzde Keldani olarak isimlendirilmektedir.. Bkz. Kadir Albayrak, “Keldaniler”, *Doğu’dan Batıya Düşüncenin Serüveni*, Cilt 1, Editör: Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015,s. 857-858

²²⁰ George Synkellos, *a.g.e.*, Fragman (A Selection of Chronography Composed By George the Monk, Who was the Synkellos of Tarasios, Patriarch of Constantinople, From Adam up to Diocletian), Fragman 14-15, s. 19-20

²²¹ George Synkellos, *a.g.e.*, Fragman (From Alexander Polyhistor concerning the ten kings of the Chaldaeans who ruled before the Flood and the Flood itself, and concerning Noah and the ark, in which he also inserts some fantastic stories, as they are written in Berossos), Fragman 33, s. 42

yazarlarımızdaki başka milletlere karşı olan toleranssızlığın da bir göstergesi olarak düşünülebilir. Synkellos'un açıklamaları, onun tarihçi kimliğinin rahip kimliği ile birleşmesinden ileri gelir. Onun bu eleştirilerinin, Roma toplumu haricinde kalan uygarlıkların kendini Roma'dan üstün görmelerine karşı da bir tepkinin yazınsal ifadesi olabileceğini de unutmamalıyız. Keldani'lerin kendi milletinin kimliklerini yüceltici davrandığını söyleyen Synkellos, başka milletlerin özellikle dini söylemlerini de aynı tavırla eleştirmektedir. Öyle ki George Synkellos'un kronografyasında Rahip Manetho'nun yazdıkları için "*Mısırlılar, ölmüş ve diğer fani krallarının ruhlarının dışında, tanrılar ve yarı tanrılar hakkındaki efsanelerini, uzun ve saçma bir şekilde sıralar.*" demek suretiyle, bir milletin efsanevi ifadelerle kendini ululaştırmasına, tekrar söylemek gerekirse dini anlamda muhalif ses olarak karşımıza çıkar. Synkellos'un eserinin bütününe baktığımızda, toplumlara bu tarzda yaklaştığını görürüz ve onun kendi içinde de bu tutarlı tavrı devam ettirdiğini, eleştirdiklerinin aksine, kendisinin bu hatalara düşmediğini en azından bu kronik çerçevesinde söyleyebiliriz.

Şu ana kadar verilen örneklerde ve bundan sonra da ara ara karşımıza çıkacak olan Paganlık eleştirisi, Doğu Roma ulusunun Hıristiyanlığı benimsemiş nüfusu ile 313 yılından itibaren paganlığını sürdürenler arasında, kronikler ekseninde var olan uçurumun bir göstergesidir. "*Ernst Breisach*" ne kadar, Hıristiyanlık ile Paganlık arasındaki mesafenin kapandığını belirtse de, dönemin en parlak kronolojisini yansıttığını düşündüğü Eusebius'a dayandırarak Bizans tarih yazımı açısından, bu iki dini inanışın kazananının Hıristiyanlık olduğunu açıklar.²²² Dolayısıyla, "Hıristiyanlığın tarih yazıcıları" olarak da değerlendirilmesi gereken Bizans tarihçileri haçlı seferlerine kadar, bu kutuplaştırıcı söylemler üzerinden çok sayıda kroniklere imza atmıştır.

Millet, milliyet ve milli hisler (dini propagandayı ön planda tutarak yapılan millet ve milliyet savunusu) etrafında da şekillendiğini bildiğimiz kronikler bununla sınırlı değildir. Farklı ulusların milli davranmalarını eleştiren Bizanslı tarihçilere ek olarak, Roma ulusunu öven, onu göklere çıkartıp tarihini kutsallaştıran müverrihler de

²²² Ernst Breisach, *Tarih Yazımı*, çev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s.114-115

azımsanmayacak sayıdadır. Ancak bunun doğal tepkiler olduğunu da unutmamak gerekir. Bu müverrihlerden olan Sozomen'in tarihinde bulunan bir pasajda; “ *Tuna nehrinin yanında yaşayan barbarların lideri Uldız, büyük bir ordunun başında nehri geçti ve Trakya önlerinde kamp kurdu. Uldız, Castra Martis²²³ denilen Moesia²²⁴ şehrinin ihaneti ile şehri ele geçirdi ve oradan Trakya'nın geri kalan bölgelerine akınlar düzenledi. Romalılar ile ittifak içine girmeyi küstahça reddetti.* ”²²⁵ şeklinde bir açıklama ile karşı karşıya kalırız. Hunlar ve Uldız hakkında söylediklerine bakılırsa, Roma haricindeki toplulukların salt bir isyancı ve küçük düşürülmesi gereken azınlıklar olarak addedilmesi gerektiğinin sinyallerinin, kendi tarafınca güçlü bir şekilde verildiğini görmekteyiz. Özellikle *küstahça* sözcüğünden sonra devam eden fragmanda, Hunların Roma'ya nasıl olur da başkaldırabileceğini ve başkaldırmasının sonucunun kanlı çözümünü iştahlı bir dille anlatmış olması, Sozomen'in, Roma'nın üstünlüğünün altını kalın bir çizgi ile çizme isteğinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmıştır. Tabi bu yadırganacak veya fütursuzca eleştirilebilecek bir durum değildir. Çünkü biz biliriz ki her ulus kendini övücü ifadelerle yüceltmek ister. Yani tarihçilikte objektiflikten bahsetmek bu durumda yersiz olacaktır.

Sozomen'in tarihinde, milletler arası ayrışmaların ve karşılıklı olarak ulusların milli benlikle ortaya koyduğu methiyelerin yanı sıra, ulusların birbirleri ile ayrışmadan ortak olarak hareket ettikleri olaylara da rastlamaktayız. Örneğin şimdilerde *Terebinthus* denen ve Kudüs'e onbeş stadyum mesafesindeki bölge için; “*Burada ülkenin ve Filistin etrafındaki bölgelerin sakinleri, Fenikeliler ve Araplar, bir bayram kutlamak için, her yıl yaz sezonunda birleşmektedirler ve diğerleri yani alıcılar ve satıcılar panayıp yapmak üzere oraya giderler. Gerçekten bu bayram, tüm uluslar özenle sebat etmektedirler. Dahası bu yer, çeşitli dini ritüellerle*

²²³ Bulgaristan devlet sınırları içerisinde, bugün ki Kula şehrinde yer alan ve savunma açısından stratejik konuma sahip olan bir kaledir.

²²⁴ *Moesia*, Bulgaristan'ın ve Makedonya'nın bir bölümü, şimdiki Sırbistanın içinde Yugoslavya'nın güneydoğusunda, Roma imparatorluğu'nun bir vilayetidir. Buraya ilk kayıtlı insanlar, bir Trakya kabilesi olan *Moesi* idi. Roma tarihçisi Dio Cassius'a göre *Moesia*, M.Ö. 28 yılında *Marcus Licinius Crassus* tarafından fethedildi. *Moesia* İ.S. 15- 7. yy'a değin, Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kaldı. Bkz. *Moesia, Ana Britannica*, Cilt 16, 1993, s. 168

²²⁵ Sozomen, *a.g.e*, Kitap IX, Bölüm V , s. 411- 412

*onurlandırılırdı. Burada bazı insanlar, herkesin tanrısına dua ediyordu.”*²²⁶ denilerek, ulusların farklı gelenek, görenek ve dini faaliyetlerine karşı tam bir hoşgörü içinde eylemlerde bulunulduğu ve ulusların kimliklerinden kaynaklanan savaşımına mola verildiği izah edilmeye çalışılmıştır. Bizler, özellikle dini anlamdaki milletlerin bir araya gelmesi vaziyetine tarihte Cahiliye devrinde, barışın üç ay da olsa tesis edildiği Suku-Ukaz panayırlarında da rastlamaktayız. Yine dini manada diyebiliriz ki, bütün dinler millet kavramının ayrıştırıcı özelliğini saf dışı bırakmış ve tam zıt şekliyle millet nosyonunun birleştirici olarak algılanmasını arzu etmiştir. Yani, Sozomen’in, Hıristiyanlık öğretisi için İncil’den alıntı yaparak söylediği; “*Git ve bütün uluslara öğret. Baba, oğul ve kutsal ruh adına onları vaftiz et.*”²²⁷ cümlesini kronik içine dahil etmesi bir tesadüf değildir. Sozomen bir din adamı olarak, millet ve milliyet kavramının bir toleranssızlık olarak görülmesine doğal bir şekilde karşı çıkmış ve bu kavramın ilahi bir birleştirici nitelikte anlaşılmasını sağlamıştır. Ancak Sozomen’in bu birleştirici söylemleri süreklilik arz etmemektedir.

Tüm bu söylemler ekseninde tetkik etmemiz gereken bir başka nosyon grubu ise “savaş ve barış” kavramlarıdır. Zira millet ve milliyet kavramları özünde “savaş ve barış”ı kapsar. Öncelikle savaş kavramına bakacak olursak; Bir Alman Generali ve savaş yazarı sıfatı ile bu alana katkı yapan Karl Von Clausewitz’e göre savaş²²⁸, bir düellodan başka bir şey değildir. Yani savaş hasmını alt etmek ve etkisiz kılma ve direnişini yok etme amacını taşır. Barış dediğimizde ise Romalıların “*Si vis pacem para bellum*” olarak söylediği “*Barış istersen savaşa hazır ol.*” sözü aklımıza gelir. Buna göre savaş ve barış kavramlarının altını çizerek söylemek gerekirse, mutlaka döneme uygun kavramlarla, anakronik ifadelerden kaçınarak, bizatihi Bizans imparatorluğunun hüküm sürdüğü yıllar içinde analize tabi tutulması gerekir.

Tabii ki savaş kavramını da, her dönemin kendi gerçekliği ve zamanın ruhu içinde ele alınmalıdır. Sebep olarak da, kavramların anakronik saptamalara sıkça maruz

²²⁶ Sozomen, *a.g.e.*, Kitap II, Bölüm IV, p. 56-57

²²⁷ Sozomen, *a.g.e.*, Kitap II, Bölüm XXVII, s. 94

²²⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Eriş Yayınları, 2003 ; Bülent Daver, “Savaş ve Barış Üzerine”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 10, 1992

kalmasını gösterebiliriz. Savaş kavramı bugün yer altı zenginliklerinin ele geçirilmesinin sonucunda daha çok para transferi ile özdeşleşirken, Bizans İmparatorluğu devrinde ise “ganimet amacı” esasının saklı kalması kaydıyla, daha çok hakimiyet alanının genişlemesinin ve vergilerin artmasının arzulanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü üzere kavramın doğası, gerçekleşen olay ve zaman ile birebir ilişki içerisindedir. Bu, her kavram için muhakkak önem teşkil etmektedir.

Savaş dendiğinde karşımıza, hemen karşıt kavramı olan barış çıkmakta, fakat barışın özneleşmesi halinde bu karşıtlık aklımıza gelmemektedir. Yunan mitolojisinde barış; güzel *Eirene* tarafından simgelenmektedir. Huzur ve gurur dolu çehresini, vakur bedeni üzerinde taşıyan *Eirene*, kucağında ise zenginliği ve bereketi simgeleyen *Ploutus*'u tutmaktadır. Oysa savaş tanrısı olan ve atlarının önüne yem olarak insan eti atan *Kral Diomedes*'in babası *Ares*, çevresine korku ve ölüm saçan bir görünüşte yer alır. Savaşla barışın en eski görsel tanımlamaları, yani *Eirene* ve *Ares*, tıpkı bilebildiğimiz tarihi olgular gibi, bize şunu gösteriyor: İster savaş olsun, ister barış, bunların altında insanın kendisiyle olan savaşı ya da barışı yer almaktadır. Alıcı gözle bakıldığında insanların çehrelerinde bunları okumak, dikkatlice izlendiğinde insanların yaşamlarında bunları saptamak hiç de zor değildir. Savaşı başlatan ve barışı bozan durum her nedense, daima karşı tarafın yarattığı bir nedene dayanır. Böyle bir neden sonunda da bir ulusun, ya da bir toplumun üyesi birey, salt barışı yeniden oluşturabilmek için savaş açar. Başka umarı da yoktur.²²⁹

Bir millet şuurundan ve bir milletten ancak ve ancak, yapmak zorunda olduğu savaşlarla, kendi içinde ve dışarıda barışı sağlayabildiği ölçüde bahsedilebilir. Bu çıkarımın başta kabul edilmesi zor gelebilir, ama biraz daha teferruatlı düşünüldüğünde, her milletin ister küçük ister büyük, diğer millet grubu ile bir savaşın içine girdiği açıkça görülecektir. Zaten milletler varlıklarını sürdürebilmesi için ve böylece barışı esas alarak asimilasyona uğramamak için öncelikle birtakım savaşlardan geçmiştir. Bu olağan bir durumdur. Bizans kroniklerine de şöyle bir göz attığımızda savaşın ve barışın, tabiri yerinde ise tek yumurta ikizi olmamak kaydı ile

²²⁹ Sıtkı M. Erinç, Benlikte “Savaş ve Barış”, *Cogito (Savaş ve Barış)*, Yayın Koordinatörü: Aslıhan Dinç, Sayı 3, İstanbul, 1995, s. 65-66

iki kardeş olduğu görülecektir. Bu metafora göre, gerçekten de barındırdıkları dinamiklerle birbirlerine çok benzerler. Ama sonuçları bakımından kötülük ve iyilik noktasında ayrışır. Öyle ki savaş için, silahlar aracılığı ile erkekler, kadınlar, çocuklar, yani kısacası insan hayatının sonlandırılması gibi kötülük saçan davranışlar esas alınarak, para ve toprak hedeflenirken, barış da ise mutlu, huzurlu ve her açıdan müreffeh bir toplum oluşturma gayesi söz konusudur. Ama unutmamak gerekir ki barış için de savaş gereklidir. Çünkü siz istemerseniz dahi, savaşmak isteyen ve topraklarınıza göz koyacak, insanlarınızı itaat altına almak isteyecek birileri yani düşmanlarınız, her zaman kavramların doğası gereği var olacaktır.

Savaş kavramının insan zihninde, distribütif ve kolektif yansımalarını ve bıraktığı olumsuz etkilerin, barışın sağlandığında nasıl düzene girdiğinin en iyi örneklerini, ulusların tarihçilerinin yazdığı ve bizlere bıraktığı kroniklerden gözlemleyebiliriz. İşte bu minvalde ele alacağımız Bizans kroniklerinde yer alan pasajlar, çok çeşitli verileri karşımıza çıkarır ve bu kavramların insanların ortak geçmişlerinde ne denli büyük bir öneme sahip olduğunu algılamamıza fırsat tanır. Özellikle M.S. 320'lerden sonra Roma'nın daha bir militarist yapıya bürünmesi ile, kroniklerde bu konunun işlenmesi daha yoğun görülür.

Bizans kroniklerinin başında gelen ve savaş konusunda Hunlar'dan bahseden Ammianus Marcellinus kroniğinde Hunlar için; *“Aniden küçük gruplara bölünür ve saldırırlardı, dağınık düzende her an her yönden saldırıp hasımlarını yok ederlerdi; olağanüstü şekilde hızlı olduklarından, bir mevziye ya da kampa saldırdıklarında gereken tedbiri almaya zaman olmazdı. Bu yüzden hiç düşünmeden onlara, savaşçıların en korkuncu diyebilirim. Uzak mesafeden, keskin kemik uçlu oklarla saldırırlar, ardından açılan gediklerden hücum edip yaşamlarını hiçe sayarak ellerinde kılıç düşmana dalarlar. Kement kullanarak hasımlarını hareketsiz hale getirir, kaçmalarını ve savaşmalarını engellerler.”*²³⁰ sözleri ile açıklamalarda bulunmuştur. Satır aralarına baktığımızda Hunların savaş konusunda, korkunç ve hayatlarını hiçe sayan bir topluluk olarak kendisini şaşkınlığa uğrattığını belirtir.

²³⁰ Christon I. Archer, John R. Ferris, Holger H. Herwig, Timothy H.E. Travers, *Dünya Savaş Tarihi*, çev. Cem Demirkan, Tüm Zamanlar Yayıncılık, Ekim 2006, s. 106 ; Kronikte yer alan bölüm için Bkz. Ammianus Marcellinus, *a.g.e.*, 1894, s. 575-672

Aslında bu durum, bir toplumun kendisi dışındaki savaşçıları da nasıl gördüğünü ve kendini de öteki üzerinden, en azından savaş ortamında nasıl değerlendirdiğini de açıklar. Marcellinus sadece Hunlar üzerinden bu çıkarımlara ulaşmıyor, o Afrika'daki²³¹ insanlara yapılan zulümlerden de bahsederek, savaşın insan üzerindeki etkileri konusunda, güçlü verilerle karşımıza çıkıyor.

Bizans coğrafi konumu sebebiyle tarihin her döneminde birden çok ulusun saldırısına aynı anda maruz kalmıştır. Bunun bir imparatorluğun yönetim ve halkının zihninde ne denli derin yaralar bıraktığı ve bu gibi çoklu saldırıların getirdiği yılgınlığın yansımalarına yine kroniklerde rastlamaktayız. Tarihçi Eunapius “*İmparator Julian, Persler ile savaşa hazırlanırken, Gotların sonsuza dek sessiz kalması beklenemezdi.*”²³² sözlerine dikkat çekerek, aslında bu durumun ruhsal manada ne kadar çok infiale neden olduğunu belirtmektedir. O, bir yandan parantez içinde, Gotların imparatorluk için sorunun kaynağı olmadığını belirtse de, diğer yandan hem Persler, hem de diğer ulus ya da küçük topluluklarla aynı anda savaşmanın çetinliğini gözler önüne sermiştir.

Savaşın nedenleri, bireyler arasındaki rekabet ya da çatışma sebepleriyle aynıdır: Kavgacılık, açgözlülük ve gurur; yiyecek, toprak, madde, yakıt ve egemenlik arzusu. Bu unsurlar ekseninde savaş, öğrenilmiş ya da kültürel bir davranışsa, soru daima "Bir barış kültürü mümkün müdür?" tarzında olmalıdır.²³³ Bizans kroniklerinde bu amaçlar çerçevesinde ve biraz önce sorduğumuz sorular doğrultusunda yapılan girişimlere de şahit oluruz.

Savaş ve barış kavramı doğal olarak bünyesinde; müttefik, düşman, yenilgi ve galibiyet kavramlarını da barındırır. Bir devletin diğer devletler ile birlik olması müttefik sözcüğü ile karşılanırken, karşı tarafın bundan dolayı düşman diye tabir edilmesi ve düşmana karşı bir zaferle, düşman yenilgiye uğratarak sonunda galibiyetin sağlanması ve savaşın sona ererek barışa yol açılması gibi durumlar birbirine sıkı sıkıya bağlı olarak, neden sonuç ilişkisi içinde değerlendirilir.

²³¹ Ammianus Marcellinus, *a.g.e.*, Kitap XXVII / IX, 1894, s. 455-456

²³² James David Fitton, *Eunapius and the Idea of the Decline of the Roman Empire in Zosimus*, McMaster University Ph.D. Thesis, 2014, p. 138

²³³ Bozkurt Güvenç, “Barış Kültürü mü? Yoksa Barış için Kültür mü?”, *Cogito (Barış ve Savaş)*, s. 25-27

Kroniklerde ise bu nosyonlar yine sıklıkla kullanılmıştır. Nitekim Bizans tarihçilerinin, tarih yazıcılığı çerçevesinde bizlere sunmuş olduğu kronikler dikkatle incelendiğinde, bahsettiğimiz kavramlara sıkça başvurulur.

Bizans tarihinin erken dönem kroniklerinden başlayarak, haçlı seferlerine doğru giden süreçte, vaka sayısının artmasından dolayı, tarih yazımı da artmıştır. Özellikle 800 ile 1200 yılları arasında Türklerin Anadolu'ya gelişi ya da Pierre L'ermite öncülüğünde vuku bulan Haçlı seferleri sırasında ve sonrasında, tarihçilerin elinde çok fazla işlenecek materyal bulunması, üretilen kroniklerin çeşitliliğini de matematiksel olarak arttırmıştır. İşte bu kadar geniş bir yelpazede, günümüze kadar gelen kronikler üzerinden diyebiliriz ki, ele alınan konuların kavram ağ haritası çıkarıldığında özellikle ve özellikle müttefik, düşman, yenilgi ve galibiyet kavramlarının ne kadar yoğun bir yer kapladığına şahit oluruz. Aslında tarih alanının kavramları olarak defaatle karşılaştığımız bu kavramların, bir imparatorluğun tarihinin yazımında ne kadar önem arz ettiğini söylememiz gerekir. Ama dikkat çekilmesi gereken konu, küçük bir devletin kuruluşundan itibaren karşılaşmış olduğu bu kavramlarla, Bizans İmparatorluğu yalnızca ömrünün son 600 yılında karşılaştığıdır. Bunun altında ise Bizans'ın yeni bir devlet olarak değil, bir imparatorluğun devamı olarak hüküm sürmesi ve var olan gücünü yeni kazanmadığı gerçeği yatmaktadır. Bizans bu yüzden, Roma'nın mirasçısı olarak Doğu'da hüküm sürmeye başladığında, kendi gücünden dolayı, müttefik, düşman, yenilgi ve galibiyet kavramlarıyla fazlaca haşır neşir olmamıştır. Bu yüzden erken dönem Bizans kroniklerinde de, bizim müttefik olarak addettiğimizi Bizans tarihçileri, karşı tarafın zorunlu olarak Bizans egemenliğine giren bir eyalet şeklinde görülür. Yine aynı şekilde galibiyet kavramı da, daha aşağı bir derecede olanları itaat altına alma olarak lanse edilir. Diğer bir mefhum olan yenilgi ise erken dönem kroniklerde çok az geçer. Zaten diğer devletlerde kendi tarihleri için kullanmaz ve örnek olarak da yenilmedik, ama bir sonuç da almadık gibi cümleler sarfedilir. Bu kavramların azlığına Bizans tarih yazıcılığında sadece erken dönemde rastlarız. Bizans'ın yukarıda belirttiğim üzere son 600 yılında yazılmış olan kroniklerinde, bu mefhumlar sık sık geçmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere, Bizans tarih yazıcılığının genel itibarıyla bitaraf ilerlediğini de kaydedebiliriz. Çıkarımlarda bulunduğumuz bu

milletleri küçümseme ya da karşısındakinin güçlülüğünü konu alan durumlara, kroniklerden elbette sayısızca örnekler aktarılabilir. Metinlerden birkaç örnek gerekirse şunları salık verebiliriz.

Bizans imparatorluğu'nun egemenliği altında yer alan İsaerialılar'ın Lycaonia²³⁴ da ayaklanması hakkında en erken Bizans kroniği olarak bildiğimiz Ammianus Marcellinus'un "Roma Tarihi" adlı kroniğinde "*İsaerialılar, kalın ve sık barikatlarla yolları tutuyorlardı, bölge sakinlerini yağmalayarak, bir yaşam arıyorlardı. Bu öfkeler, sınırlarda bulunan kalelerdeki ve şehirlerdeki dağınık tarzda konuşlanan askerleri harekete geçirdi ve onlar, bazı zamanlar sağlam biliklerle her gün iyiden iyiye yayılmış olan haydutları (İsaerialılar) püskürtmek için, azami çabayla, güçlü bir şekilde gayret gösterdiler.*"²³⁵ şeklinde tasvir edilen bu örnekte yukarıda belirttiğim "gücü küçümseme" durumu söz konusudur. Lakin 10. Yüzyıla geldiğimizde tarih yazımı için bu portre söz konusu değildir. Artık bu zamanlarda, imparatorluğun egemenliği altındaki veya egemenlik sahası dışındaki milletlerden bahsediliş tarzında bir yıkılma korkusu göze çarpar. Çünkü zamanla egemenlik altındaki milletlerin nüfusu ve diğer milletlerin Bizans imparatorluğu üzerindeki baskısı artmıştır. Bizans'ın ilk zamanlarda olmayan, lakin son dönemlerinde var olan yıkılma korkusuna ise Anna Komnena'nın eserinde yer alan "*Barbar Tutak, Roma'yı yıkmak için, doğunun derinliklerinden, hatırı sayılır bir ordu ile aşağı inmişti.*"²³⁶ veya Bogomillerden bahsederken "*Bogomil'in içinde zaptedilemeyen bir kurt yatar.*"²³⁷ şeklindeki iki pasajı örnek olarak sunulabilir.

²³⁴ Antik Dönem'de İkonium şeklinde anılan Konya ve çevresi, Lykaonia bölgesi olarak adlandırılıyordu. M.S. I. yüzyılda Kilikia ve Galatia eyaletlerine bağlı konumdadır. M.S. 41 yılında Roma İmparatoru Cladius kendi ismini verince, bu şehir Claudiconium olarak anılmaya başlanmıştır. İmparator Hadrianus döneminde ise Roma kolonisi haline getirilmiş ve buraya "Colonia Selie Adriana Augusta İconium" denilmiştir. Bu dönemde Aziz Paul ve Barnabas'ın Konya'ya gelerek Hıristiyanlığı tebliğ etmesi sonucunda Konya mühim bir hıristiyanlık merkezi haline gelmiştir. M.S. 230 yılında toplanan bir synodluk ile Konya'daki piskoposluk güvence altına alınmıştır. 260 yılında bu bölge Sasaniler tarafından işgal edilmiştir. IV. yüzyılda Diocletianus'un kurduğu eyalet düzenindeki Konya, Pisidia Eyaleti'nin ikinci dereceden bir şehri durumuna düşer. Bkz. Hasan Bahar, "Eskiçağ'da Konya", *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 7, Konya, 2015, s. 290

²³⁵ Ammianus Marcellinus, *a.g.e.*, 1894, Kitap XIV, s. 6

²³⁶ Anna Komnena, *a.g.e.*, Kitap I / II, s. 7

²³⁷ Anna Komnena, *a.g.e.*, Kitap XV / VIII, s. 291

2. Bizans Toplumunun Öteki Algısının, Tarih Yazıcılığına Yansımaları

Ötekileştirme kavramının ele alınması esnasında, diğer kavramlar gibi, olayların gerçekleşmiş olduğu zamana uygun tanımlamalar ve çıkarımlar yapma zorunluluğumuz vardır. Bu minval üzere tanımlama yapacak olursak, ötekileştirme nosyonunun izahını doğru aktarmış oluruz. Buna göre ötekileştirme; Bir ulusun veya kolektif yaşayan ulusların, kendi kimlik inşaları sürecinde, diğerine karşı özellikle kültürel²³⁸ açıdan aldığı tavırlar bütünü şeklinde yorumlanabilir. Bu durum da ötekiler, - örneğin, Pavlikanlar²³⁹ gibi - “kimliğin zorunlu fazlası ve günah keçileri”²⁴⁰ olarak karşımıza çıkmakta ve yabancılardan, yabancı olan şeylerden tamamen ya da kısmen nefret etmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu ise toplumsal olarak deşarj olmayı da sağlar. Öyle ki benzetmeyi güçlendirmek adına diyebiliriz ki, adeta toplumun biriken gazı bu şekilde çıkarılmış olur. Öteki kavramı, bazen iktidar

²³⁸ Ötekileştirme mefhumunun özünde kültür ayrışması meselesi yatar. Muhafazakar bakış açısına sahip olan özneler, kendi kültürlerinin diğer kültürlerden üstün olduğunu söyleyerek, öz kültürünü diğerine dayatmaya çalışacaklardır. Bkz. Emre Arslan, “Karşıtların Birliğinde Kültür ve İdeoloji: Sınıf Kavgasının Uğrakları”, *Praksis Dergisi*, Cilt 4, 2001, s. 75

²³⁹ Rivayete göre *Pavlikanlar* ya da Anna Komnena'nın Aleksiad adlı eserinde geçtiği üzere *Paulikianos*, imparatorluğun doğu sınırında, Armeniakon bölgesinde ortaya çıkmış, Ermeni milli ve coğrafi unsurları ile iç içe yaşayan, ilk liderlerinin Constantine Sylvanus adında bir Ermeni olduğu ve Bizans toprakları içinde hayat süren bir topluluk olarak zikredilir. Kelimedeki Paul kökünün, Antakya patriği Samsat'lı Paul'a işaret ettiğini belirten araştırmacılar, Gregory Samsat'ın ‘*İşte görüyorsunuz zehirlerini Samsatlı Pavlus'tan alan Pavlikanları*’ sözünden yola çıkarak bu sonuca varmışlardır. Bkz. Sakin Özışık, *Ortaçağ Hıristiyan Heresi Gruplarından Pavlikanlar*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 39-43

²⁴⁰ Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, Aşına kitaplar-Turmaks Yayınları, İzmir, 2007, s. 165-166 ; Kimliğin zorunlu fazlası olma ve günah keçisi ilan edilme durumu, Bizans imparatorluğu'nda Hıristiyanlık içinde Heretik (sapkın) ilan edilen öğretilere sahip olanlar için çokça kullanılmıştır. Bizans kroniklerinin içinde Hıristiyanların bu öğretiler karşısında düşmanca takındığı tavırlar, bu toplumların Bizans'a karşı adeta ölümüne savaş açmasına da mahal vermiştir. İşte bu heretik inanca sahip olan topluluklardan biri de biraz önce açıkladığımız Pavlikanlardır. Bizans kaynaklarında Paulika, İslam kaynaklarında ise Bayalika olarak adlandırılan bu heretik grup, VII – IX. yüzyıllarda varlığını sürdürmüş ve Bizans ile olan bu dini ihtilafının sonucu olarak savaşlarda, Bizans karşısında yer alan Müslüman Arapların saflarında savaşarak, Arap ve Türk tarihinde kendine özel bir yer edinmiştir. Bu grup, XI. Yüzyıl sonrası Balkanlardaki uzantısı olan Bogomiller aracılığıyla bölgeyi etkilemeye devam etmiştir. Bkz. Mehmet Çog, “İslam Bizans İlişkileri Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13-2, 2008, s. 73-74 ; Burada önemle durmamız gereken nokta ise Hıristiyanlar tarafından heretik inanca sahip toplum olarak nitelendirilen Pavlikanların nasıl olur da Müslüman Arapların safında Bizans'a karşı savaştığı meselesidir. Aslında cevabı açıktır, bu olayın alt metninde, Bizans'ın öteki olarak kroniklerde sert üsluplarla eleştirdiği bu grubu, kendisine karşı kıskırtmış olması yatar. Görülen o ki öteki olarak lanse edilen ve dışlanmışlıklar etrafında yaşamını idame ettirmeye çalışan bu grup ve diğerleri, kendilerine hoşgörü ile yaklaşanların bu tavırlarını oturup tefekkür etmekte ve bir süre sonra olumlu cevap vererek yanlarında yer almayı kabul etmektedir.

tarafından toplumun belleğine “empoze”²⁴¹ edilir, bazen de toplumun bizzat kendisinin doğal bir tepkisi olarak karşımıza çıkar. Her iki tarafta da Jürgen Habermas’ın söylediği üzere, “*dahil etmek, benimsemek ya da tek tipliliğe sokmak*”²⁴² gibi istemlerin varlığı söz konusudur. Denilebilir ki, barbarlar olarak addedilen öteki ile uyuşmak resmi olarak söz konusu bile değildir.²⁴³ Hal böyleyken, öteki ile olan ilişki de sorunlu olarak başlayıp, sorunlu olarak bitmekteydi. Özellikle doğuluların “*tuhaf görüntüleri*”²⁴⁴ olduğu söylemleri, bu ilişkinin boyutunu da göstermektedir.

Bizans tarih yazıcılığının ürünleri olarak verilen kroniklerde ise, bunların çarpıcı örneklerine açıkça şahit oluruz. Yalnız kroniklerin analizi sırasında, ötekileştirme kavramının farklı dönüşümlerini de görürüz. Bu dönüşümlere ise, genel olarak bugün ki şekliyle bir millet üzerinden oluşan söylemlerde değil, kendi içindeki bir ötekileştirmeden de bahsedebiliriz. Bizans İmparatorluğu döneminde farklı milletler üzerinden bir ötekileştirmeye gidilse de, Romalıların da kendi aralarındaki ötekileştirmelere mutlaka dikkat çekmeliyiz. Öyle ki tarih yazıcılığının ana malzemesi olarak bu kavram, kronikler de genel de *barbar* adı ile çokça işlenir. Kroniklerin temel taşları olarak gördüğümüz “*Öteki*” ya da “*Ötekileştirme*”

²⁴¹ Batı’da aşırı romantik haçlı seferi tarihi ile ilgili kitaplar, Hıristiyan çocukları haçlı bilinciyle yetiştirmek için yaklaşık bir asır önce yazılarak okullara dağıtılmıştır. Yine birçok film ve roman bu temayı işleyerek bilinçli bir hedef seçimi yapmaktadır. Bkz. Güray Kırpık, *Doğu’nun ve Batı’nın gözünden Haçlılar*, Selenge Yayınları, s.21; Bizans tarih yazıcılığını kavramlar ekseninde değerlendirirken, nefret kavramının adeta stabil bir şekilde yerinde durarak dönüşüme uğramadığını bugünkü gözlemler ile söyleyebiliriz. Kendi dönemlerinde ötekileştirici söylem ve eylemlerde bulunmasını doğal olarak karşılayabileceğimiz tarihçilerin, geride bırakmış olduğu kroniklerinin, bugün halen bazı uluslar tarafından, nefretle birlikte haçlı bilincini aşılama aracı olarak kullanılması, kuvvetle tartışılması gereken bir konudur. Bugün tarihçilerin görevinin, diğeri için nefret aşılama ve böylece toplumun zihnine hipnoz uygulamakla görevli bir psikiyatrist olarak görülmesinin kaçınılmaz olduğu gerçeğini de saf dışı bırakamayız. Böyle lanse edilmenin önemli bir sebebi olarak da iktidar ve türevlerinin çıkar amaçlarını gösterebiliriz. Bizans tarih yazıcılığı dediğimizde özellikle haçlılar ile ilgili olan kısmın, bugün hala Bizans tarihini yazan batılı ve doğulu tarihçiler için ne kadar zıt ve birbirlerini kafirlik gibi ithamlarla yaralayıcı, ötekileştirici sözlerle bezenmiş olduğu aşikardır. Bu karalayıcı tarih yazımının ise, “Tarihçi kendi milletinin hamuru ile yoğurulmuştur.” gibi sözlerle izah edilmeye çalışılması da, pek zayıf bir yorum olarak değerlendirilecektir.

²⁴² Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Jürgen Habermas, *Öteki Olmak, Öteki ile Yaşamak*, çev. İlkur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 37

²⁴³ Patrick Le Roux, *a.g.e.*, s. 126

²⁴⁴ Bu söylemler ortaçağ boyunca devam etmiştir. Örneğin, yüzleri göğüslerinde olanlar Blemmyae, tek bacaklı ve ayaklarını güneşlik olarak kullananlar Sciopods, başları omuzlarının altında olanlar Anthropophagi ve son olarak köpek kafalılar şeklinde tasvir ettikleri Cinocephali. Tüm bu yakıştırmalar, doğuluların portresinin mitolojik unsurlarla bezenerek ifade edilmesidir. Bkz. John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 59

kavramları ayrıca, bir toplumun “öteki ile kurduğu pozitif ya da negatif ilişki” sırasında daha da belirginleşen değerleri hakkında da epeyce bilgi sahibi olmamıza olanak tanır.

Ötekileştirme adına Romalılar, Anadolu'daki Yunanlar ve diğer yerel halklara çeşitli yakıştırmalar yapmıştır. Bu merkezde olanın, periferi²⁴⁵ olarak görülen diğerlerine uyguladığı kültürel bir şiddettir. Onlar için, Phrygia'lular ancak kırbaçla yola gelirler, Kappadokia'lular ise aptal bir millettir, Fenikeliler ise kurnaz ve aldatıcıdır, Mısırlılar hayvanlara taparlar, Yahudiler barbar bağnazlığına kapılmıştır, Suriyeliler kölelik için doğmuştur, Galyalılar, vahşi bir millet olup, insan kurban eden bir topluluktur ve İspanyollar ise korkunç bir millet olarak lanse edilmiştir. Ancak bunlar Romalıların söylemleri olmakla birlikte, onlar, kendilerinin de farklı milletlerden oluştuğunu gerçeğini de hiçbir zaman unutmamışlardır. Bu yakıştırmalar ise Romalı olarak Romalı değerlerini taşımamakta ısrar eden, yani Romalılaşmayan milletler için söylenmiştir diyebiliriz.²⁴⁶

Ötekileştirme kavramının fazlaca ele alındığı kroniklerin bu kavram ile birlikte, karşı taraf hakkında bizlere mühim bilgiler aktardığı da aşikar şekilde göze çarpar. Özellikle zaman çizelgesini aklımıza getirdiğimizde, Bizans ile aynı dönem uygarlıkları olan Göktürkler, Uygurlar, Çin medeniyeti, batıda Bulgarlar, Avarlar, Franklar, Lombardlar, doğuda Müslüman Araplar, Sasaniler-Persler (İran'da yaşayan ve sonradan İran'da yaşayan Türkler için de zaman zaman Pers kelimesi kullanılmıştır.), yine son dönemlere yakın Selçuklular ve Osmanlılar ile ilişkileri görüyoruz. -Tabii biz konumuz sınırları gereği, en son Selçuklular ile Bizans ilişkileri kısmına kadar alma mecburiyetindeyiz. Aksi halde konunun dağılmasına sebep oluruz.- Hal böyle iken medeniyetler arası etkileşimin sonucunda, kroniklere

²⁴⁵ Periferi kelimesi, çevre anlamındadır. Daha çok uluslar arası ilişkiler literatüründe karşımıza çıkar. Tarihsel gerçeklik olarak imparatorluk, kültürel, etnik, ekonomik ve toplumsal açılarından çeşitlilik arz eden farklı halkları bünyesinde toplayan, büyük politik ve teritoryal gövde olarak tanımlanabilir. Bu çok-kültürlü birim, egemen bir merkez ile ona tabi periferiler arasında gerçekleşen etkileşimler bütünüdür. Bu hiyerarşik yapı çoğu kez fetihle kurulur ve fetihden sonra kendini, merkezin periferi üzerindeki askeri-politik, ekonomik ve sözde kültürel üstünlüğüyle devam ettirir. Bkz. Stephen Howe, *Empire; a Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2002, s.15-36'dan naklen Barış Ünlü, *İmparatorluk Fikrinin Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 65, Sayı 3, 2010, s. 238 ; Michael W. Doyle, *Empires*, Cornell University Press, 1986, s. 12'den naklen, Barış Ünlü, *a.g.m.*, s. 238

²⁴⁶ Gürkan Ergin, *a.g.e.*, s. 459 – 477

yansıyan hadiselerin yoğunluğu da buna oranla artış göstermiştir. Kroniklerde ötekileştirmenin getirdiği pozitif yanların olduğunu ve böylece ötekileştirme sayesinde bahsi geçen uygarlıklar hakkında bilgi sahibi olduğumuzu da defaatle belirtmek isterim. Bu yüzden öteki konusunu bir negatiflikten çok yorum zenginliği anlamında pozitif olarak algılamalıyız. Bu durumda, Bizans İmparatorluğu'nun ilişki kurduğu ve dolayısıyla, diğer medeniyetlerin tarih yazımının bir ögesi olan Bizans'ın, kendi tarih yazımında yer vermediği konuların açığa çıkmasının önünün açıldığı söylenebilir. Peki niçin salt olarak Bizans'ın kendi tarih yazıcılığını değerlendirme yerine, işin çetrefilliğini artıracak bu ince ayrıntılarla bezenmiş ve karşılaştırma esasına dayalı, bu karmaşık diye nitelendirebileceğimiz boyutu incelemeliyiz? Aslında farklı milletlere ait kroniklerin karşılaştırılmasının sanıldığı kadar da kolay bir iş olmadığını söyleyebiliriz. Ne var ki konuyu dağıtmamak adına karşılaştırma işine pek derin girmeyeceğim ancak denilebilir ki, bir milletin zafer olarak gördüğü veya bir milletin ayıpladığı bir olay, başka bir millette çok mütevazi karşılıklar bulabilir. Elbette bu yalnızca Bizans ve diğer uygarlıkların tarih yazıcılığı ekseninde karşılaştırılması ile sınırlanacak bir mesele değildir. Örneğin; Bir arap seyyah olan İbn-i Fadlan²⁴⁷, Halife El- Muktedir ile başladığı Orta Asya yolculuğu sırasında Türkler hakkında söylemiş olduğu tahkir edici sözleri unutmamak gerekir. Türklerin, yakasının bitli olduğunu, onların yıkanmadığını belirten açıklamaları bizim için çok çarpıcıdır. Halbuki biz de bu sözlere karşılık, “Orta Asya soğuk bir bölge olduğu için yıkanmamaları doğaldır.” şeklinde her söylenene bir açıklama yapma gereği duyuyoruz. Netice de seyahatnameler de tarih yazıcılığına dahil edilmektedir. Bu yüzden bizlerin zihninde sansürlenmiş olan ve böylece belleklerimizde henüz yer bulmayan bilgiler, farklı milletlerin yazılarında ama gerçek ama gerçek dışı görülebilmektedir. Yazılara bakarak, Arapların Türkleri ötekileştirdiği gibi basit bir mantık çıkarılabilir. Adı üstünde bunun “basit” bir mantık olduğunu söyleyebiliriz. Konuya tarih yazıcılığı açısından bakarsak, İbn-i Fadlan'ın yazılarında bunları kaydetmesinin önemli bir sebebi olarak, kendi arap

²⁴⁷ İbn-i Fadlan yahut Ramazan Şeşen'in söylediği üzere İbn-i Fazlan, Abbasi halifesi El Muktedir Billah'ın, divan katibidir. İbn-i Fazlan, halife tarafından Bulgar Hanı İlteber Almuş'un isteği doğrultusunda gönderilen, fakihler ve muallimlerden oluşan elçilik heyetinde yer almış ve sefaret esnasında birinci dereceden rol oynayarak, geçip gittikleri yerlerde gördüklerini kaydetmiş, divan katipliğinin yanı sıra arap bir seyyah olarak karşımıza çıkar. Bkz. İbn-i Fazlan, *Seyahatname*, yayına hazırlayan: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 9

milletini daha makul gösterme çabası olduğunun farkına varırız. Kabul etmeliyiz ki Bizans'ın tarihçileri de – ki ekseriyeti devlet kademelerinde – daha önce bahsettiğimiz üzere, Roma ulusunu övme adına çeşitli ötekileştirmelere mahal veren tahkirlere sık sık yer vermişlerdir.

Günümüz tarihçileri de aynı söylemleri diğer milletler için kullanmaktalar. Tez için kullandığım Susan Wise Bauer'ın Ortaçağ Dünyası adlı eserinde kendisinin batılı bir tarihçi olarak, farklı bir medeniyet olarak gördüğü Çin krallarından olan Heodeok'tan bahsederken ona “Gaspçı Kral²⁴⁸” demesi ilginç değil midir? Ya da Bizans İmparatoru'nun başkenti olan Konstantinopolis'ten bahsederken duyduğu sempatinin bir ifadesi olarak “Güzel Konstantinopolis”²⁴⁹ tabirini kullanarak yakın bir duruşu simgelemesi dikkatimizi çekmiyor mu? Bunu yadırgamamak gerekir. Çünkü o, batılı bir tarihçidir ve bu yakıştırmaları yapması da çok doğaldır.

Kroniklerde ise bu karşı duruşun izlerini, olağan bir portre olarak görmekteyiz. Eğer son dönem için örneklemelerde bulunacaksa, yine en iyi örnek Alexiad'da yer alır. Orada Sultan Kılıçarslan hakkında “*Barbar Kılıçarslan tüm Asya'yı yağmaladı ve Hıristiyanlar üzerine yedi sefer düzenledi*”²⁵⁰ demesi ya da genel anlamda Türklerden bahsederken, kendi dinine göre mümin olan ve karşısındakini ise kafir olarak addeden Anna Komnena, doğal olarak Türkler (Türk yerine Pers kelimesini de kullanır. Anna tarafından, İran Selçuklu hükümdarlığının konumlandığı topraklara Persia, İran Selçuklu Sultanı Melikşah'a Pers Sultanı denmiştir.²⁵¹) için bir pasajda “*İmparator, dinsiz (kafir) Türklere karşı Latinler ile sınır olmayı gerçekten isterdi.*”²⁵² açıklamasını yaparak, kroniğinde yapmış olduğu ötekileştirmeyle,

²⁴⁸ Daha fazla ayrıntı için Bkz. Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası (Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul etmesinden I. Haçlı Seferine)*, çev. Mehmet Morali, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s. 443

²⁴⁹ Daha fazla ayrıntı için Bkz. Susan Wise Bauer, *Dünya Tarihi (Roma İmparatorluğu'nun Çöküşünden Rönesans'a)*, Cilt 2, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 35

²⁵⁰ Anna Komnena, *a.g.e.*, Kitap XV / I., s. 276

²⁵¹ Adem Tülüce, *Bizans Kroniklerinde Öteki Olarak Türkler (Komnenoslar Devri 1081-1185)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s. 26-27

²⁵² Anna Komnena, *a.g.e.*, Kitap XI /II., s.193 ; Anna Komnena'nın Türkler için kullandığı “kafir” kavramının yanı sıra, “açıkgöz”, “barbar”, “Asya barbarları”, “Muhammed'in barbarları” gibi kavramlar kullandığıda görülmektedir. Bkz. Adem Tülüce, *a.g.e.*, s. 19-20

ötekileştirme kavramının, kroniklerde dini boyutta da ele alındığının örneğini de bizlere vermiş olur.

Ötekileştirmeyi, bir milletin öz değerleri içinde ele aldığı unsurları, diğerinde görememesi ve buna mukabil kendi değerini üstün olarak gösterme çabasına girişmesi olarak ele alabiliriz. Söylemimizi desteklemek için de, kroniklerde farklı açılardan portrelere birçok emsal vermemiz gerekir. Öne sürülen emsaller ise, kuruluştan, konumuz sınırları gereği de on ikinci yüzyıla kadar bir silsile-i meratip içinde şiddetlenerek devam eder. O vakit öncelik sırayı, kuruluş döneminin önemli kronikçileri olan, Ammianus Marcellinus ve Kayseryalı Eusebius'a vermeliyiz. Ammianus'un, açıkladığımız minvaldeki ötekileştirme söylemleri çok ilginçtir. Emsalen, Saracenler denilen Suriye Arapları için “ *Ne bulurlarsa bir an önce onu yağmalarlardı. Arkadaş ve düşman olarak, hiç çekici bir ırk değildi. Şahin gibi eğer yukarıdan herhangi bir av görürse, onun üstüne hızlıca çullanarak üstesinden gelir ya da girişimlerinde başarısızlık olursa, oyalanmazlar*”²⁵³ cümlesini sarf etmesi, Romalıların diğer uygarlıklara bakış açısını göstermektedir.

Ammianus Marcellinus'ta ötekileştirici söylemin zirve kısmının ise Hunlar üzerinde tatbik edildiği görülür. Buna göre Ammianus “ *Hunların bebeklerinin yanakları bir demirle işaretlendiği ve sakalları yara izi yüzünden engellendiği için sakalsız ve sonuç olarak, hiçbir güzelliğe sahip olmadan hadım ağası gibi büyüyorlardı.*” dedikten sonra, yine de onların boyunlarının kalın ve güçlü uzuvlara sahip olduğunu da belirtmiş ve ardından; “ *Onlar, büyük ve bodur bacaklara sahipler, bu yüzden onlar iki bacaklı garip yaratıklar ya da köprülerin sonunda yer alan direklerin üzerindeki, kaba tarzda yontulan şişman ve iri yarı yaratıklar olarak düşünülebilirler.*” “ *Onlar kesinlikle bir insan formundalar ama, görgüsüzlerdir. Onlar ne baharatlı yiyecek ne de ateş isterler ama öyle otların (baharat otları) kaynakları üzerinde ve kendi atları ile uylukları arasına hemen geçecek biçimde koydukları, anında sıcaklık veren hayvan derileri üzerinde yaşarlar. “ Asla çatısı olan bir evde barınmazlar. Dağlar ve ormanların üzerinde dolaşırlar. Beşiklerinden beri susuzluğa, açlığa ve soğuğa alışkınlardır. Hatta onlar, olağanüstü durumlara mecbur kalmadıkça bir eve girmezler. Onlar bir çatı altında olan insanların güvende*

²⁵³ Ammianus Marcellinus, *a.g.e.*, Kitap XIV/ IV, 1894, s.11

olduğunu da düşünmezler.”²⁵⁴ diyerek hem kendi yaşam şartları üzerinden, hem de kendi benliği üzerinden diğerini tanımlamıştır. Bahsi geçen konu diğeri olunca ötekileştirme de kaçınılmazdır. İşte bu kendi üzerinden diğerini tanımlama meselesi, Bizans kroniklerinde kendine geniş bir alan bulmuştur.

Kayseryalı Eusebius’a geldiğimizde ise Ammianus’un yetmişmiş olduğu kavimler göçünün izlerini onda göremeyiz. Çünkü o kavimler göçü başlamadan evvel 339 yılında ölmüştür. Ancak burada örneklerle izah etmek isteğim konu çok farklıdır. Öyle ki bu aşamada doğuda hakim olan Hıristiyanlık dininin üzerinden Roma’nın, Pagan olan Batı Roma imparatoru Maxentius’a bakış açısını ele almaya çalışacağız. Daha önce buna yakın örneklerle diğeri konuları açıklığa kavuşturmaya çalıştığımız gibi, bu konuda da en iyi örnek yine Eusebius’ta bulunur. Ötekileştirme kavramının, boyut değiştirerek, Konstantin tarafında olarak Hıristiyanlığı benimsemiş, hatta piskopos olan Eusebius’un anlatımıyla, bir imparatorluğun kendi içindeki toleranssızlığına şahit oluruz. Bu anlamda Paganizmin ateşli savunucusu olan Batı Roma İmparatoru Maxentius’a, Bizans tarihçilerinin ki özellikle dini görevleri sırasında kronikleri kaleme almış tarihçilerin, getirdikleri yorumlarda ilginçtir. Tarihçi Eusebius da bu şahıslardan biridir diyebiliriz. Eseri olan kilise tarihinde, ötekileştirme adına “*Din düşmanlarının karakteri*” ya da “*Zalimlerin Ahlakı*”²⁵⁵ adı altında açmış olduğu başlıkta, kendi dini üzerinden diğerini tanımlamaya çalışmış ve bir tarihçi olarak kroniğinde, adeta Roma’nın iç hesaplaşmalarını dini anlamda değerlendirmiş ve dini olarak ötekileştirme yöntemiyle Konstantin’in Maxentius’la yaptığı “*Ponte Milvio Savaşı*”nda, Konstantin taraftarlığının sözcülüğünü de tarihsel anlamda bu kroniğe yansıtmıştır. Bu, Roma imparatorluğunda iki tarafın, yani Pagan ve Hıristiyanlığın, birbirine üstünlük kurma amacı ile yabancılaşarak, birbirini ötekileştirmesi olarak da görülebilir. Geniş okumalar yapıldığında ise, buna benzer yorumların, tarihçi *Everett Ferguson*’un, Eusebian yapı dediği başlık adı altına dahil edilmesi hiç de zor olmayacaktır. Bunun yanı sıra antik dönemde *Augustinus*’un “*Tanrı Devleti (Civitas Dei)*” ve “*Yeryüzü Devleti (Civitas Terrana)*” diğeri adıyla *Şeytan Devleti (Civitas Diaboli)*” arasındaki mücadelenin pratik anlamda

²⁵⁴ Ammianus Marcellinus, *a.g.e.*, Kitap XXXI / II, 1894, s. 577

²⁵⁵ Eusebius, *a.g.e.*, 1842, s. 339-342

uygulamasını, Eusebius'un, Augustinus'tan önce gerçekleştirmeye çalıştığını onun tutumlarında görürüz. Görülen o ki Augustinus, Tanrı devleti ve Şeytan devleti arasındaki savaşın Eskaton²⁵⁶, da son bulmasını söylemezden evvel, Hıristiyanlık öğeleri ile süslenmiş olan Tanrı Devleti'nin hakim olması amacıyla, Eusebius ve diğer kilise tarihçileri harekete geçmiştir. Bu söylemimizden hareketle, Bizans tarih yazımının teolojik anlamda analizinin daha kullanılabilir verilerle yapılması ve çıkarımların çok yönlülüğü için, bu iki tarihçinin karşılaştırılması gerektiği hususunu da saf dışı bırakmamamız gerektiğini de belirtmeliyiz.

Kroniklerdeki söylemlerin tam manada “ötekinin karşısındaki fikirler” olarak zikredilme meselesi ise tarihçi Jordanes'in açıklamalarında vücut bulur. Artık Gotlar Roma topraklarına giriş yapmaya başlamıştır. Böylece kroniklerdeki “barbar” teriminin izleri, daha da yoğunlaşmış halde karşımıza çıkmaya başlar. Barbar terimini kendisi pek kullanmasa da, içinde barındırdığı aşağılama ve ötekileştirme mefhumları Getica'da, özellikle Hunlar için sıklıkla kullanılmıştır. Gotlar için aşağılayıcı cümleler bulunmamasının sebebi ise Jordanes'in bir Got olması gerçeği altında yatar. Bu yüzden özellikle Hunlar hakkında yazılanlara odaklanmamız gerekir. Kroniğinde “Hunların Tarihi ve kökeni” başlığı altında yaptığı açıklamalarda “ *Onlar vahşi doğayı, bir uçtan diğer uca dolaşırken, onları gözleyen kirli ruhlar, bu bataklıklarda yaşayan, cılız, iğrenç ve bodur olan vahşi ırkı bağışladılar. Onlar hemen hemen insan ama, düzgün bir dile sahip değiller. Sesleri hafif insana benziyordu. İşte Gotların ülkesine gelen Hunların kökeni böyleydi.*”²⁵⁷ gibi açıklamalarda bulunmuş ve yine kendileri üzerinden ötekinin nasıl algılandığını göstermiştir. Jordanes'in, Ammianus'tan ve Priskos'tan anlatım yönünden etkilendiği açıktır. Onların anlatımlarında yer alan farklı kimlikleri eleştirme tarzı, Jordanes'in de takip ettiği görülebilir. Özellikle Priskos'tan etkilenen Jordanes, Hunlar için *hilekar ve yırtıcı bir kavim* nitelemesi yapar.²⁵⁸

²⁵⁶ Eskaton kelimesi, yunanca ἐσχάτος'tan (eschatos) gelen, Tanrı Mahkemesi, Son gün, mahşer günü ya da İslami anlamda Mahkeme-i Kübra olarak tanımlayabileceğimiz bir sözcüktür. ; Eskaton'un Augustinus'un Yeryüzü ve Tanrı devleti ile olan ilişkisi için bkz. Doğan Özlem, *a.g.e.*, s. 32-36

²⁵⁷ Jordanes, *a.g.e.*, 1915, s. 85/86

²⁵⁸ Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, çev. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı 318, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982, s. 77

Farklı analizlerin veri kaynağı olarak addedebileceğimiz Theophanes Confessor'e geldiğimizde ise yine ötekini değerlendirme kriterlerinde (Arap tarihini edebiyatına ait okumalar yapması gibi²⁵⁹) artış görürüz. Confessor bunu yaparken Arapların kendi yazılarına da başvurmuştur. Yani bir milleti değerlendirirken o milletin yazarlarının eserlerinden de yararlandığını görürüz. Confessor'un Arap tarihi hakkında vermiş olduğu bilgiler ışığında yapılan analizler pek sağlıklı olmayabilir. Bizans tarih yazıcılığının ürünü olan bir kronikte, bir ulus ile ilişkisi olmadan, o ulus hakkında birçok bilgiyi bize aktarmaya çalışan tarihçi olarak Confessor, elbette son derece önemlidir. Onun Arap tarihine yönelik yazdığı bölümler paha biçilemez niteliktedir. Çünkü Confessor, tarihçi Blazej'in söylediği üzere Araplar ile birebir temas kurmamış olsa da, zamanın Arap yazarlarının eserlerini çok iyi okumuş ve bizlere onların bir özetini vermiştir. Confessor'un özellikle Arap tarihi ve edebiyatının ünlü isimlerini aktarmış olması, (örneğin; İbn-i Hişam tarafından yazılan Siret²⁶⁰), Arapların bile şu anda elinde olmayan Arap kroniklerine de ışık tutmuştur. Ancak Theophanes'in ötekini değerlendirirken, önemli kaynakları kullanması, onun propaganda yapmasını engellemiştir. Onun mühim bilgiler verdiği doğrudur. Lakin İslam peygamberi hakkında lafı dönüp dolaşıp “ Şizofreni hastalığına” getirmesi ve kroniğinde önemli yeri olan İslam tasvirlerindeki sert üslubu, onun okumuş olduğu eserlerin muhtevasının kendince yorumlaması anlamına geldiğini de göstermektedir. Burada tekrardan dini manada ötekileştirmeye gidildiği açıktır. (Tıpkı bütün dinlerin birbirine yaptığı gibi.) Bu durum ise, bir Hıristiyan ve üstelik keşiş olan bir tarihçi için normal karşılanması gerekir. Öyle ki onun İslam doktrinini övme beklentisi içinde olmak yanlış bir tutumdur. Eğer zaten bir Bizanslı ve üstelik din adamı olan birisi bunu yapmış olsaydı, tarih yazıcılığı meselesini biz bugün “daha farklı argümanlarla” konuşuyor olurduk. En azından ötekileştirme gibi bir başlık altında yapılan irdelemelerde değinilen konular seyir değiştirirdi.

²⁵⁹ Blazej Cecota, “İslam the Arabs and Umayyad Rulers According to Theophanes Confessor's Chronography”, *Studia Ceranea* 2, 2012, p. 98

²⁶⁰ Tarihçi Slazej Cecota bu örneği vermektedir. Emsal olarak verilen İbn-i Hişam'dan bahsedecek olursak; Asıl ismi ise Cemalüddin Ebu Muhammed Abdülmelik bin Hişam bin Eyyub el- Meafiri el-Hımyeri'dir. Hişam, İbn-i İshak'ın eserini esas alarak kendi kitabı olan Sireti İbn-i Hişam (Hz. Peygamberin Sireti) ismiyle bir eser hazırlamıştır. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. İbn-i Hişam, *es-Siret'ün Nebeviyye I*, çev. İzzet Hasan, Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971, s. XVI

Özellikle kronikler içinde Türkler ya da Persler haricinde, Araplardan bahseden bir kaynak olarak Leo Diyakoz'un "Tarih" eseri ayrı bir platformda değerlendirilmelidir. Artık burada ötekileştirmeden ziyade, öteki ile ilişkinin sancılı söylemleriyle ilgili olan boyut söz konusudur. Tam da bu nedenle tarihsel sosyolojiyi devreye sokarak, tarih yazıcılığını, salt tarihi verilerle açıklamak yerine, disiplinler arası yardım ile çok yönlü sorgulamalarla açıklamak gerekir. Buna göre şunları aktarabiliriz: Levi-Strauss, öteki ile ilişki de antropofaj toplumlardan söz eder: "Onlar, elinde kuşkulu güçler bulunduran bazı bireyleri soğurmayı, onları etkisizleştirmenin ve hatta yararlı hale getirmenin tek yolu olarak görürler."²⁶¹ der. Bu söze istinaden Leo'nun kroniğindeki tutumları değerlendirdiğimizde, diğerini etkisizleştirme adına tıpkı diğer kronik yazarları gibi aşağılayıcı terimler kullanılır. Buna göre Leo'nun , "*Suriyenin kuzeyinde yer alan Hamdaniler, Girit'in fethi sonrası, sahillerde ve adalarda korsanlık yapıyorlardı.*"²⁶² demesi, Bizans imparatorluğu'nun iktidar kanadının fikrinin yansıtıldığını gösterir. Neticesinde Leo, imparator II. Basil'in isteğiyle ruhban sınıfına dahil edilmiş ve sarayın önemli mensubu olan bir şahsiyettir. Onun yazmış olduğu kroniğin malumatları da, elbette imparatorun onayına mazhar olmuştur diyebiliriz. Bu sebeple Leo'nun tutumunu tıpkı bir vakanüvistin tutumuna eş değer görmek sorun teşkil etmeyecektir. Çünkü bir toplum için *korsan faaliyetleri yürüttüğünü* söylemek, onu itaat altına almanın gerektiğini söylemekle aynı şeyi ifade eder. Öyle ki bir devlet içinde o devletin hakim olduğu alanlar üzerinde yasadışı faaliyet yürütmek, korsanlıkla açıklanabilir, yalnız hakimiyet alanı dışında ise ve başka millete ait ise, o milleti korsan olarak telakki edemezsiniz. Lakin Bizans imparatorluğunun iktidar minvalinde Araplara yönelttiği bu ötekinin itaat altına alınması hususu, bununla sınırlı kalmaz. Özellikle dönemin ünlü Arap hükümdarı Hamdan'a yönelttiği ; "*Kadinsı korkaklığı ve küstahça olan kibirliliği var*"²⁶³ ithamı, Leo'nun söylemine göre; alçakça cüretkarlık

²⁶¹ Dominique Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 28

²⁶² Leo the Deacon, *a.g.e.*, s.2 ; Kroniğin önsözünde, Leo'nun ikinci bölümün sekizinci (II / VIII) fragmanında anlatmış olduğu korsanlık faaliyetlerinin kimler tarafından yapıldığı özet olarak sunulmuştur. Bu yüzden Arapların yürütmüş olduğu faaliyetler için kroniğin çevirisi için Bkz. Leo the Deacon, *a.g.e.*, s. 79

²⁶³ Arap hükümdarı Hamdan için kullanılan tabir aynen çevrilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Leo the Deacon, *a.g.e.*, II / V , s. 75

sergileyen Hamdan'ın derhal itaat altına alınması gerekliliğinin de altını kalın çizgilerle çizmesi anlamına gelir. Milletlerin savaşlar öncesi sağlıklı bir ilişkide bulunmayışı (öteki ile diplomatik ve kültürel manada ilişkiler), tarihsel anlamda da, verilerin farklı akışına neden olmuştur. Ancak biraz önce söylediğimiz gibi Leo'nun eserinin, diğer kroniklerden farkını da açıklamak lazım gelir. Buna istinaden; artık cinsiyet üzerinden aşağılamalara gidildiğini de biraz önceki örnekle açıkça salık vermiş oluruz. İşte bu gibi örnekleri gören okuyucular üzerinde (en azından Bizans eğitim hayatında ve bugün kü batıda yapılan eğitimlerde) nefretle birlikte gelen ötekileştirme duygusu daha da perçinlenmiş olmaktadır. Zaten biz biliyoruz ki, tarih yazımının kitleler üzerinde yapıcı ve yıkıcı etkileri olağanüstüdür. Tarih, öteki olarak görülen bir ulusu ya benimsetir ya da o ulusu nefretle görmezden gelmeleri için kitleleri adeta ilmek ilmek işler. Tarihin böyle yüksek bir ereğe de hizmet ettiğini kavrayan iktidarlar, tarihçileri aracılığıyla öteki ile kurulan ilişkinin belirlenmesinde, kendi kitleleri üzerinde tahakküm kurmaya başlar ve aygıtlarını güçlendirir. - Hatta bunun iktidar kanadında güçlü bir şekilde vuku bulması, imparator Heraklius'un, kafir olarak nitelediği Persler'e karşı kazandığı zafer ve Kudüs'ün kurtarılmasını kutlamak amacıyla, olağan Bizans imparatoru, Otokrator'un yanı sıra kral ünvanı Basileus'u almasıyla başlamıştır.²⁶⁴ Öyle ki bu unvan ile ötekine karşı kazanılan zafer, adeta taçlandırılmıştı. Ötekine yani kafir olana tahakkümün de, (Basileus ünvanının, Hz. İsa' ya da atıfta bulunmasından dolayı, dini bir unvan olarak algılanması hasebiyle) bir ifadesi olarak bu unvan Heraklius tarafından alınmıştı. -

Leo the Deacon'un kroniğinden sonra yavaş yavaş Haçlı seferleri yaklaştıkça, ithamların zihinler üzerindeki kelebek etkisi yaratması adına, söylemlerin sertleştiği görülür. Kilise, iktidar ve Bizanslı tarihçiler kanadından yapılan açıklamaların, öteki üzerinden olumsuz anlamda gerçekleşmesi kayda değer olarak karşımıza çıkar. Özellikle Müslümanlar üzerinden aşılana nefret tohumları dikkat çekmiştir. Müslümanlara, Bizans'ın deyimiyle Kâfirlere gelince; hüküm kesindi: Onlar alt-insanlardı. Burada dikkate alınan Hıristiyanlığın evrensel mesajı değildir. Buna istinaden 1095'te Birinci Haçlı Seferi'ni ilan eden Papa II. Urbanus sözünü sakınmamıştır: *Müslümanlar, şeytanın uşaklarıydı. "Aşağılanmayı hak etmiş,*

²⁶⁴ Bernard Lewis, *Babil'den Dragomonlara*, çev. Ebru Kılıç, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 154

şeytanın aşağılık kölesi olmuş, insanlık onuru bakımından soysuzlaşmış bu kâfir ırk, her şeye kadir Tanrı'nın seçilmiş halkı karşısında galip gelirse; bu bizim için ne büyük utanç olur."²⁶⁵ demiş ve ardından Aminesli papaz Piyer L'ermit, ateşli söylemleriyle ötekinin öldürülmesi gerektiğini haykırmıştır. Böylece Bizans tarih yazıcılığının bugüne kadar gelen söylemleri, bir nevi kıvılcımın ateşlenmesi için yetmişti denilebilir. Papa Urbanus'un bu nefret tohumları eken açıklamalarını, biz Bizans kroniklerinde örneklerini de görmüştük. Ancak tarih, en azından konumuz sınırları gereği I. Haçlı seferine kadar olan kısımda, yazıcılık ekseninde gelişen ötekileştirici üslubun, öteki ile kurulan yanlış ilişkinin, bir milletin yararına değil zararına olduğunu, Bizans imparatorluğu üzerinde bizlere göstermiştir. Öyle ki seferler başladığında Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos ve Anna Komnena²⁶⁶, asıl barbarların batıdan gelen grubun olduğunu fark etmiş ancak bu içinden çıkılmaz zor durumu engelleyememiştir. Birinci haçlı seferinin görgü tanığı olan Raimundus Aguilers'in anlattıkları ise, ilk haçlı seferlerinin kronikler üzerinde bırakmış olduğu izler açısından kayda değerdir. O, *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem* adlı eserinde *Le Puy Canon*'u olarak bahsetmiş ve eserini tanınmamış bir şövalye olan *Balazın'lu Pons* ile birlikte kaleme aldığını belirtir. Eserinde, *Toulouse kontu Raymond*'a minnetini dile getirmekle birlikte, Bizans'tan duymuş olduğu nefreti haykırmıştır. Ona göre Aleksios, entrikacı ve aşağılık bir haindir. Ayrıca onun haçlılara karşı nankör ve vefasız olduğunu ve tüm Hıristiyan aleminin onu aşağılayacağını söyler. Aslında bu ifadeler, Batı'nın doğuya olan nefretini de gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.²⁶⁷ Artık Doğu'nun zenginliklerini keşfeden haçlılarca yapılacak olan yedi seferde de manzara, Bizans'ın aleyhine olacaktır. Geriye yağmalanmış ve bitap düşmüş Konstantinopolis bırakacaklardı. Ardından

²⁶⁵ Dominique Schnapper, *a.g.e.*, s. 44 ; Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Harold Lamb, *Haçlı Seferleri, Demir Adamlar ve Azizler*, çev. Gaye Yavuzcan, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, s. 57

²⁶⁶ Konstantinopolis'teki Haçlılara dair anlatısı, Batı Avrupalılar ile Bizanslı ev sahiplerinin aralarında olan ilişki hakkında, saraylılar gözünden nev-i şahsına münhasır bir kaynak teşkil eden Aleksios'un kızı Anna Komnena'ya göre, haçlılar, küstah ve kabadayı idiler. Hatta kilise ileri gelenlerden biri, imparatorun tahtına bile oturmuştu. Yine de Müslümanların elinden toprak alabildiği süre, imparatorun bu orduyu topraklarında istiyordu. Bkz. Kelly Devries, Iain Dickie, Martin J. Dougherty, Phyllis G. Jestice, Christer Jörgensen, Michael F. Pavkov, *Dünya Savaş Tarihi Haçlı Seferleri : Selçuklular, Eyyubiler ve Osmanlılara Karşı 1097- 1444*, çev. Emir Yener, Cilt V, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 7-8

²⁶⁷ Birsal Küçüksipahioğlu, "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 41, 2005, s. 17-20

Fatımi'lerden aldıkları Kudüs'te, eşi benzeri görülmemiş kıyıma girişmişlerdir. İşte burada öteki ile olan sorunlu ilişkinin, kavramsal ifadesinin yanı sıra, canlı bir görüntüsünün oluşumuna da tanık oluruz.

SONUÇ

Tarih yazımı alanına katkı yapmaya çaba gösterdiğimiz bu çalışmamızda, bir devlet profilinin tarihsel manada ortaya çıkarılabilmesinde, kronikler olarak bilinen birinci elden tarih ürünlerinin ne kadar önemli olduğu ve bu kaynaklara inilmeden ilgili medeniyet hakkında herhangi bir tarih yazımının gerçekleştirilmeye çalışılmasının tarihi hatalara zemin hazırlayacağı, dolayısıyla birinci elden kaynakların bile şüpheli olduğu tarih alanında verilecek olan eserlerin, bu kaynaklar olmaksızın yazılmasının daha da sorunlu bir tarih yazımına yol açacağına dair tespitlerde bulunduk. Elbette kronikler olmaksızın kurgulanmış bir tarih yazmak da olanaklıdır ve Kurtuluş Kayalı'nın söylediği üzere bu kurgularda birer tarihtir. Lakin kronolojik manada ilk ağızdan olan bu kaynakları kullanarak, gerçekleşmiş olan olayları birtakım olgularla ele alıp üzerine yorumlamalar yapmak ve belgeli bir tarih inşasına girişmek de, ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda denilebilir ki; eğer Bizans tarih yazımı üzerine yaptığımız bu çalışma da kullandığımız kroniklerin belirli bir kısmı ya da tamamı bir kurguysa, en azından biz de Bizans tarihçiliği hakkındaki bu tezimizi, ilk kaynaklar aracılığıyla kurgulamış olduk. Bu esnada ise Digenis Akrites gibi destansı anlatım tarzını benimseyen yazıların ya da babasının saltanat dönemini anlatan Anna Komena'nın, imparatorluğu yüceltme ve meşruiyet kazandırma çabaları dahil, tarihsel olayların hangi boyutlara taşınabileceğini ve diğer tarihçilerin, eskiçağın kendilerine bırakmış olduğu mitsel ve mucizevi anlatımları adeta bir miras gibi nasıl benimsediklerini ve yazdıkları kroniklerin muhtevasına bu bilgileri nasıl kattıklarını tespit ettik.

Bizans tarih yazımında her ne kadar yukarıda saymış olduğumuz çabalamalara girişilse de, bu dönem tarihçiliğinin genel bir sorunu olarak addedebileceğimiz dar bir bakış açısının hakim olduğu açıkça anlaşılacak da ve Yunan tarih yazımında görülen realist tutumların aksi yönünde hareket edildiği görülmektedir. Bu dar bakış açısı, yapılan iş ve geniş okuma yapmama ile de ilgili olabileceği gibi, tarihçilerin kendi bulunmuş oldukları mekanlardan çıkmayarak çok fazla bölgeyi gezip görmeme şeklinde de açıklanabilir. Buna mukabil ortaya konulan kroniklerin, daha geniş perspektif ile yazılması olanağında da azalma olmuştur. Örneğin; Eusebius Pamphili ile Sozemenus gibi Bizans'ın kilise tarihçileri kroniklerini yazarken, etraflarını bir

din adamı sıfatı ile analiz etmiş, Priscus ve Michael Attaleiates gibi devlet kademelerinde yer edinmiş tarihçiler de, devletin meşruiyeti bağlamında eserlerini inşa etmişlerdir. Özellikle keşiş tarihçiler, ya kendi kilise kütüphanelerinde bulunan muhtelif kronikleri tamamlamış ya da elindeki verileri Hıristiyanlık öğeleri ile harmanlayarak, dini yönü ağır basan ve kendi deyimleriyle barbar ve kafirlere karşı bir muhtevaya sahip olan kronikler oluşturmuşlardır.

Yaptığımız bu çalışmamızda göze çarpan önemli bir diğer mesele de, tarihçilik zanaatinin belirli sınıfların tekeli altında olduğunun yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmasıdır. Tüm bu anlatımlardan sonra diyebiliriz ki; tarihçilik hukukçuların, kilise mensuplarının, hatta daha da ötesi saray erkanının ve dolayısıyla imparatorun elinde şekillendirilmiş ve iktidar karşıtı söylemlere yer vermeksizin inşa edilmiştir. Böylece bu sınıflar aracılığıyla tarihin ve tarihçiliğin rotası belirlenmiş ve buna uygun olarak çeşitli kroniklere imza atılmış, gelecek kuşakların hangi kavramlarla düşüneceğinin sınırları da çizilmiştir.

Tarih yazımının kendi kitlesi ve gelecekteki kitleye yön verici özelliği daha bir önemle anlaşılmalı olacak ki ötekileştirici, öteki üzerinden bir takım tanımlayıcı ve dışlayıcı kavramlara kroniklerde sıklıkla yer verilmiştir. Bu türden yazımları hem devlet hem de kilise mensuplarında görmekteyiz lakin kilise eksenli tarihlerde muhtemelen dini hassasiyetlerden dolayı, her defasında kendisinden olmayan karşısındakinin yani öteki olanın, tarihsel anlatımlar ışığında kafir ilan edilmesi gibi durumlar söz konusudur. Bu da tezimizde bizlerin, kimin kime göre mümin ya da kafir olduğu hususunu daha derin sorgulamamıza fırsat tanımıştır. İlginçtir ki Bizans tarihçileri, bir yandan tüm bu ötekileştirme söylemlerini ateşli bir şekilde aktarırken, diğer yandan kroniklerinde öteki dediği Arap kaynaklarından da yararlanmayı ihmal etmemişlerdir. Ancak öteki ile sorunlu ilişkinin bir getirisi olarak yararlandığı Arap kaynaklarını zikretmeyen Bizanslı tarihçiler güruhunu da unutmamak gerekir. Aslında biz bu tezin her bölümünde bu türden durumlara benzer olayları, öteki üzerine yapılan tahayyüller ve fikirleri, çok çeşitli boyutlarla idrak ettik.

KAYNAKÇA

AH JOH, Danielle Hyeon, *Tiberius Gracchus To The East: A study of Korean Historiography of Tiberius Gracchus Agrarian Reform From The 70s To The 90s.*, Undergraduate Senior Thesis, Columbia University, 2010

AHMETBEYOĞLU, Ali, “Bizans Tarihçisi Menandros’un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler”, *Tarih Dergisi*, Sayı 50, (2009 / 2), İstanbul, 2010

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Greک Seyyahı Priskos (V. Asır) ’a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Yayınları, 1995

AHMETBEYOĞLU, Ali, “Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 1, 2003

AHMETBEYOĞLU, Ali, “Tarihçi Theophanes Confessor ve Eserinin Türk Tarihi Açısından Ehemmiyeti”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt III, Sayı 19, 2009

AKÇAOĞLU, Yasemin, *Türk Sanatı ve Tarihine Katkılarıyla Semavi Eyice(Hayatı ve Eserleri)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005

AKKAYA, Emine, *Bizans İmparatoru Iustinianus'un dış politikası*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016

ALATLI, Alev, *Batıya Yön Veren Metinler*, Cilt 1, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016

ALBAYRAK, Kadir, “Keldaniler”, *Doğu'dan Batıya Düşüncenin Serüveni*, Cilt 1, Editör: Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, 2015

AMMIANUS MARCELLINUS, I , trans. John C. Rolfe, Ph. D. Thesis, Harvard University Press, London, 1939

AMMIANUS MARCELLINUS, *Roman History*, Trans. C.D. Yonge, London, G. Bell and Sons , Ltd., 1894

ANNA KOMNENA, *The Alexiad*, trans. Elizabeth A. S. Dawes, in Parantheses Publications Byzantine Series, Cambridge, Ontario, 2000

- ANNA KOMNENA, *Alexiad (Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi’nin Tarihi)*, çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, 1997
- ARCHER, Christon I., John R. Ferris, Holger H. Herwig, Timothy H.E. Travers, *Dünya Savaş Tarihi*, çev. Cem Demirkan, Tüm Zamanlar Yayıncılık, Ekim 2006
- ARIES, Philippe, Georges Duby, *Özel Hayatın Tarihi I, Roma İmparatorluğu’ndan 1000 Yılına*, çev. Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006
- ARSLAN, Emre, “Karşıtların Birliğinde Kültür ve İdeoloji”, *Sınıf Kavgasının Uğrakları, Praksis Dergisi*, Cilt 4, 2001, s. 75-97
- AŞIKOĞLU, Nevzat Y., “Kutsal ve Toplum”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Sempozyumu*, 10-12 Nisan 1996
- AVCI, Casim, *İslâm-Bizans ilişkileri, 610-847*, Türk Tarih Kurumu, 2015
- AVCI, Casim, “Vefeyat : Prof. Dr. Işın Demirkent”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, 2006
- AYDIN, Hatice, *Bizans Kaynağı Theophanes Confessor’un Kroniğinde Türkler:284-813*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013
- AYDIN, Mehmet, “Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 1, 1986, s. 123-148
- AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklu-Bizans münasebetleri (1116-1308)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007
- ATİK, Kayhan, “Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 16, (Prof. Dr. Refik Turan Özel Sayısı), 2014
- BAHAR, Hasan, “Eskiçağ’da Konya”, *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 7, Konya, 2015
- BAILLY, Auguste, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Haluk Şaman, 2006

- BAL, Hüseyin, “Anthony Birch’in Siyasal Teorisinde Milliyetçilik Kavramı ve İdeolojisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 31, 2014
- BALIK, İbrahim, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Gazi Kitabevi, 2011
- BALKAYA, Adem, “Kozmogoni Anlatılarında Dikotomik Algının Nedenselliği”, *Turkish Studies*, Sayı 7, 2012
- BARR, Julian, “Sallust: Corrupt Politician and Historian”, *Crossroads Journal*, vol.5, Sayı 1, 2012
- BARKER, Ernst, *Bizans: Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, çev. Mete Tunçay, Dost Yayınları, Ankara, 1982
- BAŞTAV, Şerif, *Bizans İmparatorluğu tarihi son devir (1261-1461) Osmanlı Türk Bizans münasebetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989
- BAUER, Susan Wise, *Ortaçağ Dünyası (Roma İmparatoru Büyük Constantinus’un Hıristiyanlığı kabul etmesinden I. Haçlı Seferine)*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013
- BAUER, Susan Wise, *Dünya Tarihi (Roma İmparatorluğu’nun Çöküşünden Rönesans’a)*, Cilt 2, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, İstanbul, 2014
- BAYKUZU, Tilla Deniz, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya, 2012
- BAYRAK, M. Orhan, *İstanbul Tarihi, M.Ö 657’den Bugüne Kadar 27 Asırlık Son Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri*, İnkılap Kitabevi, 2003
- BECKER, Gertrude Harrington *Form, Intent, And The Fragmentary Roman Historians 240 to 63 B.C.E*, Graduate School of University of Florida, Ph.D. Thesis, 2008
- BİLGİN, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşına kitaplar-Turmaks Yayınları, İzmir, 2007
- BİRİNCİ, Ali, *Tarihçinin Kara Kitabı, Tarihçiliğimizde Usul ve Ahlak Meseleleri*, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2014
- BİSHOP, Paul A. “Rome: Transition from Republic to Empire”, Hills Borough Comunitty College, *EUH Article One*, (rev 9/30/14), 2000

- BOAK, Arthur E. R. , *A History of Rome To 565 A. D.*, (Ph.D Thesis), Macmillan Company, New York, December, 1921
- BRAUDEL, Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, 2016
- BREISACH, Ernst, *Tarih Yazımı*, çev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, 2012
- BROWN, Peter *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*, çev. Turhan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000
- BUCK, David , *Eunapius of Sardis*, University of Oxford, Ph. D. Thesis, 1978
- BURY, John Bagnel, *A History Of The Eastern Roman Empire The Death Of Theodosius I. toThe Death Of Justinian (395-565)*, London, 1923
- CARL VON CLAUSEWITZ, *Savaş Üzerine*, Eriş Yayınları, İstanbul, 2013
- CARR, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, çev. M. Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002
- CECOTA, Blazej, “İslam the Arabs and Umayyad Rulers According to Theophanes Confessor’s Chronography”, *Studia Ceranea* 2, 2012
- CHEYNET, Jean Claude, *Bizans Tarihi*, Dost Yayınları, Ankara, 2008
- CHRISTENSEN, Arne Søby, *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in Migration Myth*, Copenhagen: Museum Tusculaneum Press, 2002
- COLEY, Alison A., “History And Inscriptions, Rome”, *The Oxford History Of Historical Writing*, Edits. Andrew FeldHerr, Grant Hardy, Oxford University Press, vol. I 2011
- COMBER, Michael Comber, “Re-Reading The Romans Historians”, *Companion to Historiography*, Edit: Michael Bentley Routledge Press, 1997
- CROW, W.B., *Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi*, çev. Fulya Yavuz, Dharma Tarih, 2.Baskı, 2002

CURTA, Florin, *The Making of Slavs, History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700*, Cambridge University Press, 2001

ÇAĞLAYAN, Savaş, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İlke), Sayı 17, 2006, s. 67-91

ÇAPAN, Fatma, *Balkanlar'da Bizans-Türk ilişkileri (IV-X. Yüzyıllar)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013

ÇELENK, Fahrettin, *Bizanslı tarihçiler Olympiodorus ve Malchus Tarihleri: Metnin tercümesi ve değerlendirme*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015

ÇOĞ, Mehmet, “İslam Bizans İlişkileri Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13-2, 2008

ÇOTUKSÖKEN, Betül, Saffet BABÜR, *Ortaçağ'da Felsefe*, Bilgesu Yayınları, 2007,

ÇOTUKSÖKEN, Betül, *Ortaçağ Yazıları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1993

DARYAEE, Touraj, *Sasanian Persia (The Rise And Fall of an Empire)*, I.B. Tauris & Co Limited, London, 2009

DAVER, Bülent, “Savaş ve Barış Üzerine”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 10, 1992

DELİLBAŞI, Melek, “Türk Tarihinin Bizans Kaynakları”, *Cogito*, Edit. Serra Ciliz, Sayı 17, 1999, s. 339-351

DEMİR, Sena, *İmparator Herakleios (610-641) dönemi Bizans Sâsânî ilişkileri*, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014

DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihi, C. I*, Ankara, 1998

DEMİRHAN, Ahmet *Modernlik*, İnsan Yayınları, İstanbul, Mayıs 2014

DEMİRİŞ, Bedia “Grekler'de ve Romalılarda Tarih Yazımı: I. Grek'lerde Tarih Yazımı”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, 1994

- DEMİRİŞ, Bedia, *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, (Başlangıçtan İ.S. 5. Yüzyıla)*, Ege Yayınları, Temmuz 2006
- DEMİRKENT, Işın, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Türk Tarih Kurumu, 2014
- DEMİRKENT, Işın, *Son Dönem Bizans İmparatorluğu Tarihi Bibliyografyası (1261 - 1453)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2003
- DEMİRKENT, Işın , “Değerli Hocam Prof Dr. Fikret Işıltan (1915-1997)”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı 36, 2000
- DEVRIES, Kelly, Iain Dickie, Martin J. Dougherty, Phyllis G. Jestice, Christer Jörgensen, Michael F. Pavkov, *Dünya Savaş Tarihi Haçlı Seferleri : Selçuklular, Eyyubiler ve Osmanlılara Karşı 1097- 1444*, çev. Emir Yener, Cilt V, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012
- DICKERT, Christopher Henry, *Byzantium, Political Agency, and the City: A Case Study in Urban Autonomy During the Norman Conquest of Southern Italy*, Simon Fraser University, Unpublished Master Thesis, 2014
- DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, İstanbul, 1937
- DIETRICH, Richard C., *Digenes Akrites : Günümüze Ulaşan Tek Bizans Destanı*, Yayına Haz. Zafer Çeler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009
- DIMONT, Max Isaac, *Jews, God, And History*, Penguin Group, United States, 1994, p.105-106 ; Eusebius, *a.g.e.*, 1842
- DİKİCİ, Radi, *Bizans'ı Anlamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016
- DİKİCİ, Radi, *Bizans İmparatorluğu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013
- DOBERSTEIN, William, *The Samnite Legacy: An Examination of The Samnitic Influences Upon The Roman State*, University Of Lethbridge, School Of Graduate Studies, Master Thesis, Canada, 2014

- DOREN, Jan Van, *Paulus Orosius and Paulus Diaconus: the use of the Historiarum libri septem adversum paganos in the Historia Romana*, Utrecht University, Master Thesis, 2012
- DOYLE, Michael W., *Empires*, Cornell University Press, 1986
- DUBY, Georges, *Ortaçağ insanları ve kültürü*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1995
- EBERSOLT, Jean, *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, Çev., İlhan Arda, İstanbul, 1996
- EL CHEIKH, Nadia Maria, *Arapların Gözüyle Bizans*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002
- ERDOĞDU, A. Teyfur, Açık Tarihçilik: “Tarih İnşasında Tartışmalı Konular, Yeni Eğilimler, Yeni İmkanlar”, *Cogito (Tarih Yazıcılığı Sayısı)*, Sayı 73, 2013
- ERGİN, Gürkan, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti-Direnış ve Düzen*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013
- ERİNÇ, Sıtkı M., Benlikte “Savaş ve Barış”, *Cogito (Savaş ve Barış)*, Yayın Koordinatörü: Aslıhan Dinç, Sayı 3, İstanbul, 1995
- ERNEST RENAN, *Nutuklar ve Konferanslar*, çev. Ziya İshan, Sakarya Basımevi, Ankara, 1946
- EROĞLU, Haldun, “Mustafa Kemal Atatürk'ün Tarih Anlayışı İle İlgili Bazı Görüşler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 75-85
- ERTUĞRUL, Özkan, “Bizans'da Sosyal Yaşam”, *İlgi Dergisi*, sayı 55, 1988, s.20-24
- ESTIN, Colette, Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, çev. Musa Eran, Tubitak, Ankara, Eylül 2002
- EUSEBİUS PAMPHILUS, *Life of Constantine*, trans. Averil Cameron, Stuart G. Hall, Clarendon Press, Oxford, 1999

EUSEBİUS PAMPHILUS, *Ecclesiastical History*, trans. C. F. Cruse, New York: Dayton & Saxton, 1842

EUTROPIUS, *Roma Tarihinin Özeti*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004

EYİCE, Semavi, *Malazgirt Savaşı'nı Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971

EYİCE, Semavi, *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2010

FAULKNER, Neil, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, çev. Çağdaş Sümer, İstanbul, 2015

FELDBER, *The Roman Historians*, Cambridge University Press, 2009

FERGUSON, R. James, "Roman Power and the Mediterranean World (An Overview)", *Journey to the West: Essays in History, Politics and Culture*, 2007

FITTON, James David, *Eunapius and the Idea of the Decline of the Roman Empire in Zosimus*, McMaster University Ph.D. Thesis, 2014

FREEMAN, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma*, Çev. Suat Kemal Angı, Dost Yayınları, Ankara, 2005

FROMM, Eric, *Özgürlükten Kaçış*, Çev. Şemsa Yeğın, Payel Yayınevi, Nisan, 2011

FULCHER of CHARTRES, *The First Crusade-The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*, Book I (1095-1100), Edit. Edward Peters, University of Pennsylvania Press, Second Edition, 1998

GAWTHROP, John, *A History of Edward Gibbon's Six Autobiographical Manuscripts*, The Electronic British Library Journal, 1999

GENÇ, Özlem, "IX. Yüzyılın Önemli Bilginlerinden Lyon'lu Diyakoz Florus ve Liber de Electionibus Episcoporum Işığında Ortaçağ Psikopos Seçimleri", *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt 3, Sayı 5, 2013

GIBBON, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Abridged Ed., Penguin Classics, London, 2000

- GIBBON, Edward, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Bizans:2*, çev. Asım Baltacıgil, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995
- GOFFART, Walter, *The Migration Age and The later Roman Empire*, University of Pennsylvania Press, 2006
- GOODY, Jack, *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, çev. Koray Değirmenci, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2011
- GRACANIN, Hrvoje "The Western Roman Embassy to the Court of Attila in A.D. 449", *Byzantinoslavica*, Vol. 61, 2003
- GRANT, Michael, *Roma'dan Bizans'a*, çev. Z. Zühre İlkelen, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000
- GREATREX, Geoffrey, "Perceptions of Procopius in Recent Scholarship", *Histos (Journal of Ancient Historiography)*, Sayı 8, 2014
- GREGORY, Timonthy, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, 2002
- GROSSMAN, Stefan, *Michael Psellos and Method of Illimination*, 2015
- GURYEVIÇ, Aron, *Ortaçağ Avrupa'sında Birey*, çev. Arıkan, Özden., İgan, İlknur., Ülgen, Zeynep, Afa Yayınları, İstanbul, 1995
- GÜLEM, Mustafa, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun dış politikası (Erken Bizans Dönemi (330-718))*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2015
- GÜLER, İbrahim, *Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Yeri*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2012
- GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996
- HAAS, William S., "Tarih Felsefesinin Gelişimi ve Günümüzdeki Önemli Sorunu", çev. Serdar Şen, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII/18-19, 2009
- HABERMAS, Jürgen, *"Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları*, çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013

HALDON, John, *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar, Kitap yayınevi, İstanbul, 2007

HALLSAL, Guy “The Barbarian Invasions”, *The New Cambridge Medieval History*, Edit: Paul Fouracre, Cambridge University Press, volume 1, 2008

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Düşünce Tarihi*, Eriş Yayınları, Ekim 2007

HARRAK, Amir, “The Ancient Name of Edessa”, *Journal of Near Eastern Studies*, Volume 51, Number 3, 1992

HARTOG, François, *Herodotos'un Aynası*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014

HAUSSIG, Hans Wilhelm, *A history of Byzantine civilization*, Londra, 1971

HEATHER, Peter, “Cassiodorus and the Rise of the Amals: Genealogy and the Goths under Hun Domination”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 79, 1989

HERODOTOS, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010

HERRIN, Judith, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2016

HOBBSAWN, Eric, *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrintı Yayınları, 2010

HOBSON, John M., *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015

HODGKIN, Thomas, *The Letters of Cassiodorus: being a condensed translation of the Variae Epistolae of Magnus Aurelius Cassiodorus, Senator*, London, 1886

HOPPAL, Krisztina, “The Roman Empire According to the Ancient Chinese Sources”, *Acta Antiqua Hungary*, 51 (3-4)

HORBLOWER, Simon, Tony Spawforth, *Who's Who in the Classical World*, Oxford University Press, 2003

HOWE, Stephen, *Empire; a Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2002

HUGHES, Marnie, *Tarih Bilimine Yön Veren Düşünürler, En Önemli 50 Tarihçi*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014

İŞILTAN, Fikret, “Bizans Tarihini Nasıl Algılamalıyız?”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armaganı*, 1995

INOUE, Koichi, “A Provincial Aristocratic Oikos in Eleventh- Century Byzantium”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Volume 30, Number 4, Duke University Press, 1989

İBN-İ FAZLAN, *Seyahatname*, yayına hazırlayan: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975

İBN-İ HİŞAM, *es- Siret'ün Nebeviyye I*, çev. İzzet Hasan, Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, *Helen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007

JANKOWIAK, Marek, Federico Montinaro (Ed.), “Studies in Theophanes”, *College de France , Association des Amis du Centre d’Histoire et Civilisation de Byzance 52*, (Travaux Et Memoires 19), rue du Cardinal-Lemoine, Paris, 2015

JEFFRYES, Elizabeth, Michael Jeffreys, Roger Scott, *The Chronicle of John Malalas*, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne 1986

JOHNSON, Gary J., “Constantine VIII and Michael Psellos : Rhetoric, Reality and Decline of Byzantium A.D. 1025 -28”, *Byzantine Studies / Etudes Byzantines*, 9, pt 2, 1982

JOHNSON, James Howard, ‘Anna Komnene and the Alexiad’, In Alexios I Komnenos, , Edited by Margaret Mullet and Dion Smythe. *Belfast Byzantine Texts and Translations*. Vol. I, The Queen's University of Belfast, 1996

JORDANES, *Getica (The Gothic History of Jordanes)*, trans. C. Christopher Mierow, Princeton University Press, 1915

- JORDANIYA, Erekle , “Pontus Nüfusunun 13. -15. Yüzyıllardaki Etnik Yapısı ve Pontus Yer Adı Hakkında”, Rusçadan çeviren: Mehmet Mürselov, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 1, Temmuz 2011
- JOUANNO, Corinne, “Digenis Akritis, the R-Two-Blood Border Lord”, *Fictional Storytelling in the Medieval Eastern Mediterranean and Beyond*, Edits. Carolina Cupane, Bettina Krönung, Brill, Leieden, Boston, 2016
- JUHASZ, Erika, “An Intriguing Passage in Chronicon Paschale”, *23rd International Congress of Byzantine Studies*, Belgrade, 22-27, 2016
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, 2014
- KALDELLIS, Anthony, “Agathias on History and Poetry, Greek”, *Roman and Byzantine Studies*, 38, 1997
- KALELİ, Emrullah, *Haçlı seferleri zamanında Bizans ve batılılar (1096-1204)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011
- KALIN, İbrahim, “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”, *Divan Dergisi*, Cilt 15, Sayı 29, 2010
- KALLI, Maria K., *The Manuscript Tradition of Procopius Wars, Books V- VIII: A Reconstruction of Family in the Light of A New Extant Manuscript (Athos, Lavra H-73)*, University of London, Doctoral Thesis, 2003
- KANAT, Cüneyt, *Ortaçağ Devletler’inde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, İstanbul, 2010
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013
- KATE, Fleet (Ed.), *Türkiye Tarihi 1071-1453*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, 2012

- KAYA, Abdullah, “Doğudaki Roma’nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianos Dönemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 37, Sayı 2, 2013
- KAYAOĞLU, Cem, *Bizans İmparatorluğu ve batı (1171-1204)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013
- KAZANCI Metin, “Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 57, Sayı 1, 2002, s. 55-87
- KAZDAL, Ayşe, *Bizans kaynaklarından Zosimus ve Malalas’ın eserlerinde Türkler (Tercüme, tahlil)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015
- KAZHDAN, Aleksandros, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, 2005
- KILIÇ, Şahin, *Bizans Kısa Kronikleri, Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları, İthaki Yayınları*, 2013
- KIRPIK, Güray Kırpık, *Doğu’nun ve Batı’nın gözünden Haçlılar*, Selenge Yayınları, 2009
- KIRSCH, J. P., “Zosimus”, *Catholic Encyclopedia*, vol. 15, 1912
- KOCH, Julius, *Roman History*, Trans. Lionel D. Barnett, Nabu Press, 2012
- KORDATOS, Yannis, *Bizans’ın Son Günleri*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi’nde Usül*, Edebiyat Araştırmaları I, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2004
- KÖROĞLU, Murat Kıvanç, *Rise of great estates in twelfth-century Byzantium and the Komnenian Family*, Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012
- KULA, Onur Bilge, *Anadolu’da Çoğulculuk ve Tolerans*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011

KULOĞLU, Meliha, "M. Porcius Cato", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 1, 1990

KURAT, Akdes Nimet, "Bizans'ın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 3, 1935, s. 185-206

KURTARAN, Uğur, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *International Symposium on History Education*, 2014

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal, "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 41, 2005

KÜKEN, Gülnihal, *Ortaçağ'da Eğitim Felsefesi*, İstanbul, Afa Yayınları, Mart 2001

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usül*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014

LAMB, Harold, *Haçlı Seferleri, Demir Adamlar ve Azizler*, çev. Gaye Yavuzcan, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010

LEE, Jung Hye, *Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010

LEMERLE, Paul, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013

LEO THE DEACON, *The History of Leo the Deacon (Byzantine Military Expansion in the Tenth Century)*, edits: Alice-Mary Talbot, Denis F. Sullivan, Dumbarton Oaks Studies, Trustees for Harvard University, Washington D.C., 2005

LE ROUX, Patrick, *Roma İmparatorluğu*, çev. İsmail Yerguz, Kültür Kitaplığı: 40, Tarih:12, Dost Yayınevi, Ankara, Temmuz 2006

LEVTCHENKO, M.V., *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen, Doruk Yayınları, İstanbul, 2007

- LEWİS, Bernard, *Babil'den Dragomonlara*, çev. Ebru Kılıç, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008
- LEWİS, Bernard, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2015
- LİBERA, Alain de, *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Ayşe Meral, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005
- LİVENALİOĞLU, Ömer Asım, "Millet ve Milliyetçilik Kavramları Üzerine" *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 3, 1998, s. 41-60
- LUKACS, György, *Birey ve Toplum*. Çev. Veysel Atayman, İstanbul, 1978
- MANGALTEPE, İsmail, *Bizans Kaynaklarında Türkler (Menandros Protektor ve Theophylaktos Simokattes)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009
- MANGO, Cyril, *Bizans, Yeni Roma İmparatorluğu*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011
- MANGO, Cyril, "The Tradition of Byzantine Chronography", *Harvard Ukrainian Studies*, Issue 12, 1988,
- MCEVEDY, Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, çev. Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2005
- MESKO, Marek, "An Overview of Byzantine Sources About The Pechenegs (11th and 12th Centuries)", *On Research Methodology in Ancient and Byzantine History*, 1st Edition, Masaryk University, 2015
- MOREY, William C. , *Outlines of Roman History*, (*Ph.D Thesis*), American Book Company, 1901
- MOSCA, Gaetano, "Roma ve Ortaçağ Siyasi Müessese ve Doktrinler", çev. Mukbil Özyörük, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 1943, s. 532-564
- MUTLUER, Celal, "Edebiyat Öğrencilerinin Tarih Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Aracılığıyla Analizi, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 19, 2014

- NAUDE, Chariston C.P.T., “An Aspect of Early Roman Historiography”, *Acta Classica* 4, 1961
- NEIL, Bronwen, “Theophanes Confessor on the Arab Conquest: The Latin Version by Anastasius Bibliothecarius” (Colloque Théophane / The Chronicle of Theophanes: Sources, Composition and Transmission, Proceedings of the Paris Colloquium), eds. F. Montinaro and M. Jankowiak, *Travaux et mémoires* 19.1, 2016
- NEMETH, Gyula, *Attila ve Hunları*, çev. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı 318, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982
- NORWICH, John Julius, *Bizans, Erken Dönem (MS. 323-802)*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013
- OAKES, John M., *Daniel (Prophet to the Nations)*, Illumination Publishers, 2000
- OKKAR, Remziye, *Eskiçağ Tarihi Yayınlanmamış Ders Notları*, 1997
- ORTAYLI, İlber, *Filoloji ve Tarih*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2005
- ORTAYLI, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2011
- OSTRGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev., Fikret Işıltan, Ankara, 2015
- ÖZBARAN, Salih, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005,
- ÖZBARAN, Salih, “Tarihçi ve Toplum”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, 1983, s. 1-7
- ÖZBARAN, Salih, “Türkiye’de Tarihçiliğin Görüntüsü”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 1992, s. 33-49
- ÖZCAN, Altay Tayfun, *Hazar Hakanlığı-Bizans İmparatorluğu İlişkileri*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005
- ÖZİŞİK, Sakin, *Ortaçağ Hıristiyan Heresi Gruplarından Pavlikanlar*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007

ÖZKUL, Ümmühan, *Bizans tarih yazarlarından Ioannes Skylitzes'in, Sinopsis Istorion adlı eserinde Türkler (1025-1057)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013

ÖZLEM, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2010

PAGE, Nicholas, *Being Interior: Being Interior. Autobiography and the Contradictions of Modernity in Seventeenth Century France*, University of Pennsylvania Press, 2001

PALABIYIK, Adem, Yunus Koç, "Millet-i Hakime Kavramı Üzerine Sosyo-Politik Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 37, 2015

PALAZ ERDEMİR, Hatice, *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk- Bizans İlişkileri*, İstanbul, 2003

PAPAIOANNOU, Stratis, *Michael Psellos on Literature and Art : A Byzantine Perspective on Aesthetics*, edits: Charles Barber, Stratis Papaioannou, University of Notre Dame Press, 2017

PATLAGEAN, Evelyne, "Yoksullar", (Eserin Orjinali: *Evelyne Patlagean, "The Poor", The Byzantines*, (der.) Guglielmo Cavallo, The University of Chicago Press, 1992), *Cogito*, Edit. Serra Ciliv, Sayı 17, Yapı kredi yayınları, 1999

PAULUS OROSIUS, *The Sevenbooks of History Against The Pagans*, Editör and Trans. Roy J. Deferrari, the Fathers of The Church, vol. 50, Catholic University of America Press, Washington, 1964

PAUW, D. A, "Ammianus Marcellinus and Ancient Historiography, Biography and Character Portrayal", *Acta Classica*, vol. 22, 1979

PEARS, Sir Edward, *The Fall Constantinople Being The Story Of The Fourth Crusade*, New York, 1886

PHILOSTORGIUS, *The Ecclesiastical History*, trans. Edward Walford, Master's Thesis, 1855

PHOITUS, *Bibliotheca or Myriobiblon*, codex 98, Edit. J.H. Freese, trans. Roger Pearse, London 1920

PLUTARKOS, “Kimon”, çev. Ayşen Sina, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı 2, 2009

POCOCK, J. G. A., *Edward Gibbon in History: Aspects of the Text in The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Yale University, 1989

PONTING, Clive, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, 2011

PROKOPIUS, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011

QUINTUS CURTIUS RUFUS, *Alexander The Great The Life and Reign*, Trans. James Moyes, Greville Street, Hatton Garden, Vol. 1, London, 1809

RAMSAY, William Michell, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960

REYNOLDS, Gordon, *Blast From Byzantium: The Alexiad Crusader-Byzantine Relations During the First Crusade*, University of Canterbury, BA Thesis, 2015

RIDLEY, Ronald T., *Zosimus New History, a translation with commentary*, Sydney University, Australian Association for Byzantine Studies, Vol. 2, 1982

RİFAT, Samih, “Sekiz Yüzyıllık Bir Tanıklık: Alexiad”, *Cogito*, Sayı 17, 1999

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (I-III), çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008

SAFRAN, Mustafa (ed.), *Tarih Nasıl Öğretilir?*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2011

SAID, Edward, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşfi*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1998

SALAMİNİUS HERMİAS SOZOMENUS, *The Ecclesiastical History of Sozomen, Comprising a History of the Church from A.D. 323 to A.D. 425*, Revised : Chester D.

Hartranft Nice and Post-Niece Father's, (NPNF), vol. 2. (Philip Schaff and Henry Wace, ed.). Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Company, 1890

SAN, Coşkun, "Karşılaştırma Yönetiminde Zaman ve Mekan Boyutları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 48, Sayı 1, 1993

SCHNAPPER, Dominique, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005

SEİDLER, L.G., *Bizans siyasal düşüncesi : Bizans halk hareketlerinin ideolojik kökeni*, çev. Mete Tunçay, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998

SISTER FRANCES RITA RYAN, *History of the Expedition to Jerusalem by Fulcher of Chartres*, University of Minnesota, Master Thesis, June 1916

SOCRATES SCHOLASTICUS, *History of the Church (In Seven Books)*, Henry G. Bohn, Harvard University, 1853

SOLOK, Özlem, "Bizans Tarih ve Kültür Üzerine Cyril Mango ile Söyleşi", *Cogito*, Sayı 17, 1999

STEPHENSON, Paul, *The Byzantine World*, Routledge Press, Taylor & Francis Group, 2010

SUOLAHTI, Jaakko, "On the Persian Sources By the Byzantine Historian Agathias", *Studia Orientalia (Edidit Societas Orientalis Fennica)*, Volume XIII, 1947

SYED AMEER ALİ, *A Short of the Saracens*, Macmillan and Co. Limited, London, 1916

SIDWELL, Barbara, "Ammianus Marcellinus and the Anger of Julian", *Journal of the Classical Association of Victoria*, vol.21

SINCLAIR, Kyle James, *War Writing in Middle Byzantine Historiography (Sources, Influences and Trends)*, University of Birmingham, P.h.D Thesis, 2012

STEVENS, Keith, "Attila and the Huns in Transition: No Longer Nomads", *The Endnote*, History journal of Indiana University, Volume 1, 2004

SYNKELLOS, George, *Chronography(A Byzantine Chronicle of Universal History from the Creation*, trans. William Adler, Paul Tuffin Oxford University Press, 2002

ŞENEL, Alaeddin *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006

ŞİMŞEK, Ahmet (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı için Çağdaş Bir Metodoloji*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011

ŞİMŞEK, Ahmet, Akif Pamuk, “Tarih Yazıcılığının Dünü, Bugünü ve Yarını Üzerine Kısa Bir Bakış” , *Tarih Nasıl Öğretilir?*, Edit. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2011

ŞİRİN, İbrahim, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişimi”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* edit. Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 543-544

ŞİRİN, İbrahim, “Osmanlı’da Tarihin Anlam Arayışı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 11, 2000

ŞİRİN, İbrahim, *Tarih Felsefesi Dersi Yayınlanmamış Ders Notları*, 2009

TALBOT, Alice-Mary (Translator), “Attaleiates: Rule of Michael Attaleiates for his Almshouse in Rhaidestos and for the Monastery of Christ Panoiktirmon in Constantinople”, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, (A Complete Translation of the Surviving Founders’ Typika and Testaments), Edits. John Thomas, Angela Constantinides Hero, Dumbarton Oaks Studies, Vol. 5, Number 35, 2000, p. 326-327

TAŞBAŞ, Erdal, “Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış”, *Mediterranean Journal of Humanities* I/2, 2011

TAŞCI, Nihal, *Anadolu Selçuklularının Batı Anadolu politikası ve Bizansla münasebetleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008

TEKELİ, İlhan, *Tarih Yazımı üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998

- TEKİN, Oğuz, *Byzans'tan I. Constantinus'a Kadar Eski Çağ'da İstanbul*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2001
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016
- THEOPHANES CONFESSOR, *Chronografya, The Chronicle of Theophanes Confessor (Byzantine and Near Eastern History AD 284-813)*, edits. Cyril Mango, Roger Scott Oxford University Press, 1997
- THEOPHANES CONFESSOR, *Chronicle of Theophanes*, trans. Harry Turtledove, University of Pennsylvania, 1982
- THEOPHYLACT SIMOCATTA, *The History of Theophylact*, trans. Michael Whitby, Mary Whitby, Oxford University Press and Clarendon Press, 1986
- THEOTOKIS, Georgios, "Rus, Varangian and Frankish mercenaries in the service of the Byzantine Emperors (9th-11th c.): Numbers, Organisation and Battle Tactics in the operational theatres of Asia Minor and the Balkans", *Byzantina Symmeikta*, Vol. 22, 2012
- TITUS LIVIUS, *The History Of Rome*, Trans. George Baker, Book I / XLIV, First American , from the Last London Edition, in six volumes- Vol. I New York, 1823
- TONTA, Yaşar, Mustafa İLHAN, "Sosyal Bilimlerde Türkiye'nin Dünyadaki Yeri", *Türk Psikoloji Dergisi*, Cilt 12, Sayı 40, 1997, s. 67-74
- TREVETT, Christine, *Montanism, Gender, authority and the New Prophecy*, Cambridge University Press, 2002
- TURAL, Murat, *Ortaçağ Doğu Hıristiyanlığında Manastır Hayatı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi (Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları)*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2009
- TÜFEKÇİ, Hümevra, "Bizans Yeni Roma İmparatorluğu (Kitap Tanıtım)", *Tarih Kritik Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2017

TÜLÜCE, Adem, *Bizans Kroniklerinde Öteki Olarak Türkler (Komnenoslar Devri 1081-1185)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004

TÜREL, Tunç, “Ammianus Marcellinus, Priscus ve Iordanes’de Attia ve Hun Tasvirleri”, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, 2015

ULUGÜN, F. Yavuz, *Bizans, Selçuklu ve Haçlılar dönemi*, Kocaeli Yükseköğrenim Derneği (KYÖD), 2010

UMUNÇ, Himmet, “Decima Musarum: Anna Komnena’nın Aleksias’ı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belleten*, Cilt LXIV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000

ÜNLÜ, Barış, Barış Ünlü, *İmparatorluk Fikrinin Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 65, Sayı 3, 2010

ÜSTÜN, Abdullah, *Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar (Batı Avrasya’da Erken Türk Varlığı)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013

VASİLEV, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev., Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara, 1943

VRIJALDENHOVEN, J.J., *The Byzantine State and the Dynatoi*, University of Leiden, Master Thesis, 2014

VRYONIS, Speros, “Bir Dünya uygarlığı Bizans”, çev. Zariye Biliz, *Cogito*, Yapı Kredi yay, Sayı.17, İstanbul, 1999, s. 37-50

WHITE, Hayden, “Tarihsel Olay”, *Cogito (Tarih Yazıcılığı)* Edit. Teyfur Erdoğan, Sayı 73, 2013

WILKINSON, Philip Neil Philip, *Mitoloji*, çev. Meltem Uzun, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2010

WOLFSON, Evelyn *Roman Mythology*, United States, 2002

WOODMAN, A.J., *Lost Histories (Selected Fragments of Roman Historical Writers)*, *Histos (Journal of Ancient Historiography)*, Newcastle University, 2015

WOODS, David, *The Saracen Defenders of Constantinople in 378*, Duke University, Grek, Roma and Byzantine Studies, Vol. 37, 1996

YALÇINER, Ruhtan, “Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 69, Sayı 14, 2014

YUSUF bin Abdullah, *Bizans Söylenceleriyle Osmanlı Tarihi*, Derleyen, Efdal Sevinçli, 1997

DİZİN

A

Agathias: 54, 55, 56, 57, 73

Ammianus: 39, 40, 41, 60, 73, 78, 79, 92, 95, 101, 102, 103

Anna Komnena: 70, 71, 73, 81, 95, 96, 100, 107

Araplar: 3, 17, 18, 19, 33, 50, 89, 98, 99, 101, 104, 105

Ariuşçuluk: 46

Attaleiates: 7, 67, 68, 69, 70, 73, 110

Attila: 16, 46, 52, 53

B

Bibliotheca: 51

Bilge Umar: 68, 72

Breisach: 22, 37, 88

Bogomiller: 95

C

Cato: 28, 29, 40, 73

Chronographia: 61, 62, 66

Confessor: 7, 60, 62, 73, 104

Cyril Mango: 7, 62

D

Digenis Akrites: 5, 38, 109

E

Efsane: 10, 11, 27, 77, 87, 88

Ecclesiastica: 48, 78

Ernest Renan: 86

Eusebian Yapı: 58, 102

Eusebius: 35, 42, 43, 46, 73, 88, 101, 102, 103, 109

F

Fabius Pictor: 28, 73

Fenike: 49, 89, 98

Filistin: 7, 19, 42, 45, 46, 48, 49, 53, 79, 81, 89

G

George Synkellos: 61, 62, 87, 88

Gotlar: 15, 16, 45, 47, 53, 54, 59, 60, 93, 103

H

Haçlılar: 70, 71, 84, 107

Hamdaniler: 105

Herod: 43

Hıristiyanlık: 19, 22, 35, 37, 43, 44, 47, 50, 58, 75, 79, 88, 90, 102, 103, 106, 110

Hun: 15, 16, 33, 39, 40, 41, 46, 52, 53, 61, 89, 92, 93, 101, 103

İ

İsaurialılar: 95

İbn-i Fadlan: 99

İbn-i Hişam: 104

J

Jordanes: 44, 59, 60, 73, 103

Julian: 39, 46, 49, 78, 93

K

Kartaca: 11, 12, 29, 46

Keldani: 87, 88

Kudüs: 7, 43, 45, 46, 49, 62, 79, 89, 106, 108

Kutsal: 22, 46, 49, 58, 77, 86, 90

L

Lapis Niger: 29

Leo the Deacon: 63, 64, 73, 105, 106

M

Mavia: 47, 50, 51

Malalas: 58, 73

Megas Chronographos: 63

Menander Protector: 56, 57, 73

Mısır: 12, 30, 43, 46, 47, 49, 50, 78, 88, 98

N

Nero: 43, 79

O

Ostrogorsky: 4, 6

P

Pavlikanlar: 96

Paulus Orosius: 44, 45, 48, 73

Peçenekler: 18, 19, 66, 68

Persler: 3, 11, 16, 47, 49, 52, 56, 78, 93, 98, 105, 106

Polybius: 28, 30, 34, 51

R

Res Gestae: 36, 40, 41, 76, 77, 78, 79

S

Sasani: 17, 49, 54, 55, 98

Saracenler: 47, 50, 51, 101

Sardica Konsili: 49

Selçuklular: 19, 66, 98

Sibyl Kehanetleri: 52

Susan Wise Bauer: 7, 100

Süryani: 43, 58, 86

T

Touraj Daryae: 54

Z

Zenobia: 46, 51

Zosimus: 7, 42, 50, 51, 73